

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Тема 1. Вступ. Українська мова як засіб професійного спілкування.....	5
Тема 2. Українська мова – національна мова українського народу, державна мова України.....	9
Тема 3. Сучасна українська літературна мова та її норми.....	19
Тема 4. Стилi сучасної української літературної.....	33
Тема 5. Складання та оформлення ділової документації.....	44
Тема 6. Значення й функції власних назв у мові й суспільстві.....	48
Тема 7. Лексика і фразеологія в професійному спілкуванні.....	58
Тема 8. Термінологія в професійному спілкуванні.....	68
Тема 9. Морфологія. Вибір граматичної форми слова в професійному спілкуванні	74
Тема 10. Синтаксис і пунктуація професійного спілкування.....	83
Термінологічний словник.....	92
Література.....	98

ПЕРЕДМОВА

Статус державності потрібен нашій мові, щоб після згубних браконьєрських літ повернути їй природну роль і силу, і престиж, повністю забезпечити їй право на життя у всіх сферах, на всіх рівнях

О.Гончар

Вища освіта в Україні зазнає докорінних змін, що передусім пов'язано із входженням країни до європейського освітнього простору. Одним із пріоритетних завдань модернізації національної освіти є перебудова її згідно з вимогами Болонського процесу.

Реформування системи освіти стимулює до пошуку інноваційних підходів у підвищенні рівня підготовки висококваліфікованих фахівців, конкурентоспроможних на сучасному ринку праці. До майбутніх фахівців ставляться високі вимоги, які полягають не лише в досконалих знаннях фаху, а й у високому рівні володіння українською мовою, вільному користуванні нею у всіх сферах, особливо в професійній та офіційній.

Майбутній аудитор, бухгалтер, інженер, економіст, менеджер, програміст, фінансист повинен опанувати фаховими знаннями та вміннями й бути носієм загальнолюдських і культурних цінностей.

Реалізація принципів формування мовної особистості ґрунтується на особистісному підході до мовної освіти, в основу концепції якої покладені гуманізація, людиноцентризм, історизм, розумовий і мовленнєвий розвиток, індивідуалізація в процесі навчання.

Мова – складова професійної компетентності, показник загальної культури, а тому кожному мовцеві треба дбати про високу культуру мовлення.

Пропонований посібник зорієнтований на формування знань про специфіку усної й писемної форм реалізації ділової української мови з урахуванням спрямованості навчання майбутніх фахівців. Видання містить матеріали, що сприятимуть поліпшенню знань із таких розділів: усне професійне мовлення, лексичні особливості усного й писемного мовлення, писемне мовлення за професійним спрямуванням (орфографія, морфологія, синтаксис).

Володіння рідною мовою – завдання кожного свідомого громадянина, який зобов'язаний у діловому мовленні вміти вільно послуговуватися всім лексичним багатством.

Посібник допоможе оволодіти нормами сучасної української літературної мови кожному, для кого мова є не фахом, а засобом реалізації знань з іншої (нефілологічної) спеціальності, усім, хто користується українською мовою.

ТЕМА 1. ВСТУП. УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

- 1 Мова й професія
- 2 Предмет і завдання курсу
- 3 Ключові поняття

*Слово наше рідне!
Ти сьогодні зазвучало
як початок, як начало,
як озброєння всім видне,
слово наше рідне!*

Павло Тичина

1 Мова й професія

Мова нації – це душа кожного народу, його світ, його духовність. Мова й професія – поняття нероздільні. Вони обслуговують потреби суспільства, окремих груп, кожної людини. Це дві важливі категорії, за допомогою яких визначається рівень надбань цивілізації, мовленнєвої культури. Мова не тільки обслуговує сферу духовної культури, а й пов'язана з виробництвом, з його галузями й процесами, із соціальними відносинами. Вона має велике значення для всіх, є інструментом здобуття знань, засобом життєдіяльності людини. Науково-технічний прогрес, перебудова соціальної, економічної, політичної системи в країні насичують нашу мову новими термінами, поняттями. Разом із піднесенням фахових знань представників різних професій підвищуються й вимоги до мови. Справжній фахівець – людина грамотна в повному значенні цього слова: досконало володіє відомостями з певної галузі, необхідними знаннями в цій галузі, до тонкощів опанувала як усне, так і писемне професійне мовлення.

Професія інженера, економіста, фінансиста, аудитора, менеджера та ін. потребує засвоєння фахової термінології як власне української, так й іншомовної, але доступної, зрозумілої для всіх, хто працює в цій галузі.

Мова й професія – дві важливі суспільні категорії, що визначають глибину пізнання світу, оволодіння набутками цивілізації, рівень мовленнєвої культури.

Мова й професія – немов партнери, які не можуть існувати один без одного, бо обидва покликані обслуговувати потреби суспільства, окремих груп його й кожної людини.

Мова з багатьма її функціями забезпечує належний рівень грамотності носіїв певної професії, формує їх уміння спілкуватися у всіх сферах комунікації – у ділових відносинах, у науці, в освіті, культурі, економіці тощо.

Знати мову професії – це означає дотримуватись граматичних, лексичних, стилістичних, акцентологічних норм професійного

спілкування, якого люди вчаться впродовж усього життя.

А. де Сент-Екзюпері сказав – **«Найбільша розкіш на світі – це розкіш людського спілкування»**. Саме мова є таким засобом спілкування, а професія – інформаційним матеріалом, який використовуємо для вирішення важливих проблем економічного, господарського життя завдяки доречному, умілому, правильному виборі мовних одиниць.

Фахівцем з великої літери можна вважати ту людину, яка не лише володіє високою кваліфікацією, а і є духовно багатою, творчою особистістю. Знання мови професії підвищує ефективність праці, продуктивність виробництва, допомагає краще орієнтуватися в ділових відносинах.

Отже, мова професійного спілкування – це засіб мовного професійного спілкування, специфіку якого зумовлюють особливості спілкування у виробничо-професійній сфері: мета, функції, ситуація, особистісні риси учасників спілкування (вік, стан, освіта, рівень інтелектуального розвитку та ін.).

Володіння мовою професійного спілкування – це:

- * знання власне мови, тобто сформованість **мовної компетенції**;

- * уміння використовувати ці знання на практиці, доречно поєднувати вербальні (словесні), паравербальні (темп, інтонація тощо) та невербальні (жести, міміка та ін.) засоби спілкування відповідно до ситуації, мети, тобто сформованість **комунікативних навичок**.

Успіх мовного професійного спілкування залежить від:

- * мовця як особистості з індивідуальними якостями;

- * знання мовцем сучасної української літературної мови як основи мови професійного спілкування (**мовна компетентність**);

- * уміння використовувати ці знання і втілювати інформацію в текст залежно від мети, ситуації тощо (**комунікативні навички**).

Таким чином, основними **компонентами** мовного професійного спілкування є:

- * особистісний чинник у професійному спілкуванні;

- * мова як засіб професійного спілкування;

- * текст – мовне втілення інформації в професійне спілкування.

2 Предмет і завдання курсу

Основною метою нормативної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є усвідомлення системи української мови й розкриття особливостей її функціонування передусім у межах офіційно-ділового й наукового стилів (професійного спілкування).

Значення дисципліни полягає в тому, що вона надає такі знання й розкриває такі мовні й мовленнєві навички і вміння, які допомагають забезпечити професіоналізм основної трудової діяльності на рівні сучасних вимог, визначених Конституцією України, Законом «Про мови», Законом України «Про державну службу», іншими нормативно-правовими документами.

Об'єктом вивчення є культурний і соціально-політичний процес розвитку сучасного суспільства, що відбивається в мові, і виявляється в практичній площині професійного спілкування.

Предметом дисципліни є усна й писемна форми професійного спілкування в межах офіційно-ділового, наукового й публіцистичного стилів.

Основні завдання дисципліни:

- * систематизувати знання з української мови взагалі й професійного спілкування, зокрема;

- * сформувані вміння щодо написання, складання та перекладу професійних текстів;

- * сформувані навички мовного оформлення ділових паперів;

- * забезпечити оволодіння нормами сучасної української орфоепії, орфографії, граматики, лексики, стилістики й правилами мовного етикету в межах професійного спілкування на рівні знань і вмінь;

- * збагатити запас загальноповживаної й професійної лексики.

Основними організаційними формами вивчення дисципліни, пов'язаними з мовною підготовкою майбутніх фахівців, є лекції, практичні заняття, самостійна робота та контролюючі заходи.

Насамкінець студент повинен знати:

- * загальну теорію походження й функціонування мови;

- * специфіку походження й функціонування української мови як національної;

- * місце й роль офіційно-ділового, наукового й публіцистичного стилів у системі професійного спілкування й вимоги до мови ділових паперів;

- * особливості фонетичної, графічної, граматичної й лексичної систем української мови;

- * орфоепічні й орфографічні норми сучасної літературної мови;

- * засоби мовного етикету й правила оформлення усної й писемної форм ділового мовлення.

Студент повинен уміти:

- * оцінювати правильність заходів щодо проведення культурно-мовної й національно-мовної політики в межах держави й конкретного регіону;

- * самостійно складати, перекладати й редагувати тексти професійного й ділового спрямування;

- * ефективно користуватися мовними, стилістичними й етичними нормами усної форми ділового мовлення в межах професійної діяльності.

Отже, мовні знання – один з основних компонентів професійної підготовки. Оскільки мова виражає думку, є засобом пізнання й діяльності, то правильному професійному спілкуванню людина вчиться все своє життя. Знання мови професії підвищує ефективність праці, допомагає краще орієнтуватися в різних ситуаціях на виробництві та безпосередніх ділових контактах.

3 Ключові поняття

Спеціальність – окрема галузь науки, техніки, мистецтва, у якій людина працює; основна кваліфікація; улюблена справа, заняття, у якому хто-небудь проявляє вміння, хист.

Професія – рід занять, певна форма трудової діяльності, що вимагає належного рівня знань і навичок, є для кого-небудь джерелом існування. Це слово виступає як родове поняття до слова спеціальність, а тому вживати одне замість іншого не рекомендується.

Фах – уживається з обома значеннями: вид заняття, трудової діяльності, що потребує певної підготовки і є основним засобом існування; професія, спеціальність, кваліфікація; справа, заняття, у яких хтось проявляє велике вміння, майстерність, хист.

Спеціаліст – той, хто досконало володіє певною спеціальністю, має глибокі знання в якій-небудь галузі науки, техніки, мистецтва.

Професіонал – той, хто зробить яке-небудь заняття предметом своєї постійної діяльності, своєю професією; добрий фахівець; знавець своєї справи; спеціаліст; професіонал.

Фахівець – той, хто досяг високої майстерності в чому-небудь; знавець чогось.

Правильно вживайте стандартні словосполучення!

Працювати за спеціальністю; за фахом.

Скласти іспит зі спеціальності.

Відповідно до обраного фаху.

Згідно з обраним фахом.

Стосовно обраного фаху.

Питання для самоконтролю

1 Підготуйте презентацію майбутньої професії, яку ви освоюєте, навчаючись в академії, за такими питаннями:

- * Чому ви вибрали саме цю професію?
- * Чим вас приваблює майбутня професія?
- * Що вам відомо про вашу майбутню професію (історичний екскурс)?
- * Наскільки ваша майбутня професія важлива, актуальна на сьогодні, на перспективу?
- * Які ділові, моральні якості допоможуть вам у професійній діяльності?
- * Ким ви бачите себе в майбутньому?

ТЕМА 2. УКРАЇНСЬКА МОВА – НАЦІОНАЛЬНА МОВА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ

- 1 Мова й мовлення
- 2 Природа й функції мови
- 3 Місце української мови серед мов світу. Проблема походження мови
- 4 Правовий статус української мови
- 5 Закон «Про мови» в Україні й передумови його прийняття

*Найперше було Слово,
Крізь темряву й хаос
Воно, як вічне диво,
Над світом піднялось.
Від Йоанна, Гл. I,1*

1 Мова й мовлення

Уперше розрізнення понять «мова» і «мовлення» відбулося тільки на початку XX століття завдяки відомим лінгвістам – швейцарцю Фердинанду де Сосюру й росіянину Леву Щербі. Проте й зараз у повсякденному житті ці терміни вживаються як синоніми, хоча без з'ясування різниці між ними неможливо усвідомити систему будь-якої мови (морфології й синтаксису або методики викладання іноземних мов). Справа в тому, що мова й мовлення – поняття близькі, але не тотожні.

Мова – це ідеальна система матеріальних одиниць (звуків, слів, моделей речень тощо), яка існує поза часом і простором. Це певний код, шифр, відомий усім представникам мовного колективу, незалежно від їх віку, статі, тембру голосу або місця проживання. Коли з'являється необхідність, цей код приводиться в дію й матеріалізується в окремому акті говоріння, тобто в мовленні.

Таким чином, якщо **мова** – це тільки засіб спілкування, то **мовлення** – сам процес і результат спілкування, який відбувається в певній аудиторії й у певних часових межах, матеріалізуючись у звуках, інтонації, жестах і міміці (останнє характерне для глухонімих) або буквах і розділових знаках (чи в інших технічних засобах). Мову ми можемо відчувати тільки через мовлення, бо мовлення – це мова в дії. Мова однакова для всіх членів певного мовного колективу, а мовлення завжди індивідуальне й реалізується в безлічі варіантів і ситуацій.

2 Природа й функції мови

Вічним і невід'ємним супутником людини є мова. Саме їй завдячує людство всім, чим живе і що знає.

Що таке природна людська мова? Це питання здавна привертало увагу людей. Спочатку в казках і легендах, а згодом у різноманітних наукових теоріях намагалися знайти відповідь на це питання.

У науці відомі три *погляди на природу мови*:

1) мова – явище *біологічне*; 2) мова – явище *психічне*; 3) мова – явище *соціальне*.

Прихильники першого погляду обстоювали думку, що мова закладена в біологічній природі людини, так само, як здатність бачити, їсти, спати тощо. Такий погляд на мову не міг, звичайно, витримати критики, яка базувалася на наукових знаннях і фактах. Факти говорили про інше. Так, 1920 року в Індії мисливці знайшли у вовчому лігві двох вовченят і двох дівчаток. Дівчата вели себе, як вовки, особливо старша, яка прожила, як вважають, з вовками не менше 5 років. Вона пила воду, гризла кістки, стрибала, вила, але не говорила. Науці відомо багато подібних випадків. Діти, які в силу різних обставин виростили серед тварин, уміли їсти, бачили, чули, але не могли вимовити жодного слова, хоча мовний апарат, за свідченням лікарів, у них був абсолютно здоровим. Отже, мова не передається в спадщину, не дається від народження. Безперечно, мову не можна трактувати як *явище біологічне*. Хоча людина, на відміну від інших приматів, має мовний ген, тобто природну здатність до оволодіння мовою, але вона ніколи не заговорить сама, якщо її не навчити.

Мова не є й суто *психічним явищем*, оскільки психіка в кожній людини неповторна, а отже, на світі мало б бути стільки мов, скільки є людей. Хоча не можемо заперечувати, що в мовленні кожної людини відображені її психічні особливості, а в національній мові – менталітет, особливий психічний склад певної нації.

Мова – *явище соціальне (суспільне)*. Вона виникає, щоб задовольнити потреби людського суспільства, є однією з найважливіших ознак суспільства й поза ним існувати не може.

Соціальна теорія походження мови говорить про те, що мова – невід’ємна ознака людського колективу. Вона могла з’явитися тільки в людському суспільстві в умовах спільної трудової діяльності на початковому етапі розвитку людства. Саме в процесі колективної праці з’явилася потреба погоджувати й коригувати свої дії, передавати знання й набутий досвід майбутнім поколінням.

Біологія людини (колір волосся, шкіри або очей) не змінюється залежно від місця народження або оточення (згадаймо, наприклад, ситуацію з темношкірими й білошкірими американцями), але мова, її система й структура можуть змінитися принципово, якщо людина змінює соціальне середовище. Українець, який із дня народження знаходиться, наприклад, серед африканців, залишиться білошкірим, але буде користуватися зовсім іншою мовною системою.

Отже, мова не успадковується й не закладена в біологічній суті людини. Дитина говорить мовою оточення, а не обов’язково мовою батьків. Мова виникла в суспільстві, поза суспільством її існування неможливе, як неможливе й суспільство без мови.

Мова – не застигла категорія. Як соціальне явище вона розвивається за об’єктивними законами, які не залежать від волі окремої людини. Проте

людство в цілому й окремі його представники (відомі письменники, політики, філософи) справляють величезний вплив на розвиток мови. Навіть протягом життя одного покоління разом із політичними, економічними або соціальними змінами відбуваються зміни й у мовній системі: фонетиці й графіці, лексиці й семантиці, морфології й синтаксисі. На земній кулі існує понад шість тисяч мов. Усі вони постійно контактують між собою, збагачуючи й розширюючи свої функції й можливості. Для розвитку людської думки не існує національних, расових чи континентальних кордонів, тому класифікація мов за принципом «розвиненості чи нерозвиненості» – свідомство політичної кон'юктури чи культурного примітивізму. Будь-яка мова як засіб формування й вираження думки може конденсувати всі досягнення людської цивілізації. Звичайно, що мови відрізняються структурою, фонетикою, словниковим складом тощо, але їм усім притаманні загальні закономірності розвитку, які зосереджуються в соціальних функціях.

Як соціальне явище будь-яка мова виконує такі соціальні функції: загальні (комунікативну, мислетворчу й пізнавальну), спеціальні на логічній основі (професійну й номінативну) і спеціальні на емоційній основі (експресивну, волюнтативну й естетично-культурологічну). Поступове розширення функцій приводить до появи різних стилів мовлення. Ось чому їх характеристика має принципове значення для подальшого розуміння суті національної мови та її стильових функціональних різновидів:

1 Комунікативна функція. Жодне суспільство, на якому б рівні воно не знаходилося, не може існувати без мови – головного засобу спілкування. Цей найуніверсальніший засіб спілкування не здатні замінити всі інші – найсучасніші й найдосконаліші – навіть разом узяті. Функція комунікації, спілкування є надзвичайно важливою не тільки для суспільства, а й для самої мови: мова, якою не спілкуються, стає мертвою, і в історії людських мов дуже мало прикладів повернення мов до життя; народ, який втрачає свою мову, поступово зникає.

Усе життя людини – це її спілкування з оточенням і взаємний вплив один на одного. Спілкування, стосунки з іншими людьми – життєва доконечна потреба, а водночас і найбільша розкіш, яка дає щастя. Досліджуючи закони спілкування, психологи визначили, що контакти людини зі світом вкладаються в сім кіл спілкування, перше з яких – це сім'я, де вона народилася, а найширше, сьоме, – спілкування зі світом (цьому сьогодні сприяють розвинені інформаційні технології). Поміж ними – стосунки між друзями, партнерами, колегами, «службовими людьми», земляками. У кожному із цих кіл людина формує свою мовну поведінку.

2 Мислетворча функція. Мова – це засіб формування, оформлення й існування думки. Мислення – це внутрішнє мовлення. Як зазначав Ортега-і-Гассет: «Ми не лише говоримо якоюсь мовою, ми думаємо, ковзаючи вже прокладеною колією, на яку ставить нас мовна доля». Отже, найкращим засобом вираження думки є рідна мова.

3 **Гносеологічна (пізнавальна)** функція. Комунікація відбувається, як правило, для того щоб передати чи засвоїти інформацію, знання або набутий досвід. Мова – могутній засіб пізнання. Людина ніколи не пізнає світ “із нуля”, вона користується не лише індивідуальним досвідом, а й суспільним, який закодовано в мові. Мова – енциклопедія людського досвіду всіх попередніх поколінь. Думки, виражені за допомогою мови, збереглися на камені й глиняній табличці, на пергаменті й папері. «Уся людська культура й цивілізація нерозривно зв’язані із цим величезним сховищем людських знань і досвіду, що їх нагромаджено за весь час існування людства як суму знань видатних людей усіх поколінь» (І. Томан). Вивчаючи інший досвід, ми пізнаємо інший світ, іншу культуру й збагачуємо свій досвід і знання.

4 Зростання пізнавальної ролі мови в епоху науково-технічної революції привело до появи **професійної** функції, яка стала критерієм спеціальної підготовки й засобом оволодіння фахом.

Без грамотного користування мовою професії неможливо сьогодні говорити про високий службовий чи громадський рівень спеціаліста. Справа в тому, що в наш час революційним стає процес появи нових професій і відповідно їх мов. Якщо зважити на те, що за рік у світі з’являється понад 120 тисяч термінів, то цілком зрозумілою стає вимога про постійне вивчення мови, без якої не можна вважати себе спеціалістом у будь-якій сфері діяльності. Старий погляд на «інтелігентні» чи «неінтелігентні» професії зникає на наших очах. Мова починає обслуговувати не лише сферу духовної культури – вона все більше пов’язується з виробництвом, стає засобом формування нових виробничих відносин і основним компонентом професійної підготовки. Ось чому правильному професійному спілкуванню треба навчатися все життя, бо це підвищує продуктивність та ефективність праці, наповнює результатом і змістом життя й діяльності конкретної особи.

5 Поява великої кількості нових явищ і реалій при зростанні ролі професійної функції об’єктивно активізує дію **номінативної** функції, яка притаманна тільки мові, особливо в науковому стилі, де без точної й правильної назви або визначення наукового поняття не можна говорити й про існування самого предмета дослідження.

6 **Експресивна** функція. Спілкування – це й соціальний процес, і міжособистісний. За Еммануїлом Кантом, “людина спілкується із собі подібними, тому що так більше почуває себе людиною”. Без сумніву, кожна людина – цілий неповторний світ, сфокусований у її свідомості, інтелекті, в емоціях і волі. Але цей світ прихований від інших людей, і тільки мова робить його доступним. “Заговори – і я тебе побачу”, – стверджували ще античні мудреці. Таким чином, завдяки експресивній функції мови кожен постає перед людьми як особистість, має змогу репрезентувати свій внутрішній світ.

7 Коли експресія досягає свого апогею, вона починає впливати на волю співрозмовника. У цьому разі можна говорити про реалізацію

волюнтативної функції мови. Її дію можна відчувати у формах вітання, прощання, прохання, вибачення, спонукання або запрошення, а також у наказових конструкціях, якими досить часто користуються керівники чи політики, що сповідують жорстку схему управління колективом.

8 Найвищою функцією мови є **естетично-культурологічна**. Ця функція виражається в естетичних, культурних і національних уподобаннях певної нації. Руйнування естетично-культурологічної функції призводить до того, що нація поступово переходить у безнаціональну чи в іншу національну парадигму. Ідеться про усвідомлення суті найважливішого для політичного й громадського життя поняття «національна мова».

9 **Виховна** функція: слово прищеплює моральні принципи, виховує національно-свідомого громадянина, естетичне світовідчуття.

10 **Магічно-містична** функція: йдеться про існування особливої таємничої, магічної, гіпнотичної сили слова. Ця сила слова своєю дією може впливати на душевний і фізичний стан, поведінку людини. Її використовували в давнину в замовляннях та заговорах, які мали практичну функцію, але за словесною формою вони були справжніми мистецько-поетичними творами. Колядки, щедрівки, примовляння – це приклади віри українського народу в магічно-дієву силу слова. Магія слова виявляється і в тому, що воно здатне викликати уявлення, образи предметів, істот, які не існують взагалі.

11 **Філософсько-світоглядна**: мова прив'язує етнос до його природного оточення, ландшафту, предметного обжитого космосу, з рослинністю та звіриною включно, який становить неорганічне тіло народу.

12 **Ідентифікаційна** функція. Мова є засобом ідентифікації, ототожнення особи в межах певної людської спільноти, засобом об'єднання людей у народ, націю, засобом консолідації населення в державі. Цю функцію мови іноді називають **державотворчою**, вона є опорою на всі основні функції, забезпечуючи підвищення авторитету української мови, формування національно-свідомої еліти, культурного, інформаційного, засадничо-ідеологічного суверенітету. Усі функції мова не виконує окремо, вони взаємодіють між собою, впливають одна на одну, близькі за своєю суттю. Повнота виконання функцій означає ефективність мовоіснування.

3 Місце української мови серед мов світу. Проблема походження української мови

За різними оцінками, сьогодні у світі існує від 2,5 до 7 тисяч мов, за найновішими даними – 6703 мови.

За кількістю мовців найпоширенішими мовами вважають китайську (1200000000 мовців), іспанську (332000000), англійську (330000000), бенгальську, гінді, арабську, російську, португальську, японську, німецьку мови; українська за цією ознакою перебуває на 21 місці: нею користується

від 42 до 50 мільйонів людей у світі (в Україні, у східній і західній діаспорі).

За походженням різні мови об'єднують у певні сім'ї: угро-фінську, тюркську, іберійсько-кавказьку, семіто-хамітську, монгольську, малайсько-полінезійську, китайську, тибетську, японську (остання сім'я складається тільки з японської мови). Що стосується української національної мови, то вона належить до **індоєвропейської сім'ї мов**.

Індоєвропейська сім'я поділяється на групи мов (романська, германська, балтійська, кельтська, індійська, іранська, грецька, вірменська, албанська), серед яких належне місце посідає **слов'янська група**, до якої входить українська мова.

Слов'янська група складається із трьох підгруп: **східнослов'янської** (українська, російська, білоруська мови), **західнослов'янської** (чеська, словацька, кашубська, верхня та нижньолужицькі мови), **південнослов'янської** (болгарська, сербська, хорватська, словенська, македонська, старослов'янська (мертва тепер) мови).

Серед слов'янських мов українська мова на лексичному рівні має найбільше розбіжностей із російською (38%), менше відмінностей виявляється з польською (30%) і найменше – з білоруською мовою.

З-поміж рис, якими українська мова відрізняється від інших східнослов'янських, можна зазначити такі:

Про красу й багатство української мови в порівнянні з іншими слов'янськими мовами говорив видатний український та російський мовознавець ХХІ ст. І. Срезневський:

«Сила людей переконана, що ця мова є однією з найбагатших мов слов'янських, що вона навряд чи поступиться богемській щодо рясноти слів і висловів, польській щодо барвистості, сербській щодо приємності, що це мова, яка навіть у вигляді необробленому може стати нарівні з мовами обробленими; щодо гнучкості й багатства синтаксичного – це мова поетична, музикальна, мальовнича».

За давністю писемності українська належить до старописемних мов: її писемності понад тисячу років.

За призначенням українська мова – національна мова українського народу, державна мова України.

Питання про походження української мови й досі є предметом особливої уваги науковців. Відповідаючи на питання «З якого часу існує українська мова?», звичайно, слід пам'ятати слова О. Потебні про те, що поява мови – це *«не народження дитини і не падіння яблука, про яке при спостереженні можна сказати, що воно сталося о такій-то годині, хвилині. Тут встановлюється тільки сторіччя, пізніше за яке могло відбутися виділення мови»*.

Серед науковців немає одностайності щодо **проблеми походження** української мови, зародження й розвитку її як окремої слов'янської. Так, згідно з офіційним поглядом радянської науки, підтримуваним деякими мовознавцями й тепер, українська мова виникла в XIV ст. після розпаду

давньоруської мови (мови Київської Русі) на три окремі мови – російську, українську, білоруську. Появу цих трьох мов було зумовлено поділом Київської Русі на кілька князівств, монголо-татарською агресією проти східних слов'ян. Ця теорія з'явилася в 50-тих роках ХХ ст. й ілюструвала радянський міф про Київську Русь як „колиску трьох братніх народів”, у якій був „старший брат” – російський народ.

Другий погляд полягає в тому, що джерелом розвитку української, як й інших слов'янських мов (польської, чеської, сербської, хорватської, болгарської та ін.), була праслов'янська (давна слов'янська) мова, розпад якої розпочався в VII ст. Цю думку поділяли такі видатні вчені, як Ф.Міклошич, А.Шляйхер, П.Житецький, О.Потебня, А.Кримський, І.Огієнко, О.Шахматов. На питання ж „Якою мовою розмовляли в Київській Русі?” видатний російський учений В.Ключевський відповідав: „Так, як говорять малороси”.

Деякі мовознавці намагаються довести, що українська мова почала формуватися три тисячі років тому, оскільки має багато спільного з латинською, особливо на рівні граматики. Інші твердять, що українська – основа мов усіх народів, тому що має багато спільного (понад п'ять тисяч коренів слів) із давньоіндійською мовою, проте ці гіпотези потребують наукового доведення.

У своєму розвитку українська мова пройшла кілька етапів. Як до питання становлення, так і до проблеми періодизації науковці підходять по-різному. Поширеною є періодизація, запропонована О. Горбачем:

- 1 Протосхіднослов'янська доба – 500/800 – 900/1000 по Хр.
- 2 Староукраїнська доба – 900/1000 – 1350 по Хр.
- 3 Середньо-українська доба – 1350/1400 – 1750/1800
- 4 Ново-українська доба – 1780/1800 – ХХ вік.

За теорією Ю. Шевелєва, у розвитку української мови слід зазначати чотири періоди від часу розпаду праслов'янської мови:

- 1 Протоукраїнська мова (VII – XI ст.).
- 2 Староукраїнська мова (XI – XIV ст.).
- 3 Середньоукраїнська мова (кінця XIV – початку XVIII ст.).
- 4 Нова українська мова.

Кожний період мав свої особливості, мова невпинно розвивалася, набувала нових ознак, розширювала чи звужувала сфери вживання, змінювала свій статус, зазнавала утисків, заборон, насильницької асиміляції, знову відроджувалася й сьогодні сягає найбільших державних висот.

4 Правовий статус української мови. Поняття “державна” і “офіційна” мова

Найвищою формою організації суспільства, яку виробило людство в процесі свого розвитку, є нація. Одна з основних ознак нації – її мова (поряд із культурою, спільною історичною долею, територією,

економічним життям). Національна мова українського народу – українська.

Правовий статус української мови в Україні сьогодні визначає **Конституція України**, прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 року. У статті 10 Конституції записано: «Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання й захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом».

Термін “державна мова” виник у добу утворення національних держав. За загальноприйнятим визначенням, **державна мова** – це офіційно проголошена законодавчою владою мова сфери офіційного спілкування, мова спілкування держави з її громадянами й навпаки (мова всіх гілок державної влади – законодавчої, виконавчої, судової, засобів масової інформації, освіти, культури, науки, документації і т. д.).

На позначення мови, що виконує роль державної, уживають також терміни “офіційна мова”, “національна мова” або просто “мова певної держави”, наприклад: мова Французької Республіки – французька; офіційна мова Італії – італійська.

Загалом у зарубіжному законодавстві переважає термін “офіційна мова”, в останні роки цей термін часто використовується і в Україні, тому слід чіткіше окреслити його зміст.

В юридичному аспекті поняття “офіційна мова” близьке до поняття “державна мова”. Відмінність між ними полягає лише в тому, що для статусу державної мови обов’язковим є його офіційне законодавче закріплення, відповідне нормативне оформлення, у той час як статус офіційної мови не передбачає обов’язкового проголошення законодавчою владою.

5 Закон «Про мови» в Україні й передумови його прийняття

Мовні відносини в Україні регулює, крім Конституції, **Закон про мови**, який був прийнятий Верховною Радою України 28 жовтня 1989 року. Більшість статей Закону було введено в дію з 1 січня 1990 року, проте окремі статті набували чинності через три, п’ять, навіть сім років після прийняття документа. Найбільше значення в Законі має стаття, що надає українській мові державного статусу.

Основними **передумовами прийняття Закону про мови** були:

- по-перше, усвідомлення українським суспільством ролі мови в процесі національного відродження в нових суспільних умовах;

- по-друге, багаторічна політика лінгвоциду щодо української мови, наслідки якої не викорінено повністю й сьогодні.

Термін «лінгвоцид» (у дослівному перекладі – мововбивство) – це свідомо, цілеспрямована політика нищення певної мови як головної ознаки етносу – нації чи народності. Кінцевою метою лінгвоциду є не геноцид, тобто фізичне знищення людей, а етноцид – ліквідація певного народу як окремої культурно-історичної спільноти.

Щодо української мови застосовували різні форми лінгвоциду, зокрема *лінгвоцид через заборону мови чужою державою*.

За підрахунками науковців, за всю історію української мови було прийнято понад **200** законодавчих актів, які різною мірою обмежували права української мови. Цей жорстокий мартиролог започаткував Петро I, видавши в 1720 році указ про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних, правопис яких слід було узгоджувати з російським. У 1753 році указом Катерини II було заборонено викладати українською в Києво-Могилянській академії, у 1808 закрито Руський (слово “руський” використовувалося як синонім до слова “український” до середини 19 століття) інститут Львівського університету, на двох факультетах якого було викладання українською мовою.

У 1863 році з’являється сумнозвісний циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва про заборону друкування літератури українською мовою, якої “не было, нет и быть не может”. Навіть у таких умовах українська інтелігенція знайшла вихід: літературу друкували за кордоном і ввозили в Україну. Але Емський указ 1876 року поклав цьому край.

Політику законодавчих обмежень української мови продовжив радянський уряд. Так, у 1938 році виходить постанова про обов’язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР, а всього через 20 років з’являється малопомітне положення про вивчення другої мови за бажанням батьків і учнів. Положення не відміняло постанови 1938 року, а отже, фактично робило російську мову обов’язковою для вивчення, українську ж – необов’язковою навіть для корінних українців.

Щодо української мови використовувалися й інші форми лінгвоциду: *Лінгвоцид через освіту*. Відома стара істина: чия освіта, того й мова. Микола Костомаров ще в шістдесятих роках 19-го століття писав: “*Народ повинен учитися, народ хоче вчитися; якщо ми не дамо йому умов і засобів учитися своєю мовою – він стане вчитися чужою й наша народність загине...*” Ті, хто керував освітою в Україні за сто років до слів Костомарова й сто після них, добре це усвідомлювали.

Лінгвоцид через науку. Результати практично всіх наукових досліджень, що проводилися в Україні, публікували російською мовою. Українською в УРСР в 70-80-х роках виходило лише 5% науково-технічної літератури – переважно підручники для профтехосвіти та науково-популярні видання.

Лінгвоцид через оголошення мови неприродною. Українську принизливо називали то “наріччям” російської, то “зіпсованою

польською”, то “сумішню польських і російських слів”. Ці твердження намагалися навіть обґрунтувати як наукові.

Лінгвоцид через привілеї для панівної мови та її носіїв. Не знаючи російської, практично не можна було зробити кар’єру. У першій половині 80-х років було навіть запроваджено положення, за яким учителі російської мови одержували зарплату на 15% більшу, ніж учителі української мови, при цьому клас ділили на підгрупи.

Лінгвоцид через втручання у внутрішню структуру мови. З української мови робили бліду, незграбну копію російської. Юрій Шевельов згадував: “Редакція журналу “Комуніст” розсилала списки слів на дві колонки: слова, яких не вживати, – слова, яких уживати”. Деякі російсько-українські словники цього часу фактично є російсько-російськими, оскільки вони подають переклад російських слів на кальки російських слів. Святослав Караванський назвав ці словники “могильниками української лексики, що збиватимуть із пантелику не лише сучасників, а й прийдешні покоління”. Унаслідок такої мовної політики українська мова зводилася до примітивного газетного словника. Таких же втручань зазнала й українська термінологія.

Лінгвоцид через приниження престижу мови. Протягом століть українську оголошували мовою “холопською”, “селянською”, згодом “колхозною”, одним словом, непрестижною. Цей стереотип формувався багатьма засобами і є надзвичайно стійким: комплекс меншовартості української мови не вдалося викоринити дотепер.

Лінгвоцид через боротьбу з друкованим словом. Забороняли видання українських книжок, часописів; в останнє десятиліття тенденцію скорочення українськомовних друкованих видань (книжок, газет, журналів) зумовлюють уже не законодавчі заборони, а економічні чинники.

Тестовий контроль

- 1 Хто вперше запропонував розрізняти поняття «мова» і «мовлення»?
 - а) Лев Щерба і Фердинанд де Сосюр.
 - б) Т. Шевченко і І. Котляревський.
 - в) Сократ і Платон.
- 2 Процес і результат спілкування – це:
 - а) мова;
 - б) мовлення;
 - в) мова й мовлення.
- 3 Мова – це явище:
 - а) психічне;
 - б) соціальне;
 - в) біологічне.
- 4 Комунікативна функція – це:
 - а) засіб спілкування;

- б) засіб оформлення думки;
- в) засіб пізнання.
- 5 Гносеологічна функція – це:
 - а) засіб пізнання;
 - б) засіб оволодіння фахом;
 - в) засіб формування естетичного світовідчуття.
- 6 Слов'янська група мов входить до:
 - а) індоевропейської мовної сім'ї;
 - б) тюркської мовної сім'ї;
 - в) угро-фінської мовної сім'ї.
- 7 Українська мова належить до:
 - а) східнослов'янської підгрупи;
 - б) західнослов'янської підгрупи;
 - в) південнослов'янської підгрупи.
- 8 Правовий статус української мови визначено Конституцією України у статті номер:
 - а) 19;
 - б) 10;
 - в) 5.
- 9 Закон «Про мови» був прийнятий:
 - а) 1989 року;
 - б) 1990 року;
 - в) 1991 року.
- 10 Лінгвоцид – це:
 - а) мововбивство;
 - б) ліквідація певного народу;
 - в) фізичне знищення народу.

ТЕМА 3. СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА ТА ЇЇ НОРМИ

- 1 Мовні норми й культура мови
- 2 Типізація мовних норм
- 3 Становлення українського правопису і його сучасні проблеми

*Як парость виноградної лози
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде*

Максим Рильський

1 Мовні норми й культура мови

Мова виступає перш за все у свідомості носіїв як національна, хоча поняття «мова» і «національна мова» не зовсім тотожні. Вони розрізняються з точки зору зовнішнього й внутрішнього (форми й змісту) і не завжди збігаються.

Так, кубинець, який користується іспанською мовною системою при спілкуванні, – не іспанець, так само, як і американець, що розмовляє англійською мовою, – не англієць. Мовна система, за допомогою якої відбувається спілкування залежно від об'єктивних чи суб'єктивних причин, викликаних історичними, соціальними чи психологічними чинниками, прямо не стосується національної мови як внутрішнього прояву національного характеру і способу світосприймання.

Якщо мова є ідеальною уніфікованою системою й основним засобом спілкування, який реалізується в мовленні, то національна мова – засіб і свідомство спільності нації. Це тип національного мислення, який може матеріалізуватися не тільки в різних мовних системах, а й у різноманітних витворах національної культури.

Із цього погляду національна мова може ототожнюватися з національною культурою, а видатні діячі літератури й мистецтва належати до певних національних культур не за їх походженням, місцем проживання або типом мовної системи, якою вони користуються для передачі свого внутрішнього світу, а за здатністю якомога повніше передати національну специфіку навіть у тому випадку, коли описується інша культура й інша національна дійсність. Згадайте, наприклад, аварського поета Расула Гамзатова, який писав твори російською мовою, але від того не став росіянином.

Формальна субстанція мови виявляється в специфіці фонетичної, лексичної або граматичної систем, тобто в мовленні (зовнішній прояв), а духовність і культура – в особливостях національного світосприйняття, тобто в національній мові (внутрішній прояв).

Ось чому національна мова охоплює:

1 Сукупність мов національностей та всіх територіальних діалектів певної держави – територіальних різновидів спільнонаціональної мови, які відрізняються специфічними мовними засобами. Так, у Прикарпатті ми можемо почути слова *трепета* («осика»), *бистрець* («потік»), *яр* («весна»); на Івано-Франківщині – *файний* («гарний»), *таний* («дешевий»); на Поділлі – *пательня* («сковорода»), *рівчак* («струмок») та ін.

2 Соціальні жаргони, тобто мову певних соціальних колективів (*проголосувати питання* – у політиків тощо). Щоправда, соціальні жаргони слід відрізняти від злодійського аргю – кодованої мови декласованих елементів, яка стоїть поза межами національної мови.

3 Національний фактор, літературну мову як вищу форму національної мови, національну культуру й мистецтво, які обслуговують культурне і громадське життя, об'єднуючи народ (або народи) в єдину націю.

Таким чином, **національна мова** – це тип національного мислення, тип національної культури, філософії й психології, що може реалізуватися в різноманітних варіантах мовної, мовленнєвої й національно-культурної діяльності. Чим більшими формами й способами передачі національного світосприйняття володіє людина, тим більше в неї можливостей для досягнення психологічної спільності з будь-якими представниками певної нації. Свідоме обмеження спілкування рамками однієї мовної системи (навіть, якщо ця система вважається літературно правильною або політично доцільною) є штучним і призводить до поступової втрати політиком або управлінцем його авторитету у широкого кола громадськості.

Національна мова об'єднує людей більше ніж класова, партійна або релігійно-конфесійна приналежність, більше ніж історія народу, а інколи більше ніж етнічне походження. Ось чому на відміну від літературної мови національна мова не може оперувати поняттями єдиної уніфікованої норми.

Національна мова – це мова, що є засобом усного й письмового спілкування нації. Національною мовою української нації є українська мова. Формування української національної мови відбувалося на основі народності в період інтенсивного становлення української нації (друга половина ХХУІІІ – початок ХІХ ст.) як стійкої спільності людей, що мають спільну територію, економічні та політичні зв'язки, літературну мову, культуру. Сьогодні нею розмовляє більша частина нації, тобто вона має загальнонаціональний характер.

Поняття «національна мова» охоплює всі мовні засоби спілкування людей – літературну мову та діалекти.

Діалект (грецька назва – розмова, говір, наріччя) – це різновид національної мови, уживання якого обмежене територіальною чи соціальною групою людей. Відповідно розрізняють **територіальні та соціальні діалекти**.

Територіальний діалект є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історико-культурних традицій, самосвідомості (Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К., 2000. – С. 134.). Сукупність структурно близьких діалектів утворює **«наріччя»**, сукупність усіх наріч – діалектну мову, що є однією із двох основних форм (поряд із літературною) існування національної мови.

Основними наріччями діалектної мови є:

1 Північне (східнополіський, середньополіський, західнополіський діалекти).

2 Південно-східне (середньонаддніпрянський, слобожанський, степовий діалекти).

З Південно-західне (лемківський, надсянський, закарпатський, покутсько-буковинський, гуцульський, бойківський, наддністрянський, волинський, подільський діалекти).

Територіальні діалекти в системі національної мови – це залишки попередніх мовних формувань, які часто фіксують ті зміни, що відбулися у фонетичній, граматичній, лексичній будові на певному історичному етапі розвитку. Саме вони лягли в основу й розвинулись в самостійну національну українську мову. На захист народної мови став свого часу І. Я. Франко, заявляючи:

*Діалект, а ми його надишем,
Міццю духу і огнем любови,
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.*

Соціальний діалект – це відгалуження загальнонародної мови, вживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших групах населення (Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К., 2000. – С.135.), тобто має виразну корпоративно-групову форму його породження та існування.

Літературна мова – це наддіалектна впорядкована форма національної мови, що має певні норми, розвинену систему стилів, усну й писемну форму, багатий лексичний фонд. Вона не протиставляється національній мові, бо, узагальнюючи засоби виразності загальнонародної мови й будучи найвищим досягненням культури мовлення народу, відіграє в складі національної провідну роль, виступає важливим чинником консолідації нації. Поділ мови на літературну та народну означає тільки те, що ми маємо, так би мовити, мову «сиру» і оброблену майстрами.

Перші писемні пам'ятки, у яких зафіксовано ознаки української мови і які збереглися до наших днів, сягають XI ст. (Остромирове Євангеліє 1056 – 1057 рр., “Ізборники Святослава” 1073 р. і 1076 р.).

Пам'ятками другого етапу є грамоти, акти XIV – XV ст., „Судебник” князя Казимира 1468 р., „Литовський статут” 1566, 1588 рр. (українська, або руська, мова була офіційною мовою Великого Литовського князівства), перший переклад Євангелія українською мовою – Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр., “Словник” і “Граматика” Лаврентія Зизанія (1596 р.), “Лексикон словенороський” Памво Беринди (1627 р.), твори Мелетія Смотрицького, Івана Вишенського, Кирила Ставровецького.

Історично в Україні існувало два типи літературної мови: **слов'яноруська** як результат взаємодії старослов'янської (церковнослов'янської) і давньоруської книжної мови та **староукраїнська**, що розвинулася на основі книжної давньоруської мови й живого мовлення українського народного мислення. Першу використовували переважно в конфесійній літературі, а другу, яку називали ще мова **проста, руська, діалект руський**, – у ділових та юридичних документах, літописах,

полемічній і навіть релігійній літературі. Ця мова була державною не лише в Україні, а й Литві та Молдовському князівстві. Про це свідчать грамоти ХІУ – ХУ ст., Литовський статут. За словами Івана Огієнка, «...мова вкраїнська зробилась тоді державною мовою, нею вчили по школах, нею вчили по церквах, нею суд вели і нашою мовою балакали тоді і вища старшина, і в королівськім палаці».

Староукраїнська мова довго перебувала під впливом давньоруської писемної традиції, яка затримувала відтворення фонетичних змін, появу нових українських слів. Значним був вплив також старослов'янської, польської, латинської, грецької, західноєвропейських мов, а із середини ХУІІІ ст. російської мови. Зразком староукраїнської мови є художні твори українського філософа, поета другої половини ХУІІІ ст. Г. С. Сковороди, напр.:

*Всякому городу нрав і права;
Всяка имѣет свой ум голова;
Всякому сердцу своя есть любовь,
Всякому горлу свой есть вкус каков.*

Мову творів Г. С. Сковороди український мовознавець Ю. Шевельов назвав «мовний Еверест». Українській літературній мові випадало залишатися на цій вершині або спуститися вниз, наблизитися до народних джерел. Народ у той час говорив інакше, про що свідчили українські народні пісні ХУІІІ ст. Саме мову Полтави, простих людей відтворив І. Котляревський, пишучи безсмертну «Енеїду» (1798), яка поклала початок новій сучасній українській літературній мові, пор.:

*Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.*

Отже, початком нової української літературної мови умовно вважається 1798 рік, коли вийшли друком три перші частини “Енеїди” Івана Котляревського, написані народною мовою. І. П. Котляревського вважають **зачинателем** нової української літературної мови, традиції якого продовжили Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, П. Гулак-Артемівський. Про заслугу І. Котляревського Т. Шевченко сказав так:

*Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!*

Основоположником сучасної української літературної мови є Тарас Шевченко, який синтезував усе найкраще із книжних традицій старої мови, запозичень, з усної творчості та мовлення українців Наддніпрянщини, відшліфував мовні норми.

Коли в українців з'явився Шевченко, то питання чи бути мові й культурі українській перестало існувати. Він заявив про це на весь голос:

Возвеличу малих рабів отих німих,

Я на сторожі коло них поставлю голос!

Українська літературна мова як вища форма національної мови характеризується наявністю таких ознак:

- * унормованість;
- * стандартність;
- * надділектність;
- * поліфункціональність;
- * стилістична диференціація;
- * наявність усної й писемної форм вираження.

Унормованість літературної мови передбачає наявність у ній чітких, обов'язкових правил вимови звуків, наголошування, уживання слів, творення та використання граматичних форм, синтаксичних конструкцій тощо.

Норми літературної мови – це сукупність загальновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними й зразковими на певному історичному етапі.

Мовні норми характеризуються:

- * системністю (наявні на всіх рівнях мовної системи);
- * історичною зумовленістю (виникають у процесі історичного розвитку мови);
- * соціальною зумовленістю (виникають у зв'язку з потребами суспільства);
- * стабільністю (не можуть часто змінюватися).

Із поняттям “мовна норма” пов'язане поняття “культура мови”.

Культура мови – це прагнення знайти найкращу форму для висловлювання думок, яке ґрунтується на бездоганному знанні мовних норм. За словником лінгвістичних термінів, **культура мови** – це ступінь відповідності нормам вимови, слововживання та ін., установленим для певної мови; здатність наслідувати кращі зразки у своєму індивідуальному мовленні. Якщо норма існує на рівні “правильно-неправильно”, то культура мови – на рівні “краще, точніше, доречніше”. Опанування норм сприяє підвищенню культури мови, а висока культура мови є свідченням культури думки, загальної культури людини. Отже, досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності людини й визначає її культуру мовлення.

2 Типізація мовних норм

У сучасній українській літературній мові розрізняють такі типи норм:

1 Орфоепічні – норми правильної вимови.

До орфоепічних норм прийнято зараховувати правила вимови звуків і звукосполучень. У сучасній українській літературній мові витворилися та усталились такі основні правила вимови голосних та приголосних звуків:

1 Голосні звуки [a], [o], [y], [e], [й], [і] вимовляються повнозвучно,

не зазнають редукції звуки [a], [y], [i] в усіх позиціях незалежно від наголосу чи місця в слові звучать виразно, напр.: [знати], [бувати], [д'ілити].

2 Приголосні звуки вимовляються виразно, чітко (за нечисленними винятками).

Однією з орфоепічних вимог літературної вимови є **милозвучність (евфонія)** як здатність мови до плавності, мелодійності звучання. Суть милозвучності полягає в урівноваженні, послідовному чергуванні голосних, приголосних звуків та їх сполук, звукових повторів у межах слів, словосполучень, речень і тексту в цілому. Милозвучність спирається на повнозвучну вимову голосних звуків й насиченість української мови дзвінками приголосними.

2 Акцентуаційні – норми правильного наголошування слів.

Наголос – це основний елемент інтонації, який пов'язаний із виділенням складу в слові або слова в реченні, фразі.

Є такі основні види наголосу – **словесний, логічний, синтагматичний, фразовий**.

Словесний наголос служить для фонетичного об'єднання слова. Виділення одного зі складів відбувається трьома способами: підвищенням тону, посиленням голосу, збільшенням тривалості звучання. Відповідно до цього розрізняють наголос – **тонічний, динамічний, кількісний**

На думку мовознавців, "правильне наголошування важливе для збереження не тільки унормованості, а й характерного для українця мелодійного, пісенно-плинного ладу мовлення". Наголос у слові засвоюється природно, у поєднанні зі значенням та звучанням. Попри те, що наголос в українській мові не є фіксованим, тобто не закріплений за якимось складом у слові, як, наприклад, у чеській – на першому, у польській – на передостанньому чи у французькій – на останньому, особливих труднощів для носіїв мови він не викликає. Кожен українець підсвідомо розрізняє за допомогою наголосу значення слів *замок і замок, мука і мука* чи форми слів *слова і слова, сестри і сестри, дорога і дорога*. Однак, на жаль, помилки все ж таки трапляються і причиною цих порушень вважають значний вплив діалектного наголосу, напр.: *кажу, беру, перу*, або інтерференцію російського наголосу. Наприклад, в українських словах *загадка, літопис, рукопис, подруга, приятель, уродженець, старий, стійкий, низький, заводити, полежати, посидіти* наголошено інший склад, ніж у відповідних російських.

Системність у наголошуванні українських слів існує і виявляється в об'єднанні певних груп слів одним правилом, а саме:

- 1 Іменники із суфіксом **-к-** у формі множини мають, як правило, наголос на кінцевому складі, напр.: *книжки, голки, дошки, папки*.
- 2 Віддієслівні трискладові іменники на **-нн(я)** здебільшого зберігають місце наголосу дієслова, від якого утворилися, напр.: *читати – читання, писати – писання, пізнати – пізнання*.

Пам'ятаючи про смислорозрізнявальну функцію наголосу, не слід

плутати слова *видання* і *видання*, *засідання* і *засідання*, *об'єднання* і *об'єднання*, що відрізняються значенням.

- 3 У префіксальних віддієслівних іменниках наголос падає на префікс, напр.: *виняток*, *випадок*, *виклик*, *виробіток*, *загадка*, *приказка*, *посвідка*, *позначка*, але: *вимова*.
- 4 Іменники, що поєднуються з числівниками *два*, *три*, *чотири* у формі називного відмінка множини, мають наголос родового відмінка однини, напр.: *два брати*, *три томи*, *чотири сини*.
- 5 Іменники з частинами *-лог*, *-метр* мають наголос на останньому складі, напр.: *монолог*, *діалог*, *некролог*, *каталог*, *кілометр*, *сантиметр*, *міліметр*.
- 6 Числівники другого десятка мають наголос на складі *на*, напр.: *одинадцять*, *дванадцять*, *тринадцять*, *чотирнадцять*.
- 7 Числівник *один*, *одно* (*одне*) у формах непрямих відмінків має наголос на останньому складі, напр.: *одного*, *одному*, *одним*. Місце наголосу змінюється у прийменниково-числівникових словосполученнях типу *один до одного*, *один на одного*.
- 8 Вказівні, присвійні займенники виявляють подібну до числівника *один* закономірність, пор.: *цього*, *того*, *мого*, *твого*, *свого*, але *до цього*, *до того*.
- 9 Варто запам'ятати місце наголосу деяких часто вживаних прикметників, напр.: *корисний*, *черговий*, *судовий*, *пересічний* і *пересічний*.
- 10 Особові форми дієслів теперішнього часу (1 особи однини і множини) часто мають наголос на кінцевому складі, напр.: *пишу*, *беру*, *кажу*, *несу*, *йдемо*, *несемо*, *беремо*. Наголос у дієслові *прошу* залежить від значення: *прошу* "будь ласка" і *прошу* "дія за значенням дієслова *просити*".
- 11 Чоловічі імена типу *Андрійко*, *Василько*, *Семенко*, *Орест* також форма родового відмінка імені Тарас – *Тараса* мають наголос на другому складі.

У низці випадків слова можуть мати подвійне наголошування, яке допускає літературна норма і фіксують лексикографічні праці, напр.: *апостроф* або *апостроф*, *користування* або *користування*, *вітчизняний* або *вітчизняний*, *помилка* або *помилка*. Існування таких груп слів вказує на те, що в галузі наголошення весь час відбуваються живі й активні процеси, що ведуть до витіснення одних наголосів іншими, до виділення одного основного наголосу і закріплення за іншим якихось семантичних, стилістичних або навіть словотвірних функцій.

Наголос, пов'язаний із виділенням у реченні слова, яке несе особливе смислове навантаження, називають *логічним*. Від логічних наголосів (основних і побіжних) залежить логічна виразність висловлювання. Змінюючи логічний наголос, можна надавати висловлюванню різних смислових відтінків, напр.: *Сьогодні у нас лекція*, або *Сьогодні у нас лекція*; або *Сьогодні у нас лекція*.

Варіантом логічного наголосу вважають **емфатичний наголос (емоційно-експресивний, виразальний)**, який робить виділене слово емоційно насиченим. Найчастіше він виражається подовженням наголошеного голосного (деколи приголосного) звуку і передається на письмі повторенням тих самих букв, напр.: *Вона ду-у-уже симпатична! Розу-у-умний!*

Ступінь вираження смислових і стилістичних відтінків залежить від синтагматичного та фразового наголосу, який виділяють у межах синтагми, фрази. Ритмічно-інтонаційну та смислову єдність усного мовлення, що складається з одного чи кількох слів, називають синтагмою. Синтагма створюється мелодикою, темпом, паузами, наголосом. За допомогою пауз фраза членується на синтагми. Поділ речення на синтагми збігається з частиною мовленнєвого потоку, який вимовляється одним напором видихуваного повітря, без пауз. **Синтагматичний наголос** здебільшого падає на останнє слово синтагми, напр.: *Я добре знаю,/ що твої спортивні успіхи великі/ і ти скоро завоюєш титул чемпіона/.*

Близьким до синтагматичного є **фразовий наголос**. В емоційно нейтральному мовленні він стоїть на останньому слові фрази як основній одиниці мовлення, що часто відповідає реченню, напр.: *Я прийду пізніше.*

Фразовий наголос не тотожний логічному. Відмінність, насамперед, полягає в тому, що перший керується законами граматичної логіки, а другий залежить від ситуації мовлення, тобто мовець вільно переміщає його в межах фрази (речення) з одного слова на інше, надаючи йому смислової ваги.

Робота над технікою усного мовлення значно полегшується, якщо текст, призначений для виголошення, попередньо підготувати, тобто скласти партитуру тексту, зазначивши логічні та інші наголоси, зміни висоти тону, паузи тощо. Для цього застосовують систему спеціальних знаків, наприклад:

- ' – знак словесного наголосу (використовують у випадках його впливу на зміну форми чи значення слова);
- ____ – знак логічного наголосу (якщо він буде відчутно посилений, то підкреслювати слово слід подвійною лінією);
- / – коротка пауза;
- // – середня пауза;
- /// – довга пауза;
- ↗, ↘ – знак висоти тону: піднята стрілка засвідчує підвищення тону, спрямована вниз – зниження тону. Вони можуть писатися через усе слово (навіть групу слів) або над голосним звуком інтонаційно виділеного слова.

3 **Морфологічні** – норми правильного вживання відмінкових закінчень, родів, чисел, ступенів порівняння, наприклад:

* уживання закінчень кличного відмінка: *пане професоре, Андрію Петровичу, Ольго Василівно, добродію Панчук;*

* уживання паралельних закінчень іменників у давальному відмінку: *декану й деканові, директору й директорові, сину й синові*; при цьому, називаючи осіб, слід віддавати перевагу закінченням *-ові, -еві*, наприклад: *панові Ткаченку, ректорові*, але *заводу, підприємству, відділу* тощо. У випадку, коли кілька іменників-назв осіб підряд стоять у давальному відмінку, закінчення потрібно чергувати: *генеральному директорові Науково-дослідного інституту нафти й газу панові Титаренку Сергію Олександровичу*;

* уживання іменників чоловічого роду на позначення жінок за професією або родом занять: *професор Городенська, лікар Тарасова, заслужений учитель України Степова, декан Світлана Шевченко, викладач Олена Петрук* (слова *лікарка, викладачка, завідувачка* й под. використовуються лише в розмовно-побутовому стилі, але *аспірантка, артистка, журналістка, авторка* – і в професійному мовленні);

* чоловічі прізвища на *-ко, -ук* відмінюються: *Олегові Ткачуку* (але *Олені Ткачук*), *Василя Марченка* (але *Мар'яни Марченко*), *Максимові Брикайлу* (але *Тетяні Брикайло*);

* форми ступенів порівняння прикметників та прислівників: *дорожчий, найдорожчий* (а не *більш дорожчий, самий дорогий*); *швидше, найшвидше, якнайшвидше, щонайшвидше* (а не *саме швидше, більш швидше, більш швидкіше* і т.д.);

* визначення роду іменників: так, слова *шампунь, аерозоль, біль, степ, нежить, тюль, ступінь, Сибір, поні, ярмарок* – чоловічого роду; слова *бандероль, барель, ваніль, авеню, альма-матер* – жіночого; *євро, Тбілісі, табло* – середнього;

* використання іменників, прикметників тощо замість активних дієприкметників: *завідувач кафедри* (а не *завідуючий*), *виконувач обов'язків* (а не *виконуючий*), *чинний правопис* (а не *діючий*), *відпочивальники* (замість *відпочиваючі*) і т. ін.

4 Лексичні – норми правильного слововживання, наприклад:

Неправильно:

Крупні підприємства
Виключна мужність
Виняткове право
Вищестоящі органи
Дякуючи допомозі
На таке здібний
Інакомислячий
Вуз

Правильно:

великі підприємства
виняткова мужність
виключне право
вищі органи
завдяки допомозі
на таке здатний
інакодумець
виш (вища школа)

5 Синтаксичні – норми правильної побудови речень і словосполучень, уживання прийменників, наприклад:

Правильно:

згідно з інструкцією
відповідно до наказу

Неправильно:

згідно інструкції
відповідно наказу

проректор з навчальної роботи
лекція з психології
за допомогою
за наявності, у разі
тому що, оскільки
деякою мірою
завод, що виробляє
залежно від
повідомити факсом
робота за сумісництвом
після розгляду скарги
незважаючи на це

проректор по навчальній роботі
лекція по психології
при допомозі
при наявності
так як
в деякій мірі
завод по виробництву
в залежності від
повідомити по факсу
робота по сумісництву
по розгляді скарги
не дивлячись на це

6 Стилiстичні – норми правильного відбору мовних засобів залежно від ситуації, наприклад:

Неправильно:

залишилося лише
вільна вакансія
пам'ятний сувенір
моя автобіографія
захисний імунітет
глухий тупик

Правильно:

залишилося тільки
вакансія
сувенір
моя біографія,
імунітет
глухий кут.

7 Графічні – норми передавання звуків і звукосполучень на письмі.

8 Орфографічні – норми написання слів.

9 Пунктуаційні – норми вживання розділових знаків.

Останні три типи мовних норм (графічні, орфографічні, пунктуаційні) називаються **правописними**.

Літературна мова має дві форми мовлення – усну та писемну. Обидві форми мовлення використовують ті самі літературні норми, але кожна з них має свою специфіку.

Форми мовлення

	Усна	Писемна
За походженням:	первинне	вторинне
За виражальними засобами:	звуки, жести міміка, паузи, інтонація	букви, розділові знаки
За основними одиницями:	висловлювання	текст
За сприйманням:	на слух (крім жестів і міміки)	зором

Усна та писемна форми реалізації безпосередньо пов'язані з різними видами мовленнєвої діяльності (слухання – читання, говоріння – письмо) та між собою. Часто виникають ситуації, коли заздалегідь підготовлений письмовий текст треба озвучити, тобто подати як вид усного мовлення. Суттєвої різниці між обома формами, наприклад, ділового чи наукового тексту, не існує, однак варто знати деякі шляхи наближення писемного мовлення до усного й скористатися ними в практичній роботі.

Способи наближення писемного мовлення до усного

- 1 Замінити довгі речення короткими.
- 2 Обов'язково використовувати звертання до слухачів.
- 3 Уживати вставні слова, які допомагають упорядкувати послідовність викладу думок (*по-перше, по-друге, наступне*), висловити власну оцінку повідомлюваного (*на нашу думку, як бачимо, можна сказати*), зберігати смислові причинно-наслідкові зв'язки (*отже, таким чином, можна зробити висновок, загалом*).
- 4 Ставити прямі та непрямі запитання (вони сприяють активізації уваги слухачів), напр.: *Які форми існування літературної мови знаємо? і одночасно дати відповіді на них: Існує дві форми реалізації літературної мови – усна та писемна.*
- 5 Повторювати час від часу предмет думки, напр.: *документи – ділові папери – вони.*
- 6 Обов'язково робити паузу між частинами тексту, щоб дати слухачам можливість осмислити почуте. Бажано змінювати силу голосу, висоту тону. Темп мовлення вибрати середній. Узятую тональність треба зберігати протягом усього виступу.
- 7 Не вживати надміру слів іншомовного походження та вузькоспеціальних слів-термінів або коротко пояснити зміст використаних слів.
- 8 Виділити в тексті місця, які обов'язково треба переказувати (власні враження від явища, предмета, події, особи тощо), – це забезпечить якнайтісніший зоровий контакт зі слухачами.
- 9 Якомога менше вживати цифрових даних. Якщо це неможливо, то будувати речення так, що числівники були у формі називного відмінка.

3 Становлення українського правопису і його сучасні проблеми

Правопис кожної мови складається із **трьох підсистем: графіки** (літер, які передають звуки), **орфографії** (правил написання слів) і **пунктуації** (правил уживання розділових знаків).

Кожен із цих розділів має свою історію. Українська графіка бере початок від старослов'янського письма. У сучасному українському алфавіті є тільки дві літери, яких не було в кирило-мефодіївській абетці – *ґ* і *ї*. Решту літер, як стверджують мовознавці, давні українці знали ще з VII ст.

н.е. Щоправда, у старослов'янському алфавіті були літери, які не відповідали жодним українським звукам, а тому із часом зникли.

У 1708 році традиційну кирилицю було замінено «гражданкою» – спрощеним кириличним письмом.

Формування правопису кожної мови безпосередньо залежить від ставлення держави до цього процесу. Тривала бездержавність української нації зумовила те, що становлення нашого правопису, особливо орфографії й пунктуації, було великою мірою стихійним. Так, протягом ХІХ ст. було створено близько 50 правописних систем – більш чи менш поширених, часом індивідуальних. Найвідоміші серед них – правописні системи О.Павловського, «Русалки Дністрової», П.Куліша, Є.Желехівського.

Поступово було вироблено основний принцип українського правопису – фонетичний (відповідність між звуком і літерою: «як вимовляю, так і пишу»), який уперше було застосовано в 1873 р. в «Записках юго-западного отдела Русского географического общества». Проте вже в 1876 р. цей правопис було поставлено поза законом.

У 1907 – 1909 рр. виходить знаменитий словник Бориса Грінченка – «Словник української мови» в 4-х тт., у якому було практично використано фонетичний принцип.

Перший офіційний український правописний кодекс було видано лише в 1919 році під назвою «Головніші правила українського правопису». У його підготовці брали участь Іван Огієнко, Агатангел Кримський, Євген Тимченко.

Проте багато правописних проблем було не вирішено. А тому в 1928 році в Харкові відбулася Всеукраїнська правописна конференція, яка схвалила новий, розширений український правопис. У ньому було збережено традиційну графіку, доопрацьовано орфографію (вона орієнтувалася на східноукраїнські й західноукраїнські традиції) і вперше в нормовано пунктуацію. Проте цей правопис використовувався недовго: у 1933 р. його було заборонено як «націоналістичний» і замінено іншим, який орієнтувався лише на східноукраїнські традиції й російську мову. До 1939 року правопис 1928 року використовувався в Західній Україні, до сьогодні ним послуговується значна частина української діаспори.

У радянській Україні правопис видавався також 1946 року (підготовлений під керівництвом академіка Л. Булаховського) та з невеликими змінами й доповненнями – у 1960 році (2-ге видання).

Протягом наступних тридцяти років український правопис не перевидавався, незважаючи на потреби шкільної та вищої освіти, і став мало не бібліографічною рідкістю. Крім того, мова не стоїть на місці: з'являються нові слова, терміни, триває процес запозичання, розширюється сфера функціонування української мови. З огляду на це на початку 90-х років виникла гостра потреба в новому виданні правопису. Було створено представницьку Орфографічну комісію, яка підготувала свій проект українського правописного кодексу, що 1990 року вийшов друком (3-тє

видання). У 1991 року на Міжнародному конгресі українців було прийнято постанову про потребу вироблення єдиного правопису для всіх українців, що проживають як в Україні, так і за її межами. Орфографічна комісія НАН України частково підтримала цю постанову, було враховано висловлені зауваження й у 1993 році вийшов новий "Український правопис". Це 4-те видання правопису, чинне на сьогодні.

Тестовий контроль

- 1 Національна мова – це:
 - а) державна мова країни;
 - б) мова певної нації;
 - в) літературна мова нації.
- 2 Літературна мова – це:
 - а) унормована форма національної мови;
 - б) національна мова;
 - в) територіальна мова.
- 3 Зачинатель нової української літературної мови:
 - а) І. П. Котляревський;
 - б) Т. Г. Шевченко;
 - в) Г. С. Сковорода.
- 4 Основоположник сучасної української літературної мови:
 - а) І. П. Котляревський;
 - б) Т. Г. Шевченко;
 - в) Г. С. Сковорода.
- 5 Українська літературна мова характеризується наявністю таких ознак:
 - а) унормованість;
 - б) діалектність;
 - в) монофункціональність.
- 6 Орфоепічна норма – це норма:
 - а) правильної вимови;
 - б) правильного слововживання;
 - в) правильного вибору граматичної категорії слова.
- 7 Правописними мовними нормами називають:
 - а) графічні, пунктуаційні, орфографічні;
 - б) графічні, лексичні, морфологічні;
 - в) орфографічні, орфоепічні, синтаксичні.
- 8 Перший офіційний український правописний кодекс було видано:
 - а) 1919 року;
 - б) 1928 року;
 - в) 1933 року.
- 9 Український правопис, що є чинним на сьогодні, виданий у:
 - а) 1993 році;
 - б) 1991 році;
 - в) 1996 році.

10 В українському алфавіті:

- а) 33 літери;
- б) 32 літери;
- в) 31 літера.

ТЕМА 4. СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

- 1 Визначення стилю
- 2 Розмовний стиль та його підстили
- 3 Книжні стилі та їх підстили

Засоби нашої мови, що припускають можливість вибору, будучи відповідним способом використані тим, хто пише або говорить, утворюють те, що ми звемо словесним стилем

Л. Булаховський

1 Визначення стилю

Обслуговуючи найрізноманітніші сфери суспільного життя, літературна мова залежно від її функцій, спрямування й суспільного призначення може характеризуватися певними специфічними засобами, не втрачаючи, звичайно, своїх загальнолюдських властивостей. Колективно усвідомлені різновиди літературної мови, що об'єднують мовні одиниці за їх призначенням у певні структури, становлять систему функціональних стилів.

Слово “**стиль**” походить від латинського *stilus* (“загострена паличка для писання”) і вживається як термін у літературі, мистецтві, архітектурі, соціології, менеджменті та в інших науках.

Мовний стиль – це сукупність мовних засобів, вибір яких зумовлюють зміст, мета й ситуація мовлення.

Щодо мовного стилю є чимало визначень. За образним висловом Дж. Свіфта, “*стиль – це потрібні слова на потрібному місці*”. Так, наприклад, слово *говорити* – нейтральне й може використовуватися в будь-якій ситуації, *ректи* – застаріле й урочисте, *балакати* – розмовне, *мовити* – урочисте, *гомоніти* – розмовно-голубливе, *просторікувати* – зневажливе, *патякати* – просторічно-зневажливе.

Кожний мовний стиль має:

- 1) сферу поширення й уживання (коло мовців, які ним послуговуються);
- 2) призначення (виконує функції засобу спілкування, повідомлення, впливу і под.);

- 3) форму й спосіб викладу (діалог, монолог, полілог);
- 4) характерні мовні засоби (слова, вирази, типи речень, граматичні форми й т. ін.).

Досконале знання специфіки кожного стилю – запорука успіху в будь-якій сфері спілкування.

Якими ж стилями слід послуговуватися під час професійного спілкування?

У сучасній українській літературній мові виділяють розмовний і книжні стилі.

2 Розмовний стиль та його підстилі

Розмовний стиль має такі *підстилі*:

- 1 *Розмовно-побутовий*.
- 2 *Світський*.
- 3 *Ораторський*.
- 4 *Підстиль усної народної творчості*.

Перший є власне розмовним, решта об'єднує ознаки розмовного стилю з елементами ділового й наукового (*світський підстиль*), ділового, наукового й публіцистичного (*ораторський підстиль*), розмовно-побутового й художнього підстилів (*підстиль усної народної творчості*). Оскільки комунікація в розмовному стилі здійснюється шляхом безпосереднього діалогу, головною метою мовця є встановлення психологічного контакту зі співрозмовником (співрозмовниками), без якого адекватне спілкування залишається на рівні бажання. Виходячи із цього, мовні засоби, які б сприяли досягненню мети, мають бути максимально простими й зрозумілими.

Так, у найдавнішому й найпоширенішому ***розмовно-побутовому підстилі***, що пояснюється виконанням ним найголовнішої функції мови – комунікативної, цій меті підпорядковані й вимова, і синтаксис, і лексичні засоби.

Вимова дозволяє вживати фонетичні різновиди, які не завжди відповідають літературним нормам, але не виходять за межі національної мови. Інтонаційні барви увиразнюють спілкування.

Синтаксис характеризується неповними реченнями, простими синтаксичними конструкціями з вільним порядком слів, активними зворотами, великою кількістю вставних слів і конструкцій. Психологічну напруженість діалогу підтримують питальні й окличні речення.

Лексика побутового спілкування, як правило, розмовно-побутова, загальноповсюдженна, без використання спеціальної термінології. Для неї характерне вживання професіоналізмів, емоційно забарвлених слів, діалектизмів і жаргонізмів.

Світський підстиль. Якщо побутова розмова переходить у межі світської або ділової бесіди, то мовець вимушений стримувати свої почуття, а отже, обмежувати вживання емоційно забарвлених слів, уникати

жестикуляції. Доцільним стає використання урочистих слів, фразеологізмів, загальноновживаної наукової й громадсько-політичної термінології, ускладнених синтаксичних конструкцій, вишуканих і ввічливих звертань.

Ораторський підстиль функціонує в політичному житті й використовується на мітингах, засіданнях, зборах, доповідях, лекціях тощо, збігаючись за своїми мовними ознаками з публіцистичним стилем. Він стає в нагоді тоді, коли потрібно вплинути на слухача, спонукати його мислити або діяти так, як того хоче оратор. Словесні вирази беруться з народної мови, але треба уникати збитих висловлювань, шаблонів та штампів, характерних для ділового мовлення. Мова проста, доступна, яскрава, максимально емоційна, повинна впливати на розум і почуття. Широко використовуються народні прислів'я та приказки, крилаті вислови та образи художньої літератури. Важливим є логічний зв'язок між фактами й положеннями виступу, уміння робити правильні логічні наголоси. Наприклад: *«Пане голово! Панове судді! У своїй країні, перебуваючи біля керма правління, підсудні знищили всі законні форми правосуддя, відкинули всі засвоєні культурним людством принципи судочинства. Але їх самих судить Міжнародний суд. Ми запитуємо: «Чи підтвердилось на Суді звинувачення, чи доведена їхня вина?» ... Ці злочини доведені, спростувати їх неможливо, бо не можна спростувати істину!»*

(Із матеріалів Нюрнберзького процесу над фашистськими злочинцями).

Підстиль усної народної творчості відображає художнє й фразеологічне багатство національної мови, тому тут повною мірою вживаються епітети, порівняння, метонімія, гіперболи, зменшувально-пестливі суфікси, різноманітні синтаксичні конструкції. Це мова народних казок, легенд, переказів, пісень, дум, прислів'їв, приказок, загадок та ін. Наприклад: *«Стоїть пані молода перед Богом святим, перед батьком і ненькою, перед братами і сестрами, перед родичами далекими і близькими, перед подругами милими, перед сусідами дорогими, перед вами, чесні і шановні гості, і просить, аби ви провини її простили і до вінця благословили. Дякую тобі, дорога ненько, що рано вставала, добра научала. Втрачаєш, ненько, робітницю, помічницю та добру послушницю. Прощайте, рідні пороги, вже вас не переступатимуть ці малі ноги. Пробачте і ви, рідні братчики та сестрички...»*

(З весільного обряду).

3 Книжні стилі та їх підстилі

У мовній практиці, як правило, виділяють такі **книжні** стилі – **офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній**.

Щоправда, сьогодні все більшу вагу набуває й **конфесійний** стиль, який був усунутий разом із секуризацією релігійного життя з кінця 20-х до майже 80-х років минулого століття. Для останнього характерними рисами є вживання старослов'янізмів, застарілих слів, реалій потойбічного світу,

використання метафор, символів, порівнянь, алегорій, а також непрямого порядку слів у реченні, повторів слів і синтаксичних конструкцій.

Зразок конфесійного стилю

1 *Спочатку було Слово. І з Богом було Слово, і Слово було – Бог.*

2 *З Богом було воно споконвіку.*

3 *Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього.*

4 *У ньому було життя, і життя було – світло людей.*

5 *І світло світить у темряві, і не поїняла його темрява.*

(Євангеліє від Іоанна, 1, 1 – 8)

Публіцистичний стиль реалізує перш за все інформативну й волюнтативну функції мови. Сфера його використання – засоби масової інформації. Цей стиль існує для спілкування з публікою, а отже, **метою**, яку ставить перед собою автор публіцистичної статті чи промови, є не стільки інформування громадськості із приводу тієї чи іншої проблеми, а передусім формування громадської думки, **спонукання до активної дії й прийняття рішень**. Мета зумовлює відповідний підбір мовних засобів, фактів, інформації, які б примусили читача, слухача або глядача діяти так, а не інакше.

Оскільки співрозмовник у межах публіцистичного стилю визначений абстрактно, **вимова** на відміну від розмовного стилю має бути максимально нормативною. Інтонаційні засоби надають тексту урочистого, гумористичного, сатиричного, іронічного або нейтрального звучання.

Синтаксис характеризується постановкою риторичних питань, гасел, закликів або імперативів з окличною інтонацією, а також наявністю різних типів складних речень, вставних і вставлених конструкцій, звертань, однорідних членів, інверсій, цитувань, на авторитет якого можна спиратися.

Для **лексики** характерна емоційність, фразеологічна й метафорична насиченість, наявність великої кількості абстрактних слів, загальноновживаної наукової й громадсько-політичної термінології, мовних кліше.

Публіцистичний стиль існує в різних формах, поділяючись на **підстили**:

1 **Інформативний підстиль** – випуски новин, інтерв'ю, репортаж.

2 **Аналітичний підстиль** – аналітичні статті, аналітичні передачі.

3 **Урочисто-декларативний підстиль** – привітання і побажання з нагоди ювілеїв, днів народження, важливих подій у житті окремих осіб і колективів.

4 **Агітаційний підстиль** – оголошення і реклама. У цьому підстилі він наближений до ділового стилю.

5 **Художньо-публіцистичний** – нариси, фельєтони. Використовує образність і зображально-виражальні засоби художнього стилю.

Зразок публіцистичного стилю

Спробуймо уявити собі, як виглядала б російська культура і наука без своїх українських гілок, тобто без внеску українців (у літературі: Богданович, Гнідич, Наріжний, Капніст, Гоголь, Данилевський, Мордовцев, Мачтет, Короленко та багато-багато інших; у живопису: Левицький, Боровиковський, Трутовський, Куїнджі, Рєпін — так, так, Рєпін завжди підкреслював своє українське походження і свої українські симпатії—та багато-багато інших; у музиці: Бортнянський, Березовський, Стравинський; у різних галузях науки: Остроградський, Ушинський, Миклухо-Маклай, Гамалія, Лобачевський, М. Ковалевський, Овсянко-Куликовський, Вернадський та багато-багато інших, аж до наших днів). Немалий внесок зробили українці і в польську науку та культуру. Це слід би знати — не задля національної гордині, а для подолання власного комплексу неповноцінності та чужого нехтування. (Інша річ — чим це оберталось для самої української культури. Якось Драгоманов на питання про те, чому українська інтелігенція виглядає такою слабосилою, відповів: а як би виглядала французька інтелігенція, коли б третина її вважала себе німцями, третина англійцями і третина — італійцями).

(І. Дзюба).

Художній стиль відрізняється від усіх інших стилів тим, що може включати в себе елементи будь-якого стилю. Його призначення — різноманітними мовними засобами виразити художнє бачення світу. Цей стиль формує загальнолюдські й національно свідомі естетичні, культурні, психологічні смаки окремої людини й нації в цілому.

У межах художнього стилю виділяються епічні жанри (оповідання, повість, роман тощо), ліричні (гімн, елегія, епіталама, ідилія, мадригал, пісня, послання та ін.) і драматичні (драма, комедія, трагедія).

Художній стиль поділяється на такі **підстили**:

1 **Епічний**

2 **Ліричний**

3 **Комбінований**

Зразок художнього стилю

Одного разу Дарці потрапила на очі стаття якогось американського тендерного мудрагеля, де ледве не за аксіому стверджувалося, буцімто хлопчики більше “схильні до змагання”, а дівчатка, навпаки, більше “схильні до співпраці”. Тільки хлопчик міг з легким серцем зблягузкати таку дурницю. У чистому вигляді боротьба за владу — не за дивіденди у вигляді оцінок (еквівалент пізнішого фінансового успіху), не за увагу протилежної статі (та ще себе такою не усвідомила) і навіть не за зірвані оплески на шкільній ялинці (що насамперед тішать марнославство батьків і тільки в другу чергу нарощують м'язи твоєму власному), — а саме за владу як таку, в її майже-бездомішковій, мов той сухий спирт, і тим особливо наркотизуючій формі: за виключне й неподільне право вести за собою цілий клас — хоч з уроку на спортмайданчик, хоч після уроків — на котячий концерт під вікно неприємної тобі «жиропо» з першої партії, що на перервах знай жує принесені з дому бутерброди в проолісному

папері, а потім лишає на підручниках гидкі масні плями, — байдуже, куди, байдуже, на добре чи на зле, бо різниці між добром і злом не існує, як взагалі не існує її при всякій абсолютній владі, — ця боротьба, окрім як у первісних племен, найчастіше подибується таки серед дівчаток — від восьми до дванадцяти років. Потім, хвалити Бога, в них з'являються інші, цивільніші клопоти.

(О.Забужко «Дівчатка»).

Офіційно-діловий стиль — це стиль, який задовольняє потреби писемного спілкування в суспільно-політичному, господарському житті, у ділових стосунках, у виробничій та іншій діяльності членів суспільства. Це один із найдавніших стилів української мови: його ознаки знаходимо в документах 11 – 12 століття, в українських грамотах 14 – 15 століття. Найважливішими **рисами офіційно-ділового стилю** є такі:

1) високий ступінь стандартизації мовних засобів, широке вживання типових мовних зворотів, наприклад: *відповідно до ..., у зв'язку з тим, що ..., доводимо до Вашого відома... Сподіваємося на подальшу плідну співпрацю.*;

2) точність, послідовність і лаконічність викладу;

3) відсутність образності, емоційності, індивідуальних авторських рис;

4) наявність реквізитів, які мають певну черговість і постійне місце;

5) для чіткої організації текст ділиться на параграфи, пункти, підпункти;

6) лексика здебільшого нейтральна, уживається в прямому значенні; відсутні діалектизми, жаргонізми, вигуки, частки, іменники із суфіксами суб'єктивної оцінки;

7) речення переважно прості, поширені, із прямим порядком слів; вставні слова, як правило, стоять на початку речень.

Офіційно-діловий стиль поділяється на **підстилі**:

1 Законодавчий (використовується в законодавчій сфері, обслуговує офіційно-ділові стосунки між державою і її громадянами; реалізується в текстах Конституції, законів, указів, статутів, постанов тощо).

Наприклад

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

(Конституція України)

2 Дипломатичний (використовується в сфері міждержавних офіційно-ділових стосунків у галузі політики, економіки, культури; реалізується в текстах конвенцій (міжнародних угод), комюніке

(повідомлень), нот (звернень), протоколів, меморандумів (дипломатичних листів), договорів, заяв, ультиматумів (дипломатичних вимог).

Наприклад

ЗАЯВА МЗС УКРАЇНИ

Україна підтверджує відданість курсу на європейську інтеграцію, невід'ємною складовою якої є подальший розвиток і удосконалення демократичних інститутів, приведення їх у відповідність із загальноєвропейськими нормами і стандартами.

В Україні із задоволенням відзначили відповідні заяви Голови Комітету Міністрів Ради Європи та ЄС, а також висновок Венеціанської комісії, в яких дана позитивна оцінка рішення Конституційного Суду України.

МЗС України вважає, що ухвалений за результатами обговорення документ не відображає реальної ситуації в Україні.

3 Юридичний (використовується в юриспруденції (судочинство, дізнання, розслідування, арбітраж), обслуговує правові та конфліктні відносини; реалізується в текстах актів, позовних заяв, запитів, протоколів тощо).

Наприклад:

Протокол явки з повинною

25 лютого 2008 року

м. Краматорськ

Слідчий слідчого відділення Краматорського МВ УМВС України в Донецькій області капітан міліції Андруков П. С., керуючись вимогами ст. 96 та 97 КПК України, склав цей протокол про те, що сьогодні о 17 годині 15 хвилин до районного відділу внутрішніх справ з'явився з повинною Горохов Степан Йосипович, 1971 р. н., уродженець м. Слов'янська Донецької області, проживає у м. Краматорську, вул. Паркова, 42, кв.76; працює водієм трамвая.

Для засвідчення особи Горохов С. Й. пред'явив паспорт серії ВК № 456 87697, виданий Краматорським МВ УМВС України в Донецькій області.

Горохов С. Й. заявив: «...З протоколом ознайомився. З моїх слів записано правильно»

Заявник

підпис

С. Й. Горохов

Слідчий СВ Краматорського РВ

капітан міліції

підпис

П.С. Андруков

4 Адміністративно-канцелярський (використовується в професійно-виробничій сфері, у діловодстві; реалізується в текстах заяв, ділових записок, службових листів, протоколів, розписок, доручень і т.д.).

Наприклад:

ТОВ "САП Україна" шукає менеджера по роботі з клієнтами

Вимоги:

- Вища освіта в технічній або економічній галузі.
- Досвід продажів із підтвердженими свідченнями досягнень у царині ІТ/програмного забезпечення або у споріднених сегментах.

- Навички роботи в команді, хороші комунікаційні здібності; можливість та бажання брати на себе відповідальність. Готовність до важкої праці. Орієнтованість на результат та великий потенціал до зростання. Переконливість. Цілеспрямованість.
- Вільна англійська.
- Обов'язковий високий рівень знання державної мови.
- Готовність до інтенсивних відряджень.

Ми дуже вимогливі до своїх робітників, але за це ми пропонуємо
їм гарну винагороду.

**Будь ласка, направляйте ваші резюме та рекомендаційні листи на
адресу: olga.sushina@sap.com**

Науковий стиль – це стиль, сферою використання якого є наукова та науково-технічна діяльність, освіта; він призначений для інформування про результати наукових досліджень, обґрунтування гіпотез, класифікації й систематизації знань, впливу на інтелект читача або (рідше) слухача.

Найважливіші **особливості наукового стилю**:

- 1) логічність, недвозначність викладу;
- 2) насиченість термінами, абстрактною лексикою;
- 3) використання складних речень із вставленими конструкціями, відокремленнями тощо;
- 4) документування тверджень (наявність цитат, посилань);
- 5) монологічний виклад.

Науковий стиль має такі **підстили**:

1 Власне науковий (розрахований на фахівців; стиль монографій, наукових статей, рецензій, наукових доповідей, дисертацій, курсових і дипломних робіт, рефератів і т.д.), який поділяється на науково-технічний і науково-гуманітарний.

Наприклад:

Взірець №1

Рецензія

на навчальний посібник

*«Контрольні завдання до вивчення курсу «Українська мова»
для студентів усіх спеціальностей заочної форми навчання»,
укладачі Кочеткова В. Г., Лисак Л. К.*

Викладання української мови для студентів заочної форми навчання у вищих нефілологічних початкових закладах на сучасному етапі орієнтоване на формування професійного мовлення.

Професійна підготовка майбутніх інженерів, технологів, економістів, менеджерів передбачає засвоєння ними загальнонаукової та фахової термінології, формування навичок роботи з науковими текстами, спеціальною літературою.

«Контрольні завдання до вивчення курсу «Українська мова» для студентів усіх спеціальностей заочної форми навчання» складається із

двох частин: перша частина – варіанти контрольних робіт, друга – додатки.

Головним позитивним моментом є те, що автори врахували специфіку російськомовного регіону й запропонували добір завдань до варіантів контрольних робіт за п'ятьма спрямуваннями: опрацювання теоретичних питань з основ професійного та ділового мовлення, виконання вправ із граматики, переклад фахового тексту, складання одного з документів, вивчення термінологічної лексики.

Заслужовує на увагу те, що укладачі посібника в другій частині – додатках, подають студентам основні правила щодо виконання вправ із граматики. У цьому його педагогічна цінність.

Уважаю доцільним і своєчасним надрукування посібника.

Доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

підпис

С.І.Дорошенко

Взірець №2

Державна мова — закріплена традицією або законодавством мова, уживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики. Термін з'явився в часи виникнення національних держав. В однонаціональних державах немає необхідності юридичного закріплення державної мови. У багатонаціональних країнах конституцією (законодавством) статус державної, як правило, закріплюється за мовою більшості населення. У деяких країнах відповідно до їхнього територіально-етнічного складу статус державних надано двом і більше мовам (напр., у Канаді — англійській і французькій). У демократичних країнах із статусом однієї мови як державної забороняється дискримінація громадян за мовною ознакою, носії інших мов мають право користуватися ними для задоволення своїх потреб.

(Українська мова. Енциклопедія).

2 Науково-популярний (використовується для зрозумілого, доступного викладу наукової інформації нефахівцям; реалізується в неспеціальних часописах, книгах).

В основі наукової популяризації лежить засада: про невідоме говорити через відоме, зрозуміле.

Наприклад:

Поняття вартості є, можна сказати, всеохопним, оскільки застосовується до величезної кількості явищ економічного і фінансового

життя – товарів, послуг, сировини, інтелектуальної і фізичної праці тощо. Все в економіці має свою вартість. Розібратися у цьому складному феномені допоможе подана інформація.

(3 журн.).

3 Науково-навчальний (стиль підручників, лекцій, навчальних посібників). Не виключає використання образного засобів мови, елементів емоційності.

Наприклад:

Документ (від латин. documentus – спосіб доказу) – це матеріальний об'єкт (носії), що містить певну інформацію, оформлений у визначеному порядку і має юридичну силу відповідно до чинного законодавства.

Документи оформляють на різних матеріальних носіях: на папері, фотоплівці, магнітній і перфострічці, дискеті, перфокарті тощо.

Документи мають різне призначення (функції). Ці функції можуть бути загальними, тобто їх виконують практично всі документи, і специфічними (властивими лише частині документів).

(Малевиц Л.Д., Кочубей А.В. Українська мова (за професійним спрямуванням): Інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення – Рівне: НУВГП, 2006. – 117 с.).

Отже, стилями професійного спілкування є світський та ораторський підстилі розмовного стилю, офіційно-діловий і науковий.

Нинішній студент – майбутній фахівець – безпосередньо долучений до наукової та професійної сфер. Він реалізує свою навчально-виробничу та наукову діяльність у функціональному полі наукового та офіційно-ділового стилів. Тому оволодіння українською діловою мовою, або мовою професійного спілкування, є запорукою успіху в навчанні та професійній кар'єрі.

Тестовий контроль

1 Стилi мови подiляються на:

- а) усні стилі;
- б) розмовні й книжні стилі;
- в) писемні стилі;

2 Підстилем розмовного стилю є:

- а) ораторський;
- б) художній;
- в) науковий.

3 Світський підстиль об'єднує ознаки розмовного стилю з:

- а) елементами ділового й наукового стилів;
- б) елементами ділового, наукового й публіцистичного стилів;

в) елементами підстилю усної народної творчості.

4 У мовній практиці виділяють такі книжні стилі:

а) офіційно-діловий, ораторський, публіцистичний, художній;

б) офіційно-діловий, світський, публіцистичний, художній;

в) офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній, конфесійний.

5 Сфера використання публіцистичного стилю:

а) засоби масової інформації;

б) наукова література;

в) документація.

6 Найважливіші риси офіційно-ділового стилю:

а) точність, послідовність і лаконічність викладу;

б) образність, емоційність, індивідуальні авторські риси;

в) насиченість термінами, абстрактною лексикою.

7 Офіційно-діловий стиль поділяється на підстилі:

а) законодавчий, дипломатичний, юридичний, адміністративно-канцелярський;

б) законодавчий, дипломатичний, юридичний;

в) дипломатичний, юридичний, адміністративно-канцелярський.

8 Науковий стиль поділяється на підстилі:

а) власне науковий, науково-популярний, науково-навчальний;

б) науково-популярний, науково-навчальний;

в) власне науковий, науково-популярний.

9 Найважливіші особливості наукового стилю:

а) використання емоційної лексики;

б) насиченість термінами, абстрактною лексикою;

в) використання простих речень.

10 Стилями вашого майбутнього професійного спілкування є:

а) художній, розмовно-побутовий, офіційно-діловий;

б) офіційно-діловий, науковий;

в) офіційно-діловий, науковий, світський та ораторський підстилі розмовного стилю.

ТЕМА 5. СКЛАДАННЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ ДІЛОВОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

- 1 Документи, їх призначення і класифікація
- 2 Реквізити документа
- 3 Правила написання тексту документа

*Мово моя материнська,
Квітни в душі й на устах.
Ти – мій рушник український,
Ти – моя доля, мій шлях.
Іван Чернецький*

1 Документи, їх призначення і класифікація

Документ (від латин. *documentus* – спосіб доказу) – це матеріальний об'єкт (носіє), що містить певну інформацію, оформлений у визначеному порядку й має юридичну силу відповідно до чинного законодавства.

Документи оформляють на різних матеріальних носіях: на папері, фотоплівці, магнітній і перфострічці, дискеті, перфокарті тощо.

Документи мають різне призначення (**функції**). Ці функції можуть бути загальними, тобто їх виконують практично всі документи, і специфічними (властивими лише частині документів).

До **загальних** належать такі функції документів:

- * інформаційна (документ як засіб збереження інформації);
- * соціальна (документ задовольняє певні потреби суспільства);
- * комунікативна (документ як засіб зв'язку між установами, підприємствами і т.д.);
- * культурна (документ як засіб закріплення певних культурних традицій).

Серед **специфічних** функцій документів найголовнішими є такі:

- * управлінська (документ як засіб управління);
- * правова (документ як засіб закріплення правових норм);
- * історична (документ як джерело історичних відомостей).

Документи класифікують за різними ознаками:

1 **За найменуванням** розрізняють заяви, листи, довідки, службові записки, протоколи й т. ін.

2 **За походженням** документи поділяють на службові, або офіційні (вони створюються установами, підприємствами, службовими особами, які їх представляють), і особисті (їх створюють окремі особи й це не входить у коло їх службових обов'язків).

3 **За місцем створення** документи бувають внутрішні (чинні лише в межах установи, підприємства, у якому створені) і зовнішні (є результатом спілкування установи з іншими установами, організаціями тощо).

4 **За призначенням** виділяють такі основні комплекси документації:

організаційно-правова; планова; інформаційно-довідкова й довідково-аналітична; звітна; щодо особового складу (кадрова); фінансова; з матеріально-технічного забезпечення; договірна; колегіальних органів.

5 **За напрямком** розрізняють вхідні й вихідні документи.

6 **За формою** – типові й індивідуальні.

7 **За ступенем гласності** – звичайні, таємні (секретні), для службового користування.

8 **За стадіями створення** розрізняють оригінали (створені документи), копії (повне відтворення оригіналу) і витяги (відтворення певної частини оригіналу).

9 **За термінами зберігання** документи поділяють на такі категорії:

- документи тимчасового зберігання (до 10 років);
- документи тривалого зберігання (понад 10 років);
- документи постійного зберігання (без обмеження терміну).

10 **За технікою відтворення** документи бувають рукописні та відтворені механічним способом.

2 Реквізити документа

Кожний документ складається з окремих елементів, які називаються **реквізитами**.

Основні реквізити документа:

- 1) Державний герб; емблема організації;
- 2) назва міністерства чи відомства;
- 3) назва підприємства (установи, фірми, організації);
- 4) поштова адреса, індекс, номер телефону, факсу, адреса електронної пошти;
- 5) номер рахунка в банку;
- 6) назва виду документа;
- 7) дата (стандартні способи запису дати: 01.02.04 або 01 лютого 2004 р.);
- 8) індекс (вихідний номер документа);
- 9) місце складання чи видання;
- 10) гриф обмеження доступу;
- 11) адресат;
- 12) гриф затвердження;
- 13) резолюція;
- 14) заголовок до тексту;
- 15) текст;
- 16) позначка про наявність додатка;
- 17) підпис;
- 18) візи;
- 19) відбиток печатки;
- 20) позначка про виконавця;
- 21) позначка про виконання й направлення документа до справи;

22) позначка про перенесення даних на машинний носій;

23) позначка про надходження.

Кожний документ має свій склад реквізитів, який залежить від виду документа, його змісту, призначення, способу оброблення. Усі реквізити мають постійне місце, що робить документи зручними для зорового сприймання й полегшує їх оброблення.

Сукупність реквізитів, розташованих у певній послідовності на папері стандартного формату (A4 або A5), називається **формуляром**. Формуляр – це модель, зразок побудови документів певного виду.

Формуляр–зразок визначає робочу площу та береги (поля) документа. Відповідно до державних стандартів встановлено такі розміри берегів документів: лівого – 20 мм; правого – не менше, ніж 8 мм; верхнього – не менше, ніж 10 мм; нижнього – не менше, ніж 8 мм.

3 Правила написання тексту документа

Текст є основним реквізитом будь-якого документа. Текст професійного документа повинен відповідати таким вимогам:

а) достовірність (викладені факти повинні відображати справжній стан речей);

б) точність (не допускається подвійне тлумачення слів та виразів);

в) повнота інформації (зміст документа має вичерпувати всі обставини справи);

г) стислість (у тексті не повинно бути зайвих слів, смислових повторів, надмірно довгих міркувань, інформації не по суті справи);

д) логічна послідовність (логічний взаємозв'язок частин тексту);

ж) нормативність мовних засобів (відповідність нормам літературної мови);

з) стандартизація тексту документа.

Текст документа може бути оформлено у вигляді:

* власне тексту;

* анкети (текст, що містить словесну або цифрову характеристику об'єкта за низкою ознак);

* таблиці.

Названі форми тексту в документі можуть поєднуватися.

Текст поділяють на абзаци – частини тексту, які складаються не більше як із двох-чотирьох речень.

Текст документа, як правило, складається із двох частин: вступної (виклад підстав для створення документа) і основної (виклад пропозицій, прохань, висновків, розпоряджень, рішень). Такого порядку викладу слід дотримуватися й у текстах, які складаються з одного речення.

Якщо текст документа великий за обсягом або містить однотипну інформацію (висновки, рішення тощо), то його поділяють на розділи, підрозділи, пункти, підпункти, нумеруючи їх арабськими цифрами.

Форми викладу в текстах документів:

1) від першої особи однини, напр.: *“Вважаю за потрібне повідомити, що...”*;

2) від першої особи множини, напр.: *“Просимо надіслати...”*, *“Наказуємо...”*, *“Ухвалили...”*. У такій формі викладають текст у спільних розпорядчих документах, службових листах, протоколах тощо;

3) від третьої особи однини, напр.: *“Комісія виявила...”*, *“Управління вважає...”*, *“Відділ здійснює такі функції...”*. Таку форму викладу найчастіше використовують у положеннях, інструкціях, актах, довідках тощо.

Тестовий контроль

1 До загальних функцій документа належить:

- а) інформаційна функція;
- б) правова функція;
- в) історична функція.

2 За походженням документи поділяють на:

- а) службові й особисті;
- б) типові й індивідуальні;
- в) звичайні й таємні.

3 За місцем створення документи розрізняють:

- а) внутрішні й зовнішні;
- б) вхідні й вихідні;
- в) офіційні й службові.

4 За призначенням документи розрізняють:

- а) звітні;
- б) офіційні;
- в) для службового користування.

5 За стадіями створення розрізняють:

- а) оригінали;
- б) рукописи;
- в) відтворені механічним способом.

6 У діловодстві нараховують:

- а) 33 реквізити;
- б) 31 реквізит;
- в) 32 реквізити.

7 Реквізитом будь-якого документа є:

- а) текст;
- б) гриф затвердження;
- в) печатка.

8 Тексти високого рівня стандартизації це:

- а) типові тексти;
- б) тексти-описи;
- в) тексти-розповіді.

9 Тексти низького рівня стандартизації це:

- а) графаретні тексти;
- б) анкети;
- в) тексти-міркування.

10 Можна скорочувати слова, що закінчуються на:

- а) приголосну літеру;
- б) голосну літеру;
- в) як на приголосну, так і на голосну.

ТЕМА 6. ЗНАЧЕННЯ Й ФУНКЦІЇ ВЛАСНИХ НАЗВ У МОВІ Й СУСПІЛЬСТВІ

- 1 Ономастика як наука і як сукупність власних назв
- 2 Статус власних назв і мовна політика
- 3 Антропоніміка – наука про вивчення власних імен людей
- 4 Принципи передачі іншомовних власних назв українською мовою
- 5 Мовний етикет професійного спілкування. Звертання

*О слово рідне – синь і небокрай,
З народом вік живи і процвітай.
І лине хай в небесну голубінь
Твоя цілюща, життєдайна синь*
Вікторія Чемерис

1 Ономастика як наука і як сукупність власних назв

Ономастика розглядає власні імена всіх основних розрядів – найменування людей, географічні назви, назви космічних об'єктів, назви народів, міфічних істот, клички тварин, назви різноманітних витворів матеріальної і духовної культури (наприклад: імена персонажів художньої літератури). Із цим мовним матеріалом людина зустрічається на кожному кроці – починаючи зі школи і впродовж усього життя. Саме власні назви допомагають пізнати культуру і побут, природу і людей, наслідки творчої праці минулих поколінь і сучасників, історію сьогодення і майбутнє рідного краю. Більше пізнати – значить глибше і міцніше полюбити, значить виробити в собі ці бажання примножити своєю працею матеріальні і духовні багатства своєї Батьківщини, сприяти її зміцненню і процвітанню.

Власні назви є передусім пам'ятками мови, причому пам'ятками найдавнішими. У них відображено історію матеріальної і духовної культури народу, історію його життя. Назавжди зникли предмети матеріальної культури найдавніших людей, а власні назви, що передаються з покоління в покоління, живуть і несуть у собі різноманітну інформацію про їх творців і носіїв. У руках умілого дослідника *оніми* (власні назви)

можуть заговорити як живі свідки історії, тому їх вивчення є корисним для етимології, словотворення, історії лексики і мови в цілому.

Поява власних імен пов'язана з конкретизацією та індивідуалізацією загального поняття. Наприклад, слова Широка Балка залишаються загальними (апелятивами) до тих пір, поки вони використовуються для позначення особливостей рельєфу взагалі, поки не будуть індивідуалізовані, конкретизовані, «приписані» до об'єкта. Так виникає власна назва.

Свого часу Карл Маркс писав, що він абсолютно нічого не знає про певну людину, знаючи тільки, що її звать Яковом. Але якщо до імені Яків додати прізвище Грімм, то для всіх стане ясно, що мова йде про відомого німецького мовознавця.

Власна назва завжди називає один предмет і має форму або тільки однини, або тільки множини. Наприклад, м. Миколаїв, м. Софія, м. Нью-Йорк; Франція, Англія, Україна; Дунай, Дон, Тиса, Інгулець (форма однини); Карпати, Піренеї, Ромни, Великі Луки, Сочі (форма множини).

Розділ мовознавства, який вивчає будь-які власні імена, історію їх виникнення, розвитку і функціонування, називається ономастикою (від грец. *ὄνμα* – майстерність давати імена).

2 Статус власних назв і мовна політика

Власні назви – невід'ємний атрибут будь-якої документації, що вимагає від кожного професіонала розуміння їх особливого статусу, без чого звичайні правила орфоєпії або написання не будуть діяти. Річ у тому, що власні назви, на відміну від загальних, лексичного значення не мають, але виконують **дві найважливіші функції: адресну й інформативну**, тобто охоплюють велике поле асоціацій і несуть низку різноманітної інформації – національної, історичної, географічної, лінгвістичної, що в багатьох випадках зумовлює зміст, характер, соціальні дії й вчинки конкретного об'єкта.

Так, слово *кальміус* – це абсолютна «терра інкогніто» для сучасної людини (в основі цього слова дві давньотюркські частини: *кала* – грязюка і *міюс* – кут, ріг), проте *Кальміус* як власна назва вказує на цілком конкретну річку в Донбасі й інформує, хто проживав на цій території або яка мова обслуговувала її мешканців.

Імена *Петро, Жан, Ян, Ван* мають чітку національну ідентифікацію – українець, француз, поляк, грузин і характеризують самі об'єкти. Так, *м. Севастополь* – легендарний, героїчний, *м. Одеса* – гумор і специфічна культура, *Володимир* – Мономах, Ленін, але *Вовочка* – з анекдотів.

Отже, будь-яка власна назва є невід'ємний атрибут і власність конкретного об'єкта, тому переклад повинен не втрачати адресності і первинний стан. Так, *Ніколь* – француз, *Нік* – американець, *Микола* – українець.

Радянська Україна й Україна після 1991 р. – це різні об'єкти, тому правильно говорити не на Україні, а в Україні, тобто в самостійній державі. Із цього погляду процес масових перейменувань під час революції й нещодавньої демократичної перебудови є свідченням руйнування історичних об'єктів й історичної свідомості, який, як правило, закінчується людськими трагедіями й соціальними катаклізмами.

Отже, усвідомлення особливого статусу власних назв – обов'язкова умова адекватної мовної політики і юридичної точності документа:

1 Це перешкоджає руйнуванню адресної й інформативної функцій. Так, перейменування географічних назв у залежності від політичної кон'юнктури, з легкістю перекраювала свідомість громадян: *Юзівка – Сталіно – Донецьк, Маріуполь – Жданов – Маріуполь*. До речі, місто Краматорськ раніше було селищем *Краматоровка*.

2 Це дозволяє визначити, що великою літерою фіксується одиничний об'єкт, який втратив лексичне значення й став виконувати адресну й асоціативну функції: *президент фірми – Президент України, кабінет – Кабінет Міністрів України, міністр – Прем'єр-міністр, день – газета «День», суд – Конституційний Суд України*.

3 Це допомагає сформулювати принципи передачі іншомовних (у першу чергу рос.) власних назв українською мовою, про що треба говорити окремо.

3 Антропоніміка – наука про вивчення власних імен людей

Власні назви для людства мають передусім практичне значення

Так, кожна людина має ім'я, яке супроводжує її протягом усього життя. Імена людей – це частинка історії кожного народу. У них відображається побут, вірування, сподівання, фантазія, художня творчість народу, його історичні, господарські і культурні зв'язки.

Зі зміною епох, одних історичних формацій іншими змінювалася і система найменувань. Та система найменувань людей, яку ми маємо зараз у державі, тобто тричленна, – ім'я, по батькові і прізвище, не виникла раптово і одночасно, а формувалась протягом довгих віків. Сформована вона, з одного боку, системою мови, а з другого, — юридичними нормами держави.

Вивченням власних імен людей займається порівняно молода ще наука – антропоніміка.

Основоположником слов'янської ономастики, а відповідно й антропоніміки є відомий славіст Ф. Міклошич, який у 1860—1874 рр. опублікував три важливих дослідження слов'янських особових власних і географічних назв.

Приклади антропонімічної термінології:

антропонім – власне ім'я людини: *Петро, Іван Денисович, Леонід Савчук*;

патронім – особова назва сина за іменем батька: *Васильович, Кузьмич, Петренко, Басильчук*;

матронім – особова назва сина за іменем матері: *Бабич (син Баби); Війтишин (син Війтихи; від війт — посадова особа); Андрусишин*;

гінеконім – назва чоловіка за іменем (або за прізвиськом) дружини: *Солохин, Мар'янин, Ганнин, Іжачихин* (за прізвиськом); з часом гінеконім міг стати прізвиськом;

андронім – назва дружини за іменем чоловіка: *Петрова, Хомина, Війтівна, Війтиха*;

псевдонім – приbrane ім'я, прізвище або авторський знак, що ними користуються в пресі письменники, журналісти, актори замість власного прізвища: *Леся Українка, Остап Вишня, Марко Вовчок*.

У різних народів існують свої традиційні найменування людей, свої системи іменувань, специфіка вибору й оцінки імені.

Так, наприклад, у тюркських, вірменських, арабських та інших мовах особові назви обов'язково подаються з найбільш уживаними компонентами *-хан, -бек, -бей, -дін, -ібн, -заде* та інш., що вказують на соціальний стан, родинні стосунки: *Ізмаїлбей, Турсунзаде, Бадредін, Азімбай, Керимбек, Бейбитхан*.

Додаючи афікси *-хан, -бек, -бай* та ін. до власних імен, батьки тим виражали прагнення бачити своїх дітей у майбутньому багатими людьми (ханами, беками). Із часом ці форманти втратили своє ідеологічне забарвлення.

У Японії і Китаї людина протягом життя змінює своє ім'я відповідно до віку. Наприклад, у Китаї існує така антропонімійна система:

- 1) дитяче ім'я, яке дитина одержує при народженні як ласкаве; це так зване ім'я **сяо**;
- 2) **мін** – головне ім'я, його дають батьки або вчитель при оформленні дитини до школи;
- 3) **цзи** – ім'я, пов'язане з повноліттям (воно обов'язково співзвучне з попереднім – повинно бути магічним);
- 4) **хао** – прізвисько, яке учневі дають однолітки або ж він сам його вибирає;
- 5) **ші** – пошанне ім'я.

У східних слов'ян, як правило, одне ім'я, яке вони одержують при народженні. Два імені в росіянина, українця, білоруса — це рідкісне явище.

Своїм іменем людина пов'язується з певною епохою (чи то є родовий лад, чи мова йде про сьогодення).

Нові імена постійно з'являлися й з'являються (у невеликій кількості) у мові час від часу. Причини їх появи:

- 1 Чоловічі імена утворюються від жіночих, а жіночі від чоловічих. Наприклад: *Серафима* — жіноча форма від імені *Серафим* (давньоєвр.«вогняний»); *Інна, Пінна, Римма* — як жіночі імена їх

сприйняли завдяки закінченню -а, яке помилково було записано у «Святці». Насправді ж це були імена скіфів, заморожених у лід у II ст. за свою вірність християнству; *Альбін* < *Альбіна*; *Мар'ян* < *Мар'яна* < *Марія*.

- 2 Повертаються імена, які були у свій час заборонені церквою. Наприклад: *Ярослав*, *Рюрик*, *Рогніда*, *Дзвенислава*, *Святослав*, *Титомир*.
- 3 Запозичення з інших мов світу. Наприклад: *Рустам* (тюрк.), *Ілона* (польськ.), *Сніжана* (болг.), *Ельза* (нім.), *Карл* (нім.), *Вікторія* (лат.), *Едуард* (двн.).
- 4 Частина імен давалася на честь відомих людей (письменників, учених, революціонерів тощо). Наприклад: *Тарас* (< Тарас Шевченко), *Олекса* (< Олекса Довбуш), *Владлен* (< Владимир Ленин).
- 5 Поповнення складу імен відбувається також і за рахунок імен героїв художніх творів (драм, оперет тощо). Наприклад: *Артур* і *Джемма* '(< «Овід» Е. Войнич); *Офелія*, *Джюльєтта*, *Ромео* (< п'єси В. Шекспіра) та ін.
- 6 Із втратою авторитету церкви церковні календарі перестали мати силу закону. Так народжуються нові імена за назвами гідронімів та хоронімів тощо: *Ангара*, *Волга*, *Іртиш*, *Гренада*.
- 7 З'являються новостворені імена за відомими прізвищами революціонерів. Наприклад: *Сталіна*, *Леніна*, *Будьона*, *Плехан*, *Марат* тощо.
- 8 Частина нових імен утворена від загальних назв предметів, явищ, процесів, подій тощо періоду 1917—1922 рр. Наприклад: *Револа* (від революція), *Партія*, *Декрети*, *Воля*, *Ревком*, *Комунера*, *Трибун*, *Протест*, *Пролетар*; *Іскра*, *Слава*, *Молот*, *Енергія*.
- 9 Частина запозичених власних імен була зашифрована в іменаскорочення. Наприклад: *Гертруда* - героїня труда; *Кім* - Комуністичний Інтернаціонал Молоді; *Марлен* - Маркс і Ленін; *Віль* - Володимир Ілліч Ленін. Частина з них відповідала іменам, які функціонували в інших державах (наприклад: *Гертруда*, *Марлен* (нім.)).
- 10 З'являються нові імена на позначення назв квітів. Наприклад: *Нарцис*, *Лілія*, *Роза*, *Айстра*, *Гортензія*.
- 11 Короткі форми імен інколи стають офіційними. Наприклад: *Рита*, *Варя*, *Косто*, *Саша*, *Ната*, *Ліна* (Анеліна), *Неллі* (Гелена, Елен) тощо.

Українському терміну «прізвище» відповідає у російській мові термін «фамилия». Саме це слово не російського походження, а латинського. Слово спочатку не стосувалося поняття «подружжя та їх діти», а лише позначало певну кількість рабів.

Із часом це латинське слово поширилось по всій Європі в значенні «сім'я», «родина», «подружжя» на позначення найменшого

осередку суспільства. Цей термін з'явився в російській мові в петровську епоху (у допетровські часи, коли треба було провести перепис, користувалися словом «прозвище»).

В українській літературній мові замість терміна «фамілія» усталився термін **прізвище** (правда, у Західній Україні широко використовується й слово фамілія).

Прізвище — це оформлена офіційними документами родова назва людини, яка приєднується до її імені. Своє прізвище людина одержує після народження або в шлюбі і, як правило, передає своїм нащадкам. Записане в паспорті прізвище — навіть із грубою помилкою — стає офіційним найменуванням на все життя; виправити цю помилку можна лише через певні інстанції, маючи для цього вагомі аргументи (документи, свідків.) Отже, до запису в будь-який документ свого прізвища кожен повинен ставитися дуже обережно.

4 Принципи передачі іншомовних власних назв українською мовою

Принципи передачі власних назв іншомовного походження спираються на їх особливий статус, а отже, фонетичні процеси та їх формальна передача засобами української мови відрізнятимуться від принципів передачі загальних назв. Передусім треба пам'ятати про таке:

1 Принцип недоторканості власності

Іншомовні прізвища українською мовою не перекладаються. Як правило, передаються лише фонетичні й структурні особливості української мови, якщо вони не руйнують адресну або інформативну функцію. Треба пам'ятати, що будь-який переклад власних назв насправді є актом перейменування, який має спиратися на рішення відповідних органів, що уособлюють у собі права певного власника.

Наприклад, *Кузнецов* – *Кузнецов* (а не Ковалів), *Воробйов*, *Пушкін*.

2 Принцип спільної або невизначеної власності

Іноді переклад є єдиним можливим способом підкреслити загальносвітову або невизначену належність об'єкта: свято *Первое Мая* – *Перше травня*, площа *Независимости* – *майдан Незалежності*, бульвар *Машиностроителей* – *бульвар Машинобудівників*. Але *Первомайск* – *Первомайськ*, *Североморск* – *Севе́роморськ*, *Владивосток* – *Владивосто́к*.

3 Принцип національно-адресної ідентифікації враховується:

1) при передачі власних назв типу *Ворошиловськ*, *Єнакієве* (із суфіксом *ов*, *єв*, *єв*, бо в їх основі російські прізвища *Ворошилов*, *Єнакієв*), і *Васильків*, *Київ* (бо від українських назв *Василь*, *Кий*);

2) при передачі закінчень у присвійних прикметниках на *о* або *є*: *Іваново*, *Домодедово*, *Внуково* (населені пункти Росії) і *Єнакієве*, *Ханжонкове*, *Рівне*, *Мукачеве* (населені пункти України);

3) при варіюванні коренів **поль//ніль** – *Севастополь*, *Маріуполь* (з грецької мови *поль* – місто), *Добропілля* від «добре поле», *Тернопіль* від «тернове поле» (це міста, що пов'язані зі слов'янською культурою);

Слід пам'ятати, що **закінчення *ье*** в російських географічних назвах передається українською мовою як **закінчення *я*** з подовженою попередньою приголосною: *Забайкалье* – *Забайкалля*, *Затишье* – *Затишшя*, *Заволжье* – *Заволжся*.

4) При відтворенні російських прізвищ типу *Толстой*, *Крамської* (рос. *Толстой*, *Крамской*), але *Чепурний* (рос. *Чепурной*) – у залежності від національності. У цих випадках варіанти закінчень – яскраве свідчення належності цих людей до певної національності (у рос. наголос на *ой*, в українських завжди на *ий*). Проте, у російських географічних назвах прикметникового походження завжди буде закінчення **–ий** – *Крутой Лог* – *Крутий Лог*, *Великий Устюг* – *Великий Устюг*;

5) при пом'якшенні кінцевого **ц** у власних назвах слов'янського походження пишемо **ь**: *Кравець*, *Швець*, *Бутинець*. Але *Кац*, *Барац*.

4 Принцип статевої ідентифікації слід урахувати при відмінюванні прізвищ:

1). Чоловічі та жіночі прізвища неслов'янського походження, що закінчуються на **і, е, у, о** та наголошені **а, я** не відмінюються: *Лука Пачолі*, *Людовіко Флорі*, *Леоте* і *Гальбо*.

2) Усі інші чоловічі прізвища, крім вищевказаних іншомовних, відмінюються.

3) Жіночі прізвища, які закінчуються на **о, й** та **приголосний** не відмінюються, наприклад: *Юлія Тимошенко*, *Людмила Клець*, *Хожай Олена*.

4) Необхідно пам'ятати, що в давальному й місцевому відмінках – у прізвищах з основою на **г, к, х**, як у чоловічих так і жіночих відбуваються чергування **г** на **з**, **к** на **ц**, **х** на **с**: *видано гроші Кочерзі Світлані*, *Сергію Гайдамаці*, *Ользі Мусі*;

– у чоловічих прізвищах на **о, й, приголосний** можливі дві форми: *Президентові Юценку й Президенту Юценкові*, *міністрові Януковичу й міністру Януковичеві*.

5) Прізвища, що походять від назв тварин, предметів, загальних назв людей у офіційних текстах бажано вживати в поєднанні з ім'ям, назвою посади тощо, наприклад: *оголосити подяку викладачеві Зозулі*, *виступив Іван Петрович Паляниця*, *запропонував бухгалтер Заїка*.

5 Принцип класифікаційно-родової належності реалізується при відмінюванні географічних назв. Так, назви населених пунктів відмінюються – до *м. Краматорська*, *у місті Києві*, але назви залізничних станцій, портів, що дублюють назви населених пунктів – ні: до станції *Краматорськ*, від порту *Миколаїв*. Слід звернути увагу, що прізвища й географічні назви, що від них походять, відмінюються так: прізвище *Пушкіним* і геогр. назва *Пушкіном*.

Отже, особливості української вимови й морфології враховуються лише тоді, коли ці особливості не впливають на інформативну або адресну природу власної назви.

Географічні власні назви й прізвища мають певні відмінності у відтворенні їх українською мовою. Географічні власні назви можуть перекладатися – город *Николаев* – місто *Миколаїв*, але прізвище *Николаев*, так і буде *Ніколаєв*.

Варто запам'ятати, що іншомовні прізвища не перекладаються, вони лише записуються відповідно до українського правопису!

Найбільша складність виникає під час передачі російських **И, Е, Ё**. Найчастіше російська буква **и** в основах власних назв передається як **І** – *Іванов, Шкадінов, Федорінов*. **И** з'являється лише тоді, коли вимова **і** неможлива, тобто:

а) після **шиплячих** та **Ц**: *Чичиков, Щипачов, Анциферов*,

б) у префіксі **при** і суфіксах **ик, ич, иц, иш, ищ**: *Привалов, Голиков, Станкевич* (тому що в українській мові префікс **прі** використовується тільки в трьох словах – *прірва, прізвище, прізвисько*) і немає суфіксів **ік, іч, іц, іш**)

в) якщо в споріднених українських словах виступає **и**: *Тихомиров, Писарев*,

г) у прізвищах, що закінчуються на **их**: *Легких, Польських*.

И передається як **Ї** після голосного, м'якого знака та апострофа: *Воїнов, Ільїн, Гур'їн*.

Особливості передачі російського **Е**. Найчастіше це **Е** – *Державін, Петров*.

Буква Є

а) на початку слова – *Єльцин*,

б) у суфіксах **єв** і **єєв**, якщо вони не стоять після **ж, ч, ш, щ, р, ц** – *Малєєв, Фадєєв*, але *Лазарев, Тютчев, Плещєєв*,

в) якщо в українській мові є споріднене слово з постійним **і**: *Бєликов*. бо *білий, Пєшков*, бо *пішки*, але *Каменєв*, бо *камінь, каменя* **і** чергується з **е**, а в такому випадку це правило не чинне.

Особливості передачі Ё:

ЙО пишеться на початку слова, після голосних, після приголосних **б, п, в, м, ф** та **ч** за роздільної вимови : *Йолкін, Водойомов, Воробйов, Ручйов*,

ЬО пишеться у середині слова, після м'яких приголосних: *ТЬоркін, Вєрьовкін*,

О – під наголосом після **ч, ш, щ**: *Горбачов, Хрущов*,

Е – у прізвищах, що походять від імен: *Артемов, Семенов, Федоров*.

Слід пам'ятати, що суфікси **ск, цк, зк** українською мовою передаються через **ь** – *Боярський*.

У прізвищах прикметникового походження закінчення *ая* спрощується: *Бєзпалая* – *Бєзпала*, *Кудерская* – *Кудерська*.

5 Мовний етикет професійного спілкування. Звертання

В українській мові, на відміну від російської, є кличний відмінок, який використовується під час 15-мовленневих етикетних видів: звертання,

вітання, прощання, прохання, знайомство тощо. А що таке етикет? Етикет – це встановлені норми поведінки й правила ввічливості.

Етикет – явище національне. Мовний етикет українців постає з живої мовної практики українського народу.

В основі спілкування українського народу лежать такі загальнолюдські морально-етичні цінності, як доброзичливість, любов, лагідність, привітність, гречність. Цими чеснотами здавна славився український народ.

Звертання – найяскравіший і часто вживаний вид мовленнєвого етикету. Суть його полягає в тому, щоб звернутись до співрозмовника із проханням чи із пропозицією, як усно так і письмово. В українській мові, на відміну від російської, за мовленнєвим етикетом, коли ми звертаємося до особи на ім'я, ім'я та по батькові, бажано використовувати кличний відмінок. Називному відмінку притаманна офіційність, а кличному – ознака прихильного, люб'язного ставлення до співбесідника. Пам'ятаючи те, що *слово – серце гріє* (Іван Огієнко), розмову доречно розпочинати звертанням у кличному відмінку. У кличний відмінок ставиться й ім'я й по батькові, не можна ім'я використовувати в називному відмінку, а по батькові в кличному.

У сучасній українській мові узвичаєні слова-звертання до офіційних осіб, громадян, співробітників, такі як: *добродію, добродійко, колего, пане, пані, панно, товаришу, товаришко, друзі, друже тощо*. Припустимо до них додавати шановний, вельмишановний, високоповажний.

Вибір звертання залежить від тональності спілкування. Офіційна величальна функція закріпилася сьогодні за звертанням **панове, пане** (до чоловіка чи хлопця від 18 років), **пані** (до жінки), **панно** (до дівчини до 25 років, якщо вона незаміжня.).

Відповідно до літературної норми треба говорити (писати): *Пані Валентино* або *Валентино Петрівно* (без пані); *пане Олександрє* або *Олександрє Івановичу* (без пане); *пане Петренко, пані Тимчук*.

Шанобливо-ввічливе звертання **пан** поширилось в укр. мові під впливом польської й узвичаїлося як ввічлива форма звертання до людей незалежно від їх соціального статусу. До речі, у грецькій міфології **пан** означає покровитель усієї природи, господар. У словнику української мови слово **пан** має три визначення. Воно вживається в сімох слов'янських мовах: українській, білоруській, чеській, польській, словацькій, верхньолужицькій і нижньолужицькій.

Звертання **добродію** вважають давньою почесною назвою осіб, що роблять добро.

Звертання **товаришу** з'явилося наприкінці 19 поч. 20 ст. і використовувалося в інтелігентському середовищі зі значенням: 1) людина, пов'язана з кимось дружбаю; 2) ідейно зв'язана з іншими. У радянський час воно витіснило всі інші звертання.

Звертання **громадянине** обмежується правовою, юридичною сферою й підкреслює рівність усіх перед законом.

Однією з форм звертання до незнайомих є слово **друзі**.

Варто запам'ятати:

1 У звертаннях, що складаються із двох власних назв (імені та по батькові) або із загальної назви та імені, обидва слова мають форму кличного відмінка: *Анатолію Миколайовичу, Олено Володимирівно, пане Іване, пані Маріє*.

2 У звертаннях, що складаються із загальної назви й прізвища, кличну форму має загальна назва, а прізвище виступає у формі називного відмінка: *пане Федорінов, пані Кудерська*.

3 У звертаннях, що складаються із двох загальних назв, кличну форму обов'язково має перше слово, а друге може виступати у формі як називного відмінка, так і кличного: *пане ректоре, пане ректор*.

Людина може по-різному ставитися до свого співрозмовника, але етикет у поєднанні з почуттям власної гідності та самоповаги не дозволяє їй відкрито висловлювати негативні оцінки чи іншим чином виявляти своє негативне ставлення. Важко не погодитися із соціолого-психологами, які запевняють, що успіх бізнесу на 85% залежить від уміння спілкуватися.

Тестовий контроль

- 1 Ономастика – це наука, що вивчає:
 - а) власні імена;
 - б) загальні назви;
 - в) лексичне значення власних і загальних назв.
- 2 Власні назви:
 - а) мають лексичне значення;
 - б) не мають лексичного значення;
 - в) можуть мати й можуть не мати лексичного значення.
- 3 Основоположником слов'янської антропоніміки вважають:
 - а) Ф. Міклошича;
 - б) Л. Гумільова;
 - в) Л. Щербу.
- 4 Патронім – це:
 - а) особова назва сина за іменем батька;
 - б) власне ім'я людини;
 - в) назва чоловіка за іменем дружини.
- 5 У яких країнах людина протягом життя змінює своє ім'я відповідно до віку:
 - а) Великобританія, Іспанія;
 - б) Вірменія, Киргизія;
 - в) Японія, Китай.
- 6 Основна маса українських селянських прізвищ почала формуватися:
 - а) 17-го століття;
 - б) 18-го століття;
 - в) 16 століття.

7 Про українські прізвища в сучасному розумінні можна говорити, починаючи з:

- а) 30-х років 19-го ст.;
- б) 30-х років 20-го ст.;
- в) 20-х років 20-го ст.

8 Іншомовні прізвища українською мовою:

- а) перекладаються;
- б) не перекладаються;
- в) можуть перекладатися й не перекладатися.

9 Принцип статевої ідентифікації слід ураховувати:

- а) при відмінюванні прізвищ;
- б) при відмінюванні географічних назв;
- в) при варіюванні коренів *поль//піль*.

10 У звертаннях, що складаються із двох власних назв (імені та по батькові) або із загальної назви та імені, форму кличного відмінка мають:

- а) обидва слова;
- б) перше слово має, друге – може мати форму як називного, так і кличного відмінка;
- в) перше слово може мати форму називного відмінка.

ТЕМА 7. ЛЕКСИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ В ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ

1 Словниковий склад мови. Класифікація української лексики

2 Поділ лексики за походженням. Запозичені слова в професійному спілкуванні

3 Активна й пасивна лексика. Лексика за сферами вживання

4 Словники як джерело інформації. Роль словників у підвищенні мовної культури

5 Фразеологія в професійному спілкуванні

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється й ожива,
Як їх почує!*

Тарас Шевченко

1 Словниковий склад мови. Класифікація української лексики

Основною одиницею мови є *слово*. Усі слова, що вживаються в певній мові, становлять її *лексику*, або *словниковий склад*. Розділ мовознавства, у якому вивчається словниковий склад мови, називається *лексикологією* (від грецьких слів *lexis* – слово, *logos* – вчення).

Словниковий склад мови є не хаотичною множиною елементів, а становить упорядковану систему мовних одиниць, які класифікують за різними ознаками:

- за *функціями* розрізняють слова **повнозначні** (слова, які виконують номінативну (називну) функцію (іменники, прикметники, числівники, дієслова, прислівники)) і **службові** (виражають різні відношення та зв'язки між повнозначними словами (прийменники, сполучники));

- за *кількістю значень* – **одно-** і **багатозначні** (уживаючись у багатьох значеннях, слово має одне основне, або пряме, значення – первинне, нейтральне значення слова, зрозуміле в контексті й поза контекстом. Інші значення – непрямі, або переносні – виникають унаслідок перенесення назв одних предметів, явищ, дій, ознак на інші, напр., *ринок*: 1) місце, де відбувається торгівля; 2) сфера товарного обороту: *критий ринок, центральний ринок, упорядкований ринок і національний ринок, світовий ринок, зовнішній ринок, ринок праці* тощо. Слова в прямому значенні вживаються в усіх стилях мови, особливо в науковому та офіційно-діловому, а в переносному – лише в художньому, публіцистичному та розмовно-побутовому);

- за *співвідношенням форми й значення*:

синоніми (слова, що називають те саме поняття, спільні за своїм основним значенням, але різняться значеннєвими відтінками, напр.: *керувати, правити, управляти, розпоряджатися*; синоніми увиразнюють мову, допомагають створити яскраву образність, усунути лексичну тавтологію (повтори слів), уникнути одноманітності мовлення);

антоніми (слова із протилежними значеннями: *купівля – продаж* (але не *продавати*), *будувати – руйнувати* (а не *руйнівний*); правильне використання антонімічних протиставлень допомагає чітко розмежувати поняття, сприяє точності та яскравості вираження думки);

омоніми (слова, які звучать однаково, але значення мають різні, напр.: *виступ (промова) і виступ (суші)*; омоніми слід уживати дуже обережно, особливо в наукових та офіційно-ділових текстах, щоб, висловлюючи думку, уникнути двозначності);

пароніми (слова, близькі за звуковим складом і вимовою, але різні за значеннями, напр.: *запитання (звертання, яке вимагає відповіді) – питання (звертання, яке вимагає відповіді, проблема), банківський – банковий; еміграція – імміграція; рідкий – рідкісний*; неприпустимо замінювати один паронім іншим, оскільки це спотворює зміст вислову);

- за *стилістичними ознаками* – **стилістично нейтральні** (вживаються в будь-якій ситуації, у будь-якому стилі мови) і **стилістично забарвлені** (суспільно-політична лексика (*нація, приватизація, парламент, права людини*), офіційно-ділова (*справа, акт, бланк, реквізит*), термінологічна й виробничо-професійна (*плотер, сальдо, дощувальна машина, консоль*), просторічна або лексика побутової розмови (*ляпати, тута, паскуда, трудяга*));

- за *походженням* – власні й запозичені;

- за сферами вживання – загальноновживані й спеціальні;
- за частотою вживання – активні й пасивні.

2 Поділ лексики за походженням. Запозичені слова в професійному спілкуванні

Лексична система української мови сформувалася в плинні тривалого історичного розвитку. В її лексичному складі розрізняють дві групи слів за походженням – **власні** й **запозичені**.

До **власної лексики** належать слова, що входили до української мови в різні історичні періоди, починаючи з найдавніших – індоєвропейські (*мати, брат, дочка, бик, вовк, м'ясо, сіль*), спільнослов'янські (*свідок, посол, боліти, холодний, дев'ять, я, він, там*), східнослов'янські (*батько, дядько, кулак, собака, урожай, хороший, сьогодні, тепер*), власне українські (*багаття, батьківщина, напувати, очолити, линути, малеча, гай, смуга, дружина, мрія, бандура, розкішний, чарівний*).

У різні історичні епохи українська мова збагачувалася словами, запозиченими з інших мов. У сучасній українській мові їх порівняно небагато – 10 – 15%. Усі запозичення української мови поділяють на дві групи:

1) слова, запозичені зі слов'янських мов (з польської (*скарб, байка, полковник, петрушка, барвінок*), російської (*паровоз, завод, взвод, безробіття, декабрист*), білоруської (*дзьоготь, бадьорий*) та ін.);

2) слова, запозичені з неслов'янських мов: із грецької (*ангел, монастир, історія, біографія, поема, атмометр*), латинської (*акваріум, радіус, активатор, диктатура*), тюркських (*отаман, сарай, барабан, кизил, базар*), французької (*парад, кабінет, сержант, сюжет, ажур, салют*), англійської (*матч, баскетбол, смокінг, мітинг, лідер, фініш, бар*), німецької (*офіцер, штаб, єфрейтор, бухгалтер, вексель, масштаб*), голландської (*флот, брезент, дамба*), італійської (*банк, опера, помпа*), іспанської (*гітара, карамель, пума*), фінської (*камбала, морж, пельмені*).

Із наукових досліджень відомо, що 10% нашої мови становить запозичена лексика.

Причини запозичень:

1 Запозичуються разом із поняттями і не мають українських відповідників: *студент, академія, курорт*...

2 Деталізація уявлення про предмет, який уже існує в мові: *десерт – солодоці, які подають після обіду, бар – невеликий ресторан*.

3 Заміна словосполучення одним словом: *транспорт – засіб пересування, круїз – подорож на пароплаві*...

Іншомовні слова в українській мові можуть бути єдиними назвами, або виступати синонімом – *обмежувати – лімітувати, пам'ятник – монумент*.

Поряд з іншомовними словами виділяють *варваризми* – іншомовні слова, які вживаються в українському тексті, але не засвоєні українською мовою.

Поради щодо вживання запозичених слів у ОДС та науковому стилі:

1) не слід використовувати іншомовні слова, якщо є їхні прямі відповідники;

2) при використанні запозичених слів, перевіряйте їх тлумачення за словниками та довідниками, щоб не виникло якоїсь нісенітниці.

3) не можна використовувати в одному тексті іншомовне слово і його відповідник, перевага надається державній мові.

Використовуючи іншомовне слово в мовленні, зокрема, у діловому, слід добре усвідомлювати його значення; іноді замість іншомовних слів доречно використати рівноцінні українські відповідники: *анархія* – безладдя; *дебати* – обговорення; *дефект* – недолік, вада, хиба; *конвенція* – угода; *лімітувати* – обмежувати; *прерогатива* – перевага; *репродукувати* – відтворювати; *симптом* – ознака.

3 Активна й пасивна лексика. Лексика за сферами вживання

За частотою вживання розрізняють активну й пасивну лексику.

Активна лексика – це слова, які часто часто вживаються в повсякденному спілкуванні. Вони зрозумілі для кожного члена мовного колективу.

Пасивна лексика – це рідковживані слова, які не належать до повсякденного мовного вжитку.

За сферами вживання лексику української мови поділяють на загальновживану й спеціальну.

Загальновживану лексику кваліфікують як загальнонародну. До її складу належать слова, що використовуються всіма носіями мови незалежно від їх розрізнявальних ознак. Це назви предметів побуту, явищ природи, процесів трудової діяльності тощо: *стіл, кімната, дощ, батько, нести, садити, ми*.

На відміну від загальновживаної, **спеціальній лексиці** властиві певні обмежувальні ознаки. Так, до спеціальної лексики належать такі групи слів:

1 Слова, що використовуються в сфері професійної діяльності людей (терміни й професіоналізми).

2 Слова, які використовуються жителями певних територій, тобто **діалектизми**, напр.: *черес* (широкий шкіряний пояс); *крисаня* (чоловічий капелюх); *балабухи* (різновид печива). Діалектна лексика є важливим джерелом поповнення словникового складу літературної мови, вона широко вживається в художніх текстах, але не може використовуватися в діловому мовленні.

3 Слова, що використовуються людьми певних соціальних груп. Така лексика поділяється на **жаргонізми**, або **сленг** (слова, уживані в мовленні людей, об'єднаних спільними інтересами, віком, соціальним станом тощо) (*хвіст* (академзаборгованість), *вишка* (вища математика), *бабки* (гроші)) та **аргоїзми** – слова, характерні для людей, які свідомо прагнуть зробити

свою мову незрозумілою для інших. Для цього вони вживають спеціально створені або деформовані слова, які мають відповідники в літературній мові, наприклад: *перо – ніж; хаза – хата; хавати – їсти*.

Уживання жаргонізмів та арготизмів в усному й писемному діловому мовленні неприпустиме.

Специфічним мовним явищем, яке найвиразніше подане на лексичному рівні, є **суржик** – суміш елементів української і російської мов (у млинарстві „суржик” означає „суміш різного зерна – пшениці, жита, вівса, ячменю; борошно з такої суміші”), напр.: *предложив, получил, сапоги, оп'ять, таможня*.

Дослідники вважають, що суржик не становить системи, що це мова безладу, яка руйнує граматику й синтаксис. Суржик – мовна мутація, наслідком якої може стати втрата української мови як самотнього, неповторного феномену.

4 Словники як джерело інформації

Роль словників у підвищенні мовної культури

У мовознавстві існує спеціальний розділ, що займається теорією і практикою укладання словників, – **лексикографія** (від грец. *lexis* – слово і *grafo* – пишу).

Словники – це зібрання слів, розташованих у певному порядку (алфавітному, тематичному, гніздовому тощо). Вони є одним із засобів нагромадження результатів пізнавальної діяльності людства, показником культури народу.

Словники виконують **інформативну** та **нормативну** функції: вони універсальні інформаційні джерела для розуміння того чи того явища та найпевніша консультація щодо мовних норм.

Далекими попередниками словників вважають так звані *глоси*, тобто пояснення значення окремих слів без відриву від тексту, на полях і в текстах давніх рукописних книг. Традицію пояснювати незрозумілі і малозрозумілі слова за допомогою глос давньоруські книжники успадкували від візантійських та старослов'янських.

Збірники глос – *глосарії* – були першими й найдавнішими словниковими працями. Найстаріший глосарій кількістю в 174 слова знайдено в Кормчій книзі (1282). До другої половини XVI ст. глосарії – основний вид лексикографічної праці. У Пересопницькому Євангелії (1556-1561) налічується близько 200 глос. Глоси були матеріалом для перших давньоукраїнських словників.

Усі словники залежно від змісту матеріалу і способу його опрацювання поділяють два типи: **енциклопедичні** і **філологічні**. Суттєва відмінність між ними саме в характері матеріалу, який описують у словниковій статті: об'єктом опису в енциклопедичному словнику є поняття, у філологічному – слово.

Слово **енциклопедія** (з грец. – коло загальноосвітніх знань) первинно означало сім вільних мистецтв: граматику, риторичку, логіку, геометрію,

арифметику, музику та астрономію. Праці енциклопедичного характеру створювали ще до нашої ери в Давній Греції і Давньому Римі, Китаю, а також у країнах арабської писемності. Першою українською енциклопедією стала "Українська Загальна Енциклопедія" у трьох томах, видана в 1930 – 1935 роках у Львові за редакцією Івана Раковського. Вона мала підзаголовок – "Книга знання".

Енциклопедичні словники за характером матеріалу поділяють на **загальні** та **спеціальні** (або **галузеві, тематичні**).

До сьогочасних **загальних** енциклопедичних словників належать:

Українська Радянська Енциклопедія: У 12 т. – 2-ге вид. – К., 1977-1984.

Український Радянський Енциклопедичний Словник: У 3 т. – К., 1986-1987.

УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. чл.-кор. НАНУ М. Попович. – К., 1999.

Спеціальні енциклопедичні словники подають системні знання з окремих галузевих ділянок. Це, для прикладу, такі словники:

Українська мова: Енциклопедія /Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К., 2000.

Шевченківський словник: У 2 т. – К., 1983-1985.

Якщо енциклопедичні словники дають всебічні знання про світ, то **філологічні** заглиблюють у слово. Саме до роботи з ними закликав Максим Рильський:

Не бійтесь заглядати у словник:

Це тишній яр, а не сумне провалля;

Збирайте, як розумний садівник,

Достиглий овоч у Грінченка й Даля.

У філологічних словниках слово характеризують із найрізноманітніших боків. Тому їх поділяють на тлумачні, перекладні, історичні, орфографічні, орфоепічні, словники наголосів, іншомовних слів, термінологічні, синонімічні, фразеологічні, діалектні, етимологічні, словники омонімів, антонімів, паронімів, частотні, інверсійні, словники мови письменників, ономастичні та ін.

Тлумачні словники пояснюють, розкривають значення слова та його відтінки, указують на граматичні й стилістичні властивості, подають типові словосполучення і фразеологічні звороти з цим словом.

Словники іншомовних слів є різновидом тлумачних, у них пояснюється значення слів, запозичених з інших мов.

Термінологічні словники містять терміни певної галузі науки, техніки, мистецтва. Вони поділяються на загальні та вузькоспеціальні, водночас перекладні і тлумачні, напр.:

Російсько-український загальнотехнічний словник: Близько 113000 слів / Уклад.: Л.І. Мацько, І.Г. Трегуб, В.Ф. Христенко, І.В. Христенко. – К., 1994.

Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки / Й.Ф. Андерш, С.А. Воробйова, М.В. Кравченко та ін. – К., 1994.

Боярова Л.Т., Корж О.П. Російсько-український словник сучасних банківських, фінансово-кредитних та комерційних термінів. – Х., 1997.

Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос / В.В. Гейченко, В.М. Завірюхіна, О.О. Зеленюк та ін. – К., 1998.

Новий російсько-український словник-довідник: Близько 100 тис. слів / Уклад.: С.Я. Єрмоленко та ін. 2-ге вид., доповн. і випр. – К., 1999.

Кілієвич О., П'ятницький В., Андрощук В. Англо-українсько-російський словник економічних термінів: Мікроекономіка: Понад 2 тисячі термінів. – К., 1995.

Орфографічні словники подають перелік слів, а також словоформи у їх нормативному написанні. Залежно від частини мови слово має певний граматичний коментар, додаткові граматичні форми змінюваних слів тощо.

Орфоенічні словники є довідниками із правильної літературної вимови й нормативного наголосу. У словниках цього типу слова або їх частини, вимова яких не збігається з написанням, подаються в транскрипції.

Акцентологічні словники – це словники, у яких подано нормативне наголошування слів.

Перекладні словники бувають двомовні і багатомовні, наприклад:

Українсько-російський словник: Близько 40 тис. слів. – К., 2000.

Непийвода Н. Практичний російсько-український словник-довідник. Найуживаніші слова і вислови. – К., 2000.

Зубков М.Г. Сучасний російсько-український, українсько-російський словник. – Х., 2004.

Словники скорочень подають складноскорочені слова та аббревіатури, розшифровують їх, указують на граматичні ознаки роду та числа, подають відмінкові закінчення при змінних формах.

Етимологічний словник подає інформацію про походження слова, його первісне значення, найдавнішу форму, зазначає, чи слово споконвіку належало мові-основі, чи воно запозичене, яким шляхом відбувалося запозичення, містить наукові припущення щодо того, як слово утворилося і яка ознака покладена в основу назви.

Історичний словник – це один із різновидів тлумачного словника, в якому подають слова певної історичної епохи, зафіксовані в тогочасних писемних пам'ятках, з'ясовують їх значення, наводять ілюстрації.

Діалектні словники з'ясовують значення та особливості вимови і вживання слів певного діалекту чи групи діалектів.

Фразеологічні словники містять фразеологічні одиниці мови, пояснюють їхнє значення, особливості вживання, походження, можливі варіанти в живому мовленні. Фразеологічні словники бувають одномовні тлумачного характеру (тлумачать значення стійкого вислову) і перекладні

(подають фразеологічні одиниці певної мови і фраземи-відповідники з іншої мови), напр.:

Фразеологія перекладів М. Лукаша: Словник-довідник / Упор.: О. Скопенко, Т. Цимбалюк. – К., 2000.

Вирган І.О., Пилинська М.М. Російсько-український словник сталих виразів. – Х., 2000.

Головащук С.І. Російсько-український словник сталих словосполучень. – К., 2001.

Ономастичні словники є цікавим джерелом інформації про власні імена і прізвища, назви населених пунктів, гір, річок, озер тощо.

Словники синонімів охоплюють групи слів, об'єднаних спільним значенням.

Словники омонімів реєструють і пояснюють значення слів, однакових за звучанням, але різних за значенням.

Словник антонімів подає групи слів, що мають протилежне значення:

Словник паронімів розкриває значення слів, близьких за звучанням, але різних за значенням.

Словники мови письменників містять слова й звороти, які використав той чи інший письменник у своїй творчій спадщині. Це словник тлумачного типу, бо в ньому розкрито всі значення слів, з якими вони функціонують у мові письменника.

Словники-довідники з культури мови допомагають закріпити лексичні, морфологічні та інші норми української літературної мови, адже подають проблемні випадки слововживання. Деякі з них мають форму посібника, оскільки вміщують широкі коментарі, наукові і науково-популярні статті, напр.:

Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – 2-ге вид. – К., 1984.
Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К., 1991. Культура української мови: Довідник / За ред. В.М. Русинівського. – К., 1990.

Словник-довідник труднощів української мови / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К., 1992.

Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник / За заг. ред. О. Сербенської. – Львів, 1994.

Сербенська О., Білоус М. Екологія українського слова: Практичний словничок-довідник. – Львів, 2003.

«Щодо повноти словників, – говорив М. Рильський, – то слід зазначити, що повний словник будь-якої мови – це ідеал, до якого можна лише прагнути і якого ніколи не можна досягти, бо кожен день і кожна година приносять людям нові поняття і нові для тих понять слова».

5 Фразеологія в професійному спілкуванні

Термін «**фразеологія**» вживають на позначення: 1) розділу мовознавства про усталені звороти; 2) сукупності їх у мові.

Фразеологізми - відтворювані одиниці мови із двох або більше слів, цілісні за своїм значенням і стійкі за складом та структурою.

Джерелами утворення фразеологічних зворотів та сферами їх функціонування є:

1 Жива народнорозмовна мова, зокрема приказки, прислів'я (*п'яте колесо до воза; як горох при дорозі; на ладан дише; одного поля ягода*).

2 Виробничо-професійна діяльність людей (*дружній череді вовк не страшний; сім разів відмір, а один раз відріж; грати першу скрипку; дати задній хід*).

3 Наукова діяльність (*дійти до висновку, зробити аналіз, методика дослідження, об'єкт дослідження*).

4 Біблійні вислови (*око за око, зуб за зуб; святая святых; Содом і Гоморра; випити гірку чашу до дна*).

5 Антична література та міфологія (*ахіллесова п'ята; прокрустове ложе; аріаднина нитка; дамоклів меч; танталові муки*).

6 Влучні вирази відомих людей: *Борітеся – поборете* (Т. Шевченко); *Сміх крізь сльози* (М. Гоголь); *Хто бере – усе той тратить, хто дає – усе придбав* (Ш. Руставелі).

Кожна мова відзначається своєю оригінальною фразеологією, що пов'язано з неповторністю побуту, звичаїв, культури та й загалом ментальності народу, пор.: укр. *коли рак свисне*, рос. *после дождика в четверг*, англ. *when the pigs fly* (буквально: "коли свині літатимуть").

Національна своєрідність фразеології й у тому, що в ній зафіксовано реалії життя народу, його історії тощо, наприклад, українські: *на рушник стати, дістати гарбуза, передати куті меду, облизати макогона, наче набігла татарська орда, висипався хміль із міха, язик до Києва доведе*.

Фразеологізми – це майже завжди яскраві, образні вирази, які є важливим експресивним засобом мовлення, зокрема професійного. При цьому слід використовувати нормативні мовні звороти: *впадати у вічі*, а не *кидатися в очі*; *зайти у безвихідь* (у глухий кут), а не *зайти в тупик*; *на щабель вище*, а не *на ступінь вище*; *скасувати рішення*, а не *відмінити рішення*; *докласти зусиль*, а не *прикласти зусиль*; *мати рацію*, а не *бути правим*; *доводити до відома*, а не *ставити у відомість*; *завдавати удару*, а не *наносити удар*; *стягнути недотримку*, а не *стягнути неустойку*; *досягати мети*, а не *добиватися цілі*.

Тестовий контроль

1 Розділ мовознавства, у якому вивчається словниковий склад мови, називається:

- а) лексикологією;
- б) синтаксисом;
- в) морфологією.

2 За кількістю значень розрізняють:

- а) повнозначні слова;
- б) багатозначні слова;

- в) службові.
- 3 Слова, близькі за звуковим складом і вимовою, але різні за значеннями, це:
 - а) синоніми;
 - б) омоніми;
 - в) пароніми.
- 4 До пасивної лексики належать:
 - а) загальновживані слова;
 - б) широковідомі терміни;
 - в) рідковживані слова.
- 5 За сферами вживання лексику української мови поділяють на:
 - а) загальновживану;
 - б) спеціальну;
 - в) загальновживану і спеціальну.
- 6 Діалектна лексика використовується в:
 - а) художньому стилі;
 - б) науковому стилі;
 - в) офіційно-діловому стилі.
- 7 Розділ мовознавства, що займається теорією і практикою укладання словників, називається:
 - а) лексикографією;
 - б) лексикологією;
 - в) граматикою.
- 8 Усі словники (залежно від змісту матеріалу і способу його опрацювання) поділяють два типи:
 - а) енциклопедичні і філологічні;
 - б) тлумачні й перекладні;
 - в) термінологічні й орфоепічні.
- 9 Найстаріший глосарій кількістю в 174 слова знайдено в:
 - а) Кормчій книзі (1282);
 - б) Пересопницькому Євангелії (1556 – 1561);
 - в) праці лаврського друкаря, поета і філолога Памви Беринди.
- 10 Фразеологізми – це:
 - а) відтворювані одиниці мови із двох або більше слів, цілісні за своїм значенням і стійкі за складом та структурою;
 - б) слова, що називають те саме поняття, спільні за своїм основним значенням, але різняться значеннєвими відтінками;
 - в) слова, які звучать однаково, але значення мають різні.

ТЕМА 8. ТЕРМІНОЛОГІЯ В ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ

- 1 Термін та його ознаки. Термінологія як система
- 2 Способи творення термінів
- 3 Загальнонаукова, міжгалузева й вузькогалузева термінологія. Професіоналізми й номенклатурні назви

*Мова – це звуки,
Смисл,
Душа народу.
Мова – це розум і руки.
Сутність народу.
Микола Луків*

1 Термін та його ознаки. Термінологія як система

Літературна мова, крім загальноновживаної частини, має численні підмови, які задовольняють потреби спілкування людей у найрізноманітніших сферах. Однією з таких підмов є **наукова мова** (інші назви – *мова науки й техніки, фахова мова*), найголовнішу частину якої становить термінологія.

Наукова термінологія – вище породження людської думки, національної за своїми витоками й формою, міжнародної за поширенням. Професійне спілкування в будь-якій галузі неможливе без термінології. Вивчення проблем термінології надзвичайно актуальне з кількох причин.

По-перше, термінологія є головним джерелом поповнення лексичного складу високорозвинених сучасних мов. Саме термінологія як частина природної людської мови є найуніверсальнішим засобом зберігання, передавання, оброблення інформації. Обсяги ж інформації зростають шаленими темпами: за даними науковців, зараз її обсяги подвоюються через кожні п'ять–сім років, що спричиняє так званий “термінологічний вибух” – появу великої кількості нових термінів.

По-друге, наукове знання інтернаціональне за своєю природою. У сучасному світі відбуваються потужні інтеграційні процеси, які не оминають наукової сфери й висувають проблему міжнародної стандартизації термінів як основи для порозуміння між фахівцями різних країн.

По-третє, українська термінологія, яка повинна розвиватися разом із термінологіями інших національних мов, має низку специфічних проблем, зумовлених історично, гостру потребу в створенні національних термінологічних стандартів, термінологічних словників тощо.

Термін (від латин. *terminus* – *межа, кінець*) – це слово або словосполучення, яке позначає поняття певної галузі знання чи діяльності людини. Так, термінами є такі назви, як *пінобетон, видатки, мінералізація гумусу, бруто – прибуток, вододжерело, господарський механізм*.

Термінологія – 1) розділ мовознавства, що вивчає терміни (у цьому значенні все частіше використовують слово *термінознавство*); 2) сукупність термінів певної мови або певної галузі. Наприклад, можемо говорити про англійську, польську, російську, українську та ін. термінологію, а також про термінологію математичну, економічну, юридичну, хімічну, технічну тощо.

Галузеві термінології (тобто сукупності термінів конкретних галузей) називають *терміносистемами*, або термінологічними системами. На чому ґрунтується системність термінології?

Системність термінології зумовлена двома типами зв'язків, які надають множинам термінів системного характеру:

1) логічними зв'язками (якщо між поняттями певної науки існують системні логічні зв'язки (а вони є в кожній науці), то терміни, які називають ці поняття, мають теж бути системно пов'язаними);

2) мовними зв'язками (хоча терміни позначають наукові поняття, вони залишаються одиницями природної людської мови, а відповідно їм властиві всі ті зв'язки, які характерні для загальноновживаних слів – синонімічні, антонімічні, словотвірні, полісемічні, граматичні, родовидові й т.д.). Академік Реформатський про ці особливості терміна сказав образно: “Термін служить двом панам – науці й мові”.

Таким чином, термінологія – це не хаотична множина слів, а організована на логічному й мовному рівні система спеціальних назв.

При всій відмінності й багатогранності сучасних галузей наукового знання й властивих їм понять існує ряд спільних ознак, які визначають суть терміна як особливої мовної одиниці. Отже, основні **ознаки терміна**:

1 Системність. Кожний термін входить до певної терміносистеми, у якій має термінологічне значення. За межами своєї терміносистеми термін може мати зовсім інше значення, пор: *ножиці цін* “розбіжність рівнів і динаміка цін у сфері міжнародної торгівлі на окремі групи товарів” і значення загальноновживаного слова *ножиці*.

2 Точність. Термін повинен якнайповніше й найточніше передавати суть поняття, яке він позначає: *поверхневий іригаційний стік, короткотерміновий кредит, чекодавець*. Неточний термін може бути джерелом непорозумінь між фахівцями, тому іноді говорять, що науковці спершу домовляються про терміни, а вже потім приступають до дискусії. Оскільки нові поняття сучасної науки досить складні, то для їх точного називання часто використовують багатослівні терміни, наприклад: *міжнародна фінансово-господарська операція, інфільтраційне живлення приканального купола підґрунтових вод поливними водами, Міжнародне товариство міжбанківських фінансових телекомунікацій*.

3 Тенденція до однозначності в межах своєї терміносистеми. Якщо більшість слів загальноновживаної мови багатозначні, то більшість термінів – однозначні, що зумовлено їхнім призначенням. Проте повністю усунути багатозначність (найчастіше двозначність) з терміносистем не вдається.

4 Наявність дефініції. Кожний науковий термін має дефініцію (означення), яка чітко окреслює, обмежує його значення. Так дефініцією терміна *аудиторський висновок* є вислів “документ, що містить результати аудиторської перевірки”.

Деякі термінознавці називають і такі ознаки терміна:

- нейтральність, відсутність емоційно–експресивного забарвлення;
- відсутність синонімів (справді, розвинена синонімія ускладнює наукове спілкування: *кольматаж* – *кольматування* – *кольматація*, *жирант* – *індосант*, *профіцит* – *прибуток* – *зиск* – *вигода*);
- інтернаціональний характер (знаючи терміни–інтернаціоналізми, легко спілкуватися з іноземними фахівцями, читати іншомовну літературу, проте їхні значення непрозорі й це ускладнює, зокрема, навчальний процес: *рамбурсація*, *ампліація*, *сапропель*, *польдер*, *драйвер*, *лаж*);
- стислість (дуже зручно користуватися короткими термінами, але не завжди вдається утворити короткий термін, який би при цьому був ще й точним, наприклад: *акредитив з платежем на виплат*);
- здатність утворювати похідні, наприклад: *зношення* – *зношування* – *зношеність* – *зношуваний*; *зрошення* – *зрошування* – *зрошувальний* – *зрошувач*.

Проте все це – вимоги до ідеального терміна, на практиці ж далеко не завжди вдається утворити термін, який би відповідав усім вищеназваним вимогам.

2 Способи творення термінів

Наукові терміни української мови утворюються такими основними способами:

1 Вторинна номінація – використання наявного в мові слова для називання наукового поняття: *гідрометричний **равлик***, *споживчий **кошик***, *гальмівний **барабан***, ***відплив** капіталу*, ***миша** комп'ютера*, *вексельний **портфель***, ***брівка** траншеї*, *поливне **крило***. Це найдавніший спосіб термінотворення.

2 Словотвірний – утворення термінів за допомогою префіксів (***над**виробництво*, ***перез**воложеність*), суфіксів (*підгорталь**ник***, *оборот**ність***), складанням слів і основ (*вакуум-п**ом**па*, *матеріаломістк**ість***, *сумішоутворюв**ач***), скороченням слів (*С**ЕП*** (*система електронних платежів*), *М**К*** (*магістральний канал*)). Цей спосіб термінотворення – один із найпродуктивніших на всіх етапах становлення термінології, включаючи сучасний.

3 Синтаксичний – використання словосполучень для називання наукових понять: *планування виробниц**тва***, *капітал**одефіцитні** країни*. Терміни–словосполучення становлять понад 70% сучасних термінів. Синтаксичний спосіб – найпродуктивніший спосіб творення термінів у наш час.

4 Запозичення – називання наукового поняття іншомовним словом: *контр**олінг***, *ліверид**ж***, *седимент**ація***, *картрид**ж***, *бюргша**фт***.

Причини запозичення термінів різноманітні:

– запозичення терміна разом з новим поняттям: *бонус* “додаткова винагорода”, “додаткова цінова знижка”, “комісійна винагорода”;

– паралельне використання власного і запозиченого терміна в різних сферах (наприклад, науковій і навчальній): *іригація* - зрошення; *рамбурсувати* – повертати борг; *процент* – відсоток; *суфозія* – вимивання; *імпорт* – ввіз;

– пошук досконалішого терміна, внаслідок чого паралельно існують запозичені й власні терміни: *продлонгація* – продовження терміну чинності угоди;

– відсутність досконалого власного терміна, який би відповідав вимогам до терміна: *ліквідат* – юридична особа–боржник, до якої висунуто фінансові вимоги в зв’язку з її ліквідацією.

Неоднозначним є й ставлення до запозичених термінів. Деякі термінознавці – так звані пуристи – заперечують потребу запозичати терміни з інших мов, натомість пропонуючи творити терміни з ресурсів власної мови (такі спроби були в німецькій, чеській, російській мовах, у 20–х роках 20 століття – і в українській). Проте насправді це не завжди вдається. Інші науковці розглядають запозичення як об’єктивну реальність мовного життя, але вважають, що іншомовних слів у термінології не повинно бути більше 15%, оскільки наявність більшої кількості запозичень призводить до втрати термінологією національного обличчя.

Проте слід негативно оцінювати вживання запозичених слів за наявності власних термінів (*винагорода* – *диспач*; *водозбір* – *аквілегія*; *звуження* – *інфлювання* (*національної валюти*)) та паралельне вживання запозичень із тим самим значенням із кількох мов (*акцептант* (*лат.*) – *тросант* (*нім.*); *жиро* (*італ.*) – *індосамет* (*нім.*); *ревалоризація* (*фр.*) – *ревальвація* (*лат.*)).

3 Загальнонаукова, міжгалузева й вузькогалузева термінологія. Професіоналізми й номенклатурні назви

Якщо проаналізувати термінологію, яка вживається фахівцями певної галузі в наукових текстах, усному професійному мовленні, уводиться в словники, то виявимо, що частина термінів використовується лише в цій галузі, а частина – і в інших. Це свідчить про те, що терміни неоднакові за ступенем спеціалізації їхнього значення.

Залежно від ступеня спеціалізації значення терміни можна поділити на три основні групи:

1 Загальнонаукові терміни, тобто терміни, які вживаються практично в усіх галузевих термінологіях, наприклад: *система*, *тенденція*, *закон*, *концепція*, *теорія*, *аналіз*, *синтез* і т. д. Слід зазначити, що такі терміни в межах певної термінології можуть конкретизувати своє значення, пор.: *валютна система*, *осушувальна система*, *теорія економічного ризику*. До

цієї категорії відносять і загальнотехнічну термінологію (*машина (дощувальна машина), пристрій, агрегат*).

2 Міжгалузеві терміни – це терміни, які використовуються в кількох споріднених або й віддалених галузях. Так, економічна наука має термінологію, спільну з іншими соціальними, природничими науками, наприклад: *амортизація, екологічні витрати, санація, технополіс, приватна власність*.

3 Вузькогалузеві терміни – це терміни, характерні лише для певної галузі, наприклад: *лізинг, банківська гарантія, зрошувальна вода, дрена, чип*.

Безперечно, професійне спілкування неможливе без використання термінів. Проте в мовленні фахівців, крім термінів, широко побутують і інші спеціальні одиниці – професіоналізми та номенклатурні назви.

Професіоналізми – це слова або вислови, притаманні мові людей певної професійної групи. Суттєва різниця між термінами й професіоналізмами полягає в тому, що терміни – це офіційні наукові назви поняття, а професіоналізми виникають як розмовні, неофіційні замітники термінів (*платіжка – платіжне доручення; вишка – вища математика, пара – дві академічні години*) або коли та чи інша професія, рід занять не має розвиненої термінології (наприклад, рибальство, гончарство й т. д.). Професіоналізми на відміну від термінів, як правило, емоційно забарвлені, є переосмисленими словами загального вжитку. Вони можуть бути незрозумілі людям, які не належать до певної професії, пор.: *підвал* у мові поліграфістів, *бобик, бублик* у мові водіїв тощо.

Професіоналізми можуть використовуватися в неофіційному професійному спілкуванні, проте вони є ненормативними в професійних документах, текстах, в офіційному усному мовленні.

Номенклатура (від лат. *nomenclatura* – перелік, список імен) – сукупність назв конкретних об'єктів певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо. Їх потрібно відрізняти від термінів, що позначають абстраговані наукові поняття. Номенклатуру становлять іменники та словосполучення, які передають як систему назв об'єктів певної науки, так і сукупність назв одиничних об'єктів. Існує номенклатура медична, мовознавча, хімічна, економічна (пор. термін *валюта* й номенклатурні назви *долар, євро, крона, песо* й т. д.), технічна (пор. термін *борознороб-щілиноріз* і номенклатурні назви *ДЩН-1, ДЩН-2, ДЩН-3*).

Тестовий контроль

1 Основні ознаки терміна:

- а) системність, точність, однозначність, наявність дефініції;
- б) системність, точність, багатозначність, наявність дефініції;
- в) системність, точність, однозначність, наявність паронімів.

2 Словотвірний спосіб творення термінів – це:

- а) використання наявного в мові слова для називання наукового поняття;
 - б) утворення термінів за допомогою префіксів, суфіксів, складанням слів і основ, скороченням слів;
 - в) називання наукового поняття іншомовним словом.
- 3 Синтаксичний спосіб творення термінів – це:
- а) використання наявного в мові слова для називання наукового поняття;
 - б) використання словосполучень для називання наукових понять;
 - в) утворення термінів за допомогою скорочення слів.
- 4 Загальнонауковими термінами називають:
- а) терміни, які вживаються практично в усіх галузевих термінологіях;
 - б) терміни, які використовуються в кількох споріднених або й віддалених галузях;
 - в) терміни, характерні лише для певної галузі.
- 5 Міжгалузевими термінами називають:
- а) слова або вислови, притаманні мові людей певної професійної групи;
 - б) терміни, які використовуються в кількох споріднених або й віддалених галузях;
 - в) терміни, які вживаються практично в усіх галузевих термінологіях.
- 6 Вузькогалузевими термінами називають:
- а) терміни, які вживаються практично в усіх галузевих термінологіях;
 - б) слова або вислови, притаманні мові людей певної професійної групи;
 - в) сукупність назв конкретних об'єктів певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо.
- 7 Професіоналізми – це:
- а) слова або вислови, притаманні мові людей певної професійної групи;
 - б) терміни, які вживаються практично в усіх галузевих термінологіях;
 - в) терміни, характерні лише для певної галузі.
- 8 Основи стандартизації термінів було закладено в:
- а) Німеччині;
 - б) Радянському Союзі;
 - в) США.
- 9 Спільним наказом Міносвіти та Держстандарту України Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології було створено:
- а) у серпні 1991 року;
 - б) у липні 1992 року;
 - в) у червні 1996 року.

10 Через скільки років переглядають і уточнюють в Україні державний стандарт термінів?

- а) через кожні три роки;
- б) через кожні п'ять років;
- в) через кожні чотири роки.

ТЕМА 9. МОРФОЛОГІЯ. ВИБІР ГРАМАТИЧНОЇ ФОРМИ СЛОВА В ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ

- 1 Поняття граматики та загальна характеристика частин мови
- 2 Специфіка вживання іменника в діловому спілкуванні
- 3 Особливості вживання й правопису прикметника в професійному спілкуванні
- 4 Особливості вживання числівника в професійному спілкуванні
- 5 Специфіка вживання займенника в діловому спілкуванні
- 6 Прислівник у діловому мовленні
- 7 Дієслівні форми в професійному спілкуванні
- 8 Особливості використання прийменника в діловому мовленні

*Учитися гарній, спокійній, інтелігентній мові
треба довго й уважно, прислуховуючись,
помічаючи, читаючи, вивчаючи.*

Д. Лихачов

1 Поняття граматики та загальна характеристика частин мови
ГраMATика – це розділ мовознавства, який вивчає будову слова, класи слів за їх будовою й формами словозміни, а також типи словосполучень і типи речень.

ГраMATика поділяється на морфологію (*морфо* – форма, частина; *логос* – слово, учення) і синтаксис – *побудова, порядок*.

Морфологію не цікавить лексичне значення слова, вивчається лише його граматичне значення й граматична структура (наприклад: *комітет, організація* – різне лексичне значення, але одна граматична структура з однаковими категоріями роду, числа, відмінка). Синтаксис, навпаки, цікавить лексичне значення слова, бо він виконує зв'язки слів у реченні.

Морфологія вивчає:

- 1) будову слова;
- 2) способи словотвору;
- 3) частини мови.

Частини мови поділяються на самостійні й службові. Самостійні мають лексичне значення й виступають членами речення, службові виконують лише граматичну функцію.

Самостійні частини мови умовно можна поділити на клас імен – іменник, прикметник, числівник, дієслово, дієприкметник, дієприслівник,

займенник, прислівник. До службових частин мови належать – прийменник, сполучник, частка, вигук.

2 Специфіка вживання іменника в діловому спілкуванні

Серед класу імен основною частиною мови є іменник – самостійна частина мови, яка має значення предметності і відповідає на питання хто?, що?

Іменники мають рід і змінюються за числами й відмінками. Вимова й правопис відмінкових закінчень в українській мові мають важливе значення, бо порівняно з російською вони можуть мати паралельні варіанти й виконувати функцію розрізнення значень того самого слова. Від правильності їх уживання іноді залежить юридична й професійна точність документа – *до листопада й до листопаду*. Ось чому практика професійного спілкування передбачає обов'язкову обізнаність зі специфікою відмінювання іменників.

Категорії іменників

1 Рід – це одна з найважливіших категорій. Належність до конкретного роду визначається:

а) за закінченням – *радість, жарко*;

б) за зв'язком з іншими словами – *приїхала Петренко, приїхав Петренко*;

в) іменники, що означають назви осіб як чоловічої, так і жіночої статі, за професією чи родом діяльності – *викладач, інженер* належать до іменників чоловічого роду, тому відхиленням від норми є: *інженерка, керівника...*

В українській мові є слова спільного роду: *бідолаха, каліка* – їх рід визначається за статтю.

Іменниками спільного роду слід уважати українські прізвища: *Головко, Краля*. Зазначають кілька груп іменників, у морфологічній формі яких не закладене розмежування за статтю:

1 Назви наукових ступенів і звань: *доктор, професор...*

2 Офіційні, адміністративні, посадові назви: *президент, посол...*

3 Назви осіб за військовими спеціальностями: *воїн, боєць...*

4 Інші найменування соціально-оцінного типу: *інженер, лауреат...*

Примітка! У художньому, публіцистичному й розмовному стилях можна використовувати – *лікарка, прем'єрка*, в офіційно-діловому й науковому – *лікар, прем'єр*.

2 Число – однина, множина.

За відношенням до числа іменники поділяються на :

1 Іменники, що мають і однину, і множину – *менеджер, менеджери*;

2 Тільки однину:

* збірні (*студентство*);

* назви речовин (*бензин*);

* власні назви (*Краматорськ*).

3 Тільки множину:

- * назви сукупності людей, істот, предметів: *гроші, фінанси*,
- * назви часових понять, свят, ігор, побутових обрядів: *вибори, заручини*,
- * назви предметів парної чи симетричної будови: *окуляри, ножиці*,
- * назви речовин: *дрова, дріжджі*,
- * власні назви: *Карпати, Чернівці*.

3 Відмінок – це словозмінна категорія іменника.

За характером відмінкових закінчень іменники поділяють на:

- 1 відміну – чол., жін., спільний рід – закінчення **-а, -я**: *Микола, суддя, сирота, тиша*;
- 2 відміну – середній рід – закінчення **-о, -е, -я**, чоловічий рід – закінчується на **-о**, та **приголосний**: *Дніпро, дядько, життя*;
- 3 відміну – жіночий рід – нульове значення: *ніч, ніч*;
- 4 відміну – середній рід – закінчення **-ат, -ят, -ен**: *дівчата, ягнята, імена...*

По-перше, варто нагадати про варіативність закінчень іменників чоловічого роду другої відміни однини в родовому й давальному відмінках. У родовому відмінку це варіанти **-а, -я** і **-у, -ю**. Закінчення **-а, -я**, як правило, мають іменники зі значенням конкретності (предмети, на які можна показати, які мають точний вимір, а також точкові географічні об'єкти): *чоловіка, дуба, відмінка, Києва*. Закінчення **-у, -ю** мають іменники зі значенням абстрактності, узагальненості (предмети, які не можна показати, які не мають точного виміру, а також просторові географічні назви): *цинку, алфавіту, вокзалу, регіону*. Якщо географічна назва або узагальнений об'єкт має наголос на останньому складі, то пишемо закінчення **-а**, не має – **-у**. У давальному відмінку можливі варіанти **-у, -ові, -еві**. Для милозвучності краще – *директорові заводу, Тарасові Шевченку*.

По-друге, на позначення осіб за статусом, місцем роботи або проживання, у діловому мовленні вживаються аналітичні форми: *не заводчани, а працівники заводу*.

По-третє, у діловій мові однина іменників може вживатися на позначення множини, якщо немає одиниці виміру або предмети не можна перерахувати: *Урожай вишні здано на консервний завод, але шість кілограмів вишень*.

По-четверте, складноскорочення типу *завкафедри, заввідділу* пишуться разом, слово завідуючий – окремо, з подальшою формою орудного відмінка: *завідуючий відділом*.

По-п'яте, у ділових паперах для назв осіб за професією, посадою або званням уживаються іменники чоловічого роду, при цьому дієслово узгоджується із прізвищем людини, а не посади: *Секретар Петрова сказала*.

По-шосте, в українській мові характер закінчень принципово впливає на розрізнення Р. в. і Д. в., тому їх не можна плутати: *одержано листа від Коряки С.Ф. (Р.в.); надіслано лист Коряці С.Ф. (Д. в.)*.

По-сьоме, у кличному відмінку вживаються закінчення відповідних іменників:

- 1 відміна *Миколо, Ілле, Наталю*;
- 2 відміна *Олегу, Сергію, Ігоре*;
- 3 відміна *Любове, Нінеле*.

Варто запам'ятати:

НЕПРАВИЛЬНО

*Виписка з листа
Вирішення стосунків
Відзив на реферат
Святкова відкритка
Дубльонка
Кровельщик
Стала в нагоді
Накопичувач енергії
Напайка
Напильник
Недолік
З панею Наталею*

ПРАВИЛЬНО

*витяг з листа
з'ясування стосунків
відгук на реферат
святкова листівка
шкірянка
покрівельник
стала в пригоді
нагромаджувач
напаювання
напилок
хиба, вада, огріх
з пані Наталею*

З Особливості вживання й правопису прикметника в професійному спілкуванні

Прикметник – це самостійна частина мови, яка виражає постійну ознаку предмета і відповідає на питання який? або чий?

Ця частина мови пояснює іменник, узгоджуючись із ним у роді, числі й відмінку: *кваліфікований спеціаліст*.

За значенням прикметники поділяються на **якісні, відносні й присвійні**.

Якісні мають простий, вищий і найвищий ступені порівняння – *веселий – веселіший – найвеселіший*, відносні вказують на ознаки предмета за належністю до інших предметів, дій чи обставин – *джерельна вода*, а присвійні вказують на належність предмета людині або тварині – *чий? Шевченкові твори, Ігорів зошит*.

Вищий ступінь прикметників утворюється за допомогою суф. *-иш, -иш* – *повніший* або слів *більш, менш* – *більш повний*.

Найвищий – префікс *най* додається до форми вищого ступеня – *найповніший*, а також слів *найбільш, найменш* – *найбільш повний*.

Слід запам'ятати, що не можна:

1) змішувати просту й складену форми: не *більш ефективніший*, а *більш ефективний*;

2) змішувати рос. і укр. форми: не *самий здібний*, а *найздібніший*;

3) уживати вищий ступінь із займенником *чим*: *я спокійніший чим ти* – *я спокійніший за тебе*;

4) уживати форми вищого ступеня порівняння без прийменника *від, за, сполучника ніж*: *Він старіший мене* – *він старіший за мене*.

При творенні ступенів порівняння можливі чергування:

* приголосних – *вузький – вужчий, товстий – товщий* ;

* основ – *малий – менший, поганий – гірший*.

У ділових документах переважають відносні прикметники, а при порівнянні якісних уживаються аналітичні форми: *не важливіший, найважливіший, а більш важливий, найбільш важливий*.

Варто запам'ятати:

НЕПРАВИЛЬНО

*Безналічний
Вірний шлях
Вірний спосіб
Внештатна посада
Дана тема
Доходне місце
Дурний тон
Недостойна поведінка
Престижний учений
Робочий телефон
Чугунний брукт
Якісна гра*

ПРАВИЛЬНО

*безготівковий
правильний шлях
надійний спосіб
позаштатна посада
ця тема
зискове, вигідне місце
поганий тон
негідна поведінка
авторитетний учений
службовий телефон
чавунний брукт
доброякісна гра*

4 Особливості вживання числівника в професійному спілкуванні

Числівник – це самостійна частина мови, яка відповідає на питання скільки? або котрий? і означає кількість або порядок слів при лічбі. Ця частина мови узгоджується відмінковими закінченнями з іменником – *третій курс, четвертий рівень*.

При вживанні числівників у професійному спілкуванні слід дотримуватися таких правил:

1 Після кількісних числівників 2, обидва, 3, 4 іменник стоїть у називному відмінку множини, але наголос має як у родовому однини: *три рідні (рідних) сестри*.

2 У числівниках 50, 60, 70, 80 відмінюється лише друга частина, у порядкових останнє слово – *шістсот сімдесят третьому*, у дробових числівниках перша частина відмінюється як кількісний, а друга, як порядковий числівник – *трьох десятих*.

3 У складених числівниках наприкінці першої частини *м'який знак* не пишеться – *шістдесят, дев'ятсот*; числівники від 11 до 19 мають наголос на складі **на**.

4 Прості кількісні числівники (1 – 10) записуються словами – *до семи сторінок*.

5 Складні й складені числівники записуються цифрами, крім випадків, коли з них починається речення.

6 Порядкові числівники в документах записуються з додаванням закінчень – *2 –ий день*.

7 Числівники, що вказують тисячі, записуються так – *379 тис.*

8 Дати або числа (які мають юридичну силу) складаються, як мінімум, із двох цифр – *04. 03. 06*

9 Складні слова можна записувати так – *56-процентний.*

10 Приблизна кількість відтворюється словами *понад, зверх, більше, менше.*

Варто запам'ятати:

НЕПРАВИЛЬНО

Підвищується у 2 рази

Будинок 22Б

90-річний ювілей

У тисячу дев'ятсот

З кінця шестидесятих

ПРАВИЛЬНО

підвищується удвічі

будинки 22-б

90-річчя

у тисяча дев'ятсот

з кінці шістдесятих

5 Специфіка вживання займенника в діловому спілкуванні

Займенник – це самостійна частина мови, яка замінює собою іменник, прикметник або числівник на абстрактному рівні й має відповідні граматичні категорії.

Слід запам'ятати:

1 У діловому мовленні особові займенники вживаються лише в специфічних документах (автобіографія, розписка, доручення), а в інших варто їх не використовувати: *дирекція повідомляє.*

2 Займенник *Ви*, якщо звертаємося до однієї особи, пишемо з великої літери.

3 Використання займенника *свій* призводить до стилістичних помилок: *Іванов не справився зі своїми службовими обов'язками.*

4 Ненормативними є вислови *поводити себе, представляти собою – поводитися, бути.*

5 Російський займенник *любой* перекладається як *будь-який.*

Варто запам'ятати:

НЕПРАВИЛЬНО

Те ж саме

По цілій країні

Єдина ціль

Кожної доби

ПРАВИЛЬНО

те саме

по всій країні

одна мета

щодоби

6 Прислівник у діловому мовленні

Прислівник – незмінювана самостійна частина мови, яка характеризує дію, стан або ознаку предмета і відповідає на питання як? де?

У діловій мові використовується рідко:

* можливе використання, коли потрібно вставити слова для пом'якшення категоричності тону при діловому листуванні – *на жаль, до побачення, мабуть...;*

* для внесення в текст чи висловлювання елементів логічності: *по суті, принаймні, наприкінці...*

Варто запам'ятати:

НЕПРАВИЛЬНО

*В самий раз
Всього доброго!
Всякий раз
Гірше всього
Доки – поки
До краю виснажений
І тому подібне*

ПРАВИЛЬНО

*якраз
на все добре!
кожного разу
найгірше
доти – доти
вкрай виснажений
і таке інше*

7 Дієслівні форми в професійному спілкуванні

Дієслово – самостійна частина мови, яка означає дію або стан і відповідає на питання «*що робити*», або «*що зробити*».

У системі дієслова окремо стоїть питання про дієприкметник і дієприслівник.

При використанні в діловій мові дієслівних форм слід пам'ятати:

1 У діловій мові найпоширенішою є форма теперішнього часу в першій чи третій особі множини, яка має значення позачасовості. Недоконаний вид передається складеними формами – *не відбудеться, а буде відбуватися*. Доконаний утворюється за рахунок префіксації – *запроектувати*.

2 До специфіки ділового стилю належить також уживання інфінітива й безособових форм у значенні наказового способу дієслова: *Розіслати листи, відрядити інженерів*.

3 При займеннику *ВИ*, що виражається для пошани, присудок ставиться в множині: *Ви готові розпочати засідання, Іване Степановичу?*

4 При аббревіатурах дієслово-присудок ставиться в тому самому роді й числі, від якого утворено аббревіатуру: *Міськвно (міський відділ народної освіти) розглянув питання про...*

5 При підметі, до складу якого входить числівник **багато, мало, немало, небагато**, присудок, як правило, вживається у формі однини: *багато студентів взяло участь*.

6 У професійному мовленні є нормативним: *більшість, меншість делегатів прибуло, прибула, прибули*.

7 Інфінітив завжди має закінчення **ти**, закінчення **ть** властиве розмовній, художній мові.

8 Неправильно використовувати зворотні дієслова замість незворотних – *Я вибачаюся – Вибачте мені*.

9 В українській мові немає пасивних дієприкметників теперішнього часу. Російські активні дієприкметники теп. часу на *УЩ, ЮЩ, АЩ, ЯЩ* при перекладі замінюються підрядними реченнями: *Проживаючий по адресу – що мешкає за адресою*. Активні дієприкметники минулого часу – *почерневший – почорнілий*.

10 Українські пасивні дієприкметники не мають подвоєння *н* – *написаний*, і короткої форми, на відміну від російської мови (*створений*, *скликаний*).

11 Дієприслівник вказує на додаткову дію до основної. Відступ від цього правила перетворює конструкцію в безглузде сполучення слів, наприклад: *Зайшовши в кабінет, упала картина*. Виходить, що дієприслівник виконує самостійну дію.

Варто запам'ятати:

НЕПРАВИЛЬНО

Повинні були бути
Вартує говорити
Вести себе ввічливо
Взяв себе в руки
Винести подяку
Відкриємо книжку
Оголосити факти
Опиралися на досвід
Прийшов час
Числиться у списках
Для бажаних здійснити
Вибраний на посаду
Вище стоячих
Торкаючись завдань

ПРАВИЛЬНО

мали бути
годиться говорити
поводитися ввічливо
опанував собою
оголосити подяку
розгорнемо книжку
оприлюднити факти
спиратися на досвід
настав час
значиться у списках
для охочих
обраний на посаду
вищих
з приводу завдань

8 Особливості використання прийменника в діловому мовленні

Прийменник – це службова частина мови, яка разом із відмінковими закінченнями служить для вираження підрядних зв'язків між словами, указуючи на відмінок іменника або займенника.

Правопис прийменника досить часто залежить від способу словотвору. За будовою прийменники бувають прості (*у, в, на*), складні (*з-під, навкруги, з-поза*), і складені (*відповідно до, незважаючи на, залежно від*).

При використанні прийменників у професійному мовленні важливо враховувати:

1 Прийменники *у зв'язку, внаслідок, згідно з, відповідно до, у справі* властиві діловому мовленні, прийменники *насупроти, побіч, попри* – розмовній лексиці.

2 Нормативними є як безприйменникові, так і прийменникові конструкції: *оплатити проїзд (а не сплатити за проїзд), приурочувати до відкриття (а не приурочувати відкриттю)*.

3 Варто не нагромаджувати текст прийменниками: *У нашій академії у великій актовій залі у період сесії у визначений час будуть проводитися консультації*.

4 Відношення мети виражають прийменники *для, задля, з метою, на предмет, заради, ради*. Прийменник *для* вживається у всіх стилях

мовлення. Прийменник з *метою* має відтінок книжності, використовувати його слід у офіційно-діловому і науковому стилях. Прийменник *на предмет* характерний для офіційно-ділового мовлення. Прийменники *задля, заради, ради* мають відтінок присвяти, тому їх бажано використовувати в особливих випадках.

5 Прийменник *завдяки* містить вказівку на причину, прийменник *через* вказує на причину: *завдяки Вам, через неухважність*.

6 У науковому й офіційно-діловому стилях не допускаються конструкції типу – *з дня народження, з дня заснування*, варто використовувати: *від дня народження, від дня заснування*.

7 Прийменникам *стосовно, стосовно до* надається перевага у науковому й офіційно-діловому мовленні. В усному мовленні переважно вживається прийменник *щодо*.

Варто запам'ятати:

НЕПРАВИЛЬНО

В ці дні

В цьому році

Усунути від посади

За наказом директора

Взявся за роботу

На дому

На Україні

Під кінець дня

У честь

Робота по сумісництву

По тарифу

ПРАВИЛЬНО

цими днями

цього року

усунути з посади

з наказу директора

взявся до роботи

вдома

в Україні

наприкінці дня

на честь

робота за сумісництвом

за тарифом

Тестовий контроль

- 1 До чоловічого роду належать іменники:
 - а) бандероль, картель, барель;
 - б) нежить, псалтир, директор;
 - в) біль, рукопис, розкіш.
- 2 Рід невідмінюваних географічних назв визначається так:
 - а) належать до чоловічого роду;
 - б) належать до середнього роду;
 - в) за родовим поняттям.
- 3 У ділових паперах для назв осіб за професією, посадою або званням уживаються іменники:
 - а) чоловічого роду;
 - б) відповідно до статі.
- 4 Які прикметники утворюють ступені порівняння:
 - а) якісні;
 - б) відносні;
 - в) присвійні.
- 5 У числівниках 50, 60, 70, 80 відмінюється:

- а) лише перша частина;
 - б) лише друга частина;
 - в) обидві частини.
- 6 Складні й складені числівники записуються цифрами, крім випадків:
- а) коли вони стоять на початку речення;
 - б) коли вони стоять у кінці речення;
 - в) коли вони стоять у середині речення.
- 7 У діловому мовленні особові займенники варто вживати:
- а) лише в специфічних документах;
 - б) у будь-яких документах;
 - в) зовсім не вживати.
- 8 При підметі, до складу якого входить числівник *багато, мало, немало, небагато*, присудок, як правило, уживається:
- а) у формі однини;
 - б) у формі множини;
 - в) у формі однини й множини.
- 9 Дієприкметник *даний, дане, дана, дано* доречно використовувати:
- а) у математиці;
 - б) у діловодстві;
 - в) у техніці.
- 10 Прийменникам *стосовно, стосовно до* надається перевага:
- а) в усному мовленні;
 - б) науковому й офіційно-діловому мовленні;
 - в) у художній літературі.

ТЕМА 10. СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

- 1 Синтаксис словосполучень
- 2 Синтаксис речень
- 3 Значення і функції розділових знаків

*Чудова думка втрачає свою цінність,
коли вона погано висловлена.*

Вольтер

1 Синтаксис словосполучень

Синтаксис – це розділ граматики, що вивчає будову і значення словосполучень і речень, способи зв'язку слів у словосполученні і реченні.

Словосполучення – це проміжна ланка між окремими словами й реченнями. Повнозначні слова можуть поєднуватися між собою як рівноправні – це **сурядний зв'язок**: *Необхідно поговорити щодо законів, указів, постанов* (слова не залежні граматично); частіше слова залежать

одне від одного – це **підрядний зв'язок**. Розрізняють **три способи** зв'язку між словами в підрядному словосполученні. До **граматичного** зв'язку належать **узгодження і керування**, до **лексичного** – **прилягання**.

Узгодження – це тип підрядного зв'язку між компонентами словосполучення, за якого форми залежного слова уподібнюються формам головного, стрижневого слова – *обдарований студент, тривала розмова*.

Залежне означуване слово, як правило, стоїть у препозиції до основного слова і виявляє повне узгодження в можливих спільних формах, якими є форми роду, числа, відмінка: *чарівне слово, чарівного слова, чарівні слова*.

У професійному мовленні слід звернути увагу на **узгодження**:

1 Підмета і присудка:

* якщо присудок виражений дієсловом минулого часу, а іменник, що означає професію, характерну для обох статей, виступає із власним ім'ям, то присудок слід узгоджувати з ім'ям: *Провідний інженер Іванова С. внесла пропозиції*;

* якщо присудок – дієслово, а підмет – займенник, то вони обов'язково узгоджуються: *Ви підписали*, а не *Ви підписав*;

* якщо присудок виражений прикметником, а підмет займенником, то вони не узгоджуються: *Ви молода, Ви молодий*;

* якщо підмет, виражений числівником, позначає абстрактну величину, присудок уживається в однині: *Десять ділиться на два і п'ять*;

* якщо перед підметом стоять займенники-означення у формі множини, присудок узгоджується із займенником: *Усі 21 студент склали перший модуль добре*;

* присудок уживається в однині, якщо підмет, виражений складним числівником, закінчується на число один: *Тридцять один студент отримав додаткове завдання з вищої математики*;

* присудок уживається в однині, якщо підмет виражений іменником з компонентом *-нів*: *Півроку минуло з того дня....*

2 Числівника з іменником:

* один узгоджується з іменником у роді й числі: *один день, одна подія, одне питання*;

* два, три, чотири узгоджуються з іменником у називному відмінку множини: *два підручники, обидва клени*. При сполученні з цими числівниками іменників із суф. *-ин*, останні набувають форми родового відмінка однини: *2 громадянина, три киянина*;

* п'ять і всі подальші числівники узгоджується з іменником у родовому відмінку множини: *5 студентів, 18 менеджерів, тисяча інженерів*;

* у складених числівниках форма іменника визначається за останнім словом: *231 студент, 232 студенти, 237 студентів*;

* дробові числівники узгоджуються з іменником у родовому відмінку однини: *десять сотих гектара*;

* у мішаних дробах, що включають елементи з *половиною*, з *чвертю* визначається числівником, який виражає цілу частину: *один з половиною літр*, *два з половиною літри*;

* *півтора* + Р. в. однини, *півтора*ста + Р. в. множини: *півтора аркуша*, *півтора*ста аркушів;

* у словосполученнях, що позначають дати, відмінюється тільки перша частина: *восьмого березня*, *з восьмим березня*.

Керування – вид підрядного зв'язку, за якого залежне слово має той відмінок, який вимагає головне слово.

Керування може бути:

* **пряме** (безприйменникове) – *обирати депутата*,

* **опосередковане** (прийменникове) – *чекати на директора*;

* **сильне** (залежить від семантики слова) – *читати книгу*,

* **слабке** (зв'язок не обов'язковий) – *подарунок від брата, для брата*.

Прилягання – вид підрядного зв'язку, за якого залежне слово має незмінну форму й поєднується з головним тільки за змістом. Прилягати можуть прислівники або дієприслівники, тобто незмінні слова: *гарненько обміркувати*, *мовчати посміхаючись*.

2 Синтаксис речень

Зв'язані в словосполучення слова називають членами речення.

Граматичний центр – **підмет і присудок**; другорядні члени речення – **означення, додаток, обставина**.

За кількістю граматичних центрів речення поділяються на **прості**, **складні**. У діловій документації переважає розповідна форма викладу. Стиль нейтральний.

Для логічно послідовного викладу застосовують певні **скріпи**, які допомагають поєднувати компоненти думки. Цю роль можуть виконувати вставні слова – **по-перше, як відомо**; початкові займенникові зв'язки – **цей, такий**; дієприслівникові звороти – **беручи до уваги** тощо. Тісно пов'язані граматично речення творять абзаци.

У ділових документах часто вживають віддієслівні іменники – **перевірка**, розщеплені присудки – **висловити подяку**.

Дієприслівникові звороти надають діловим документам стислості. Будучи загальностильовими елементами, дієприслівникові утворення неоднаково представлені у функціональних різновидах української мови. На стильове розмежування вказує відсутність одиничних дієприслівників у ролі прислівників у офіційно-діловому стилі, окремі зразки відзначені в науково-популярному підстилі наукового стилю.

Неоднаково представлені в стилях мови два види дієприслівникових зворотів: ті, у яких дієприслівник трансформується в однорідний присудок, і ті, які перетворюються в присудки підрядних частин складнопідрядних речень.

До відмінностей стилів слід віднести й уживаність/неуживаність фразеологізмів із дієприслівником у їхній основі. Вони чужі офіційно-діловому й науковому стилям.

Стилі несхожі й введенням дієприслівникових зворотів до складу підрядної частини складнопідрядного речення: в офіційно-ділових текстах, у конфесійному стилі речень із такою будовою не засвідчено. В інших вони представлені з різною частотністю виявлених зразків. Як звичайні структури, вони фіксуються в науковому й публіцистичному стилях

Розрізняються стилі також за поширеністю речень, ускладнених кількома дієприслівниковими зворотами. Ускладнені структури становлять ознаку книжних стилів. За вживаністю/невживаністю диференціюються усна й писемні форми розмовно-побутового мовлення: усне позбавлене такої властивості, писемне (листування, щоденники) припускає введення в текст кількох дієприслівникових конструкцій. Це спостереження вказує на те, що добір і використання засобів мовленнєвої діяльності залежать не тільки й не стільки від екстралінгвальних вимог, скільки від форм спілкування – усного чи писемного.

Стильова несхожість виявляється й уведенням у текст вставних конструкцій із опорним дієприслівником у ролі прийменника: відсутність у говірковому мовленні й фольклорних жанрах і наявність у книжних і художньому функціональних різновидах мови. Уживаність таких структур викликана потребою в одному реченні не тільки подати інформацію, а й уточнити, обґрунтувати послідовність чи завершеність висловлюваного, вказати на безсумнівність інформації. У цьому специфіка писемних форм викладу думок. Однак стилі не схожі в наборі новостворених прийменників із дієприслівників. В офіційно-діловому й науковому стилях активними виявляються вставні конструкції з дієприслівниками **виходячи, ураховуючи, завершуючи, включаючи**. Типовими для публіцистичного стилю є вставні словосполучення, побудовані на дієприслівниках **судячи, кажучи**; у художньому останні відзначені в мовленні персонажів.

Не можна також не враховувати своєрідність мовного оформлення науково-популярної літератури в межах наукового стилю. У науково-популярних текстах засвідчуються одиничні дієприслівники в позиції прислівника, фразеологізми з дієприслівником у їх основі. Для наукових досліджень, підручників вони неприйнятні.

Є відмінності й у функціональних можливостях дієприслівникових зворотів у власне публіцистичних і газетно-публіцистичних підстилях. У газетному викладі дієприслівникові звороти виносяться в заголовок статті або за межі речення як парцельований елемент. У власне публіцистичних текстах такі випадки функціонування дієприслівникових зворотів не відзначаються.

Уживані у функції прислівників одиничні дієприслівники розширюють стилістичні можливості мовлення, виступаючи з означально-обставинним значенням, яке не передається прислівником.

Напівпредикативність дієприслівникових зворотів робить їх стилістичним засобом, який надає висловлюванню динамізму. З таким стилістичним забарвленням вони функціонують у всіх стилях.

У різних стилях вставні дієприслівникові структури служать для задоволення вимог кожного з функціональних різновидів: у офіційно-діловому й науковому вони сприяють вираженню логіки пов'язаності сусідніх висловлень, послідовності й завершеності викладу, уточненню формулювань; у публіцистичному й частково в художньому стилях, у листуванні й щоденникових записах – обґрунтуванню посилок чи стверджень висловлюваного.

Функціонування одиничних дієприслівників у ролі прислівників і у функції прийменників у складі вставних словосполучень упевнює в тому, що мовленнєва дійсність, граматична система сучасної української мови продовжують зазнавати змін. Найбільш помітними сферами, у яких одиничний дієприслівник стає виразником прислівникового (обставинно-означального) значення, є художня література і певною мірою публіцистика, у стилі розмовно-побутовому – головно в прислів'ях. Обставинно-означальної функції набувають дієприслівникові форми, які стоять у слабкій позиції функціонально-семантичної категорії неперехідності, незворотності й у позиції немаркованого члена функціонально-семантичної категорії виду, тобто в позиції недоконаного виду.

Існує **прямий і зворотний** (інверсія) порядок слів у реченні. Для офіційно-ділового та наукового стилів – **прямий**, що виражається в:

* підмет стоїть перед присудком – *Інфляція стала ознакою економіки*;

* узгоджене означення перед узгоджуваним словом – *Національні економічні системи функціонують у конкретному довідлі*;

* неузгоджене означення після означуваного слова – *робота вручну*;

* додаток займає позицію після дієслова, яке ним керує, обставини вживаються довільно; місце вставних слів залежить від того, що саме треба виділити.

Інверсія використовується для певної мети, найчастіше – надати ваги якомусь слову, напр.: *Порожніми балачками поповнений світ*.

Коли інверсія шкодить логіці викладу, тоді вона стає неможливою, а саме:

1 Якщо підмет і прямий додаток стоять дуже близько – *Гнів викликав біль*.

2 У реченнях тотожності – *Вчитися – це шукати (Шукати – це вчитися)*.

3 Значення і функції розділових знаків

Для того щоб правильно вживати розділові знаки, треба вияснити для чого вони ставляться. Якщо в усній мові значення висловлень залежить від інтонації, то на письмі цю функцію виконують розділові

знаки. Так, наприклад, розділові знаки по-різному тлумачать один і той же вислів: «*Іванова залишити на цій посаді не можна – звільнити*» (цей вислів трактується як наказ про звільнення) і «*Іванова залишити на цій посаді, не можна звільнити*» (цей вислів трактується як наказ про неможливість звільнення).

Крапка ставиться:

1 У кінці розповідного або спонукального речення, якщо воно вимовлене без окличної інтонації: *Збори трудового колективу ДДМА розпочалися вчасно.*

2 У кінці рубрик переліку, коли вони досить розвинені й кожна з них становить закінчене речення:

Ухвалили:

1

2

3

Крапка не ставиться:

а) в аббревіатурах між складовими частинами: *ДДМА, ВНЗ*;

б) у скороченнях назв метричних мір: *г (грам), т (тонна)*;

в) у кінці заголовків, на вивісках і штампах.

Кома ставиться:

1 Для поєднання однорідних членів у словосполучення і окремих висловлювань у складне речення. Наприклад: *Ні мертва мова, ні мертва цивілізація ніколи не можуть схилювати світ (Б. Шоу); Рідний дім залишається в серці, Як далеко від нього не йди (Чубач).*

2 Для відокремлення слів або словосполучень, граматично не зв'язаних із реченням – звертань, вставних конструкцій, вигуків, слів-речень *Так, я буду крізь сльози сміятись, ... (Л. Українка).*

Увага! Слід відрізнати стверджувальні слова *так, гаразд* від прислівників *так, гаразд*, після яких кома не ставиться: *Так ніхто ще не вірив у нас!*

Коми – це парний знак-функція для відокремлення частин, які повністю або частково відірвались від основного змісту речення. Вони вживаються:

1 Для виділення вставних слів і вставних речень: *І, можливо, ми знову приїдемо до вас.*

Примітка! Вставними найчастіше бувають такі слова й словосполучення: *бач, бачиш, бачте, безперечно, безсумнівно, безумовно, бувало, видимо, видно, відома річ, власне, головне, головним чином, далєбі, до речі, звичайно, звісно, здавалось, здається, значить, зрозуміло, кажуть, коротко кажучи, либонь, мабуть, між іншим, мовляв, може, можливо, навпаки, на жаль, на мій погляд, на нашу думку, наприклад, нарешті, на щастя, немає сумніву, отже, очевидно, певна річ, певно, по-перше, по-друге, правда, проте й однак (не на першому місці в головному або підрядному реченні, де ці слова є сполучниками) та інші.*

2 При уточненнях, які відповідають на питання – *а саме де, хто, що?* – Я, Сидоров Іван Петрович,... .

3 Для відокремлення поширених прикладок і додатків: *Рими, дочки безсонних ночей, покидають мене* (Л. Українка).

4 Для відокремлення обставин, виражених дієприслівником: *Студенти трьох груп сиділи в одній аудиторії і, похнюпившись, мовчали.*

5 Для відокремлення обставини допустовості із прийменниковою сполукою *незважаючи на, залежно від...* тощо.

Увага!

1 Не виділяються комами такі слова: *адже, все-таки, все ж таки, наче, начебто, немов, немовби, ніби, нібито, от, принаймні*, які не є вставними.

2 Вставні слова не виділяються комами, якщо вони належать до відокремлених членів речення: *Іван, очевидно погано повечерявши, прийшов без настрою. Пор. Іван, погано повечерявши, прийшов без настрою.*

3 Якщо сполучник **а, але** відноситься до вставного слова, він комами не виділяється: *Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне, про способи записування пісень?* (Леся Українка).

4 Слід відрізнати вставні слова від подібних до них слів, які є членами речення й комами не виділяються: *Ці слова, до речі, викликають сумнів. Але: Ці слова сказані до речі.*

Крапка з комою – знак-функція для розрізнення різних за змістом інформацій, об'єднаних у складне речення; у кінці рубрик переліку, коли вони досить розвинені й кожна частина становить закінчене речення. Наприклад:

2 Прийменники не упускаються:

а).....;

б).....;

в).....

Дужки – для відокремлення вставних або складних конструкцій. Наприклад: *Студентам необхідно підготувати усно теоретичне питання (завдання №1 контрольної роботи), виконати письмово аналіз допущених у роботі помилок, вивчити напам'ять десять термінів майбутнього фаху (завдання №5 контрольної роботи).*

Примітка!

1 Після закритої дужки, що нею закінчується речення, ставиться розділовий знак, якого вимагає ціле речення, незалежно від того, який знак стоїть перед закритою дужкою.

2 При збігу в реченні внутрішніх і зовнішніх дужок можна в разі потреби застосувати дужки різної форми (квадратні та круглі)

3 Посилання в текстах наукових статей, курсових робіт, дисертацій подаються в квадратних дужках із зазначенням порядкового номера джерела та сторінки, наприклад: [2: 33; 5: 74 - 75].

Двокрапка – знак, що передає значення пояснення, причини. Вона

ставиться:

1 У безсполучниковому складному речення, якщо друга частина розкриває першу: *Сторони уклали цей контракт про наступне:*

2 Після узагальнюючого слова перед однорідними членам речення: *вирішуються такі питання:*

3 Після слів автора при прямій мові або цитуванні: *Світлана Іванівна сказала: «Шановний практиканте! Ви маєте прекрасну підготовку».*

Тире – знак, що передає значення наслідку, висновку, протиставлення. Як антонімічний до двокрапки, він ставиться в таких випадках:

1 Між підметом і присудком, коли останній виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає:

Пісня і праця – великі дві сили,

Їм я бажаю до скону служити (Франко).

2 Після однорідних членів перед узагальнюючим словом: *Ні спека дня, ні бурі, ні морози – ніщо не вб'є мою любов живу (Сосюра).*

3 При прямій мові, якщо далі йдуть слова автора: *«Ми стільки просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою», – говорив Шевченко про себе і свою долю.*

4 На знак пропуску дієслівної зв'язки між підметом і присудком: *Факультетські і студентські збори – зібрання студентів усіх груп факультету.*

5 Перед **це (це є), оце, то, ось, це значить**, якщо присудок, виражений іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова, приєднується за допомогою цих слів до підмета: *Мова – це доля народу, і вона залежить від того, як ревно ми всі плекатимемо її (Олесь Гончар).*

Тестовий контроль

1 До граматичного зв'язку належать:

- а) узгодження й керування;
- б) узгодження й прилягання;
- в) керування й узгодження.

2 Якщо присудок виражений дієсловом минулого часу, а іменник, що означає професію, характерну для обох статей, виступає із власним ім'ям, то присудок слід узгоджувати:

- а) з ім'ям;
- б) з іменником, що означає професію;
- в) як з ім'ям; так і з іменником, що означає професію.

3 У словосполученнях, що позначають дати, відмінюється:

- а) тільки перша частина;
- б) тільки друга частина;
- в) перша й друга частини.

4 У діловій документації переважає:

- а) розповідна форма викладу;
 - б) наказова форма викладу;
 - в) урочиста форма викладу.
- 5 Граматичним центром речення виступають:
- а) підмет і додаток;
 - б) присудок і обставина;
 - в) підмет і присудок.
- 6 Діловим документам надають стислості:
- а) дієприслівникові звороти;
 - б) дієприкметникові звороти;
 - в) дієприслівникові й дієприкметникові звороти.
- 7 Офіційно-діловому й науковому стилям притаманний:
- а) прямий порядок слів у реченні;
 - б) зворотний порядок слів у реченні;
 - в) прямий і зворотний порядок слів у реченні.
- 8 Розповідь – це:
- а) текст, у якому явища й факти викладаються в хронологічній послідовності;
 - б) текст звітів, актів, наказів і постанов;
 - в) найскладніший спосіб викладу матеріалу в документах.
- 9 Кома ставиться:
- а) у кінці речення;
 - б) для поєднання однорідних членів у словосполучення і окремих висловлювань у складне речення;
 - в) для розрізнення різних за змістом інформацій, об'єднаних у складне речення; у кінці рубрик переліку, коли вони досить розвинені й кожна частина становить закінчене речення.
- 10 Крапка з комою ставиться:
- а) для відокремлення поширених прикладок і додатків;
 - б) для відокремлення вставних або складних конструкцій;
 - в) для розрізнення різних за змістом інформацій, об'єднаних у складне речення; у кінці рубрик переліку, коли вони досить розвинені й кожна частина становить закінчене речення.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Тема 1

Спеціальність – окрема галузь науки, техніки, мистецтва, у якій людина працює; основна кваліфікація; улюблена справа, заняття, у якому хто-небудь проявляє вміння, хист.

Професія – рід занять, певна форма трудової діяльності, що вимагає належного рівня знань і навичок і є для кого-небудь джерелом існування. Це слово виступає як родове поняття до слова спеціальність, а тому вживати одне замість іншого не рекомендується.

Фах – уживається з обома значеннями: вид заняття, трудової діяльності, що потребує певної підготовки і є основним засобом існування; професія, спеціальність, кваліфікація; справа, заняття, у яких хтось проявляє велике вміння, майстерність, хист.

Спеціаліст – той, хто досконало володіє певною спеціальністю, має глибокі знання в якій-небудь галузі науки, техніки, мистецтва.

Професіонал – той, хто зробить яке-небудь заняття предметом своєї постійної діяльності, своєю професією; добрий фахівець; знавець своєї справи; спеціаліст; професіонал.

Фахівець – той, хто досяг високої майстерності в чому-небудь; знавець чогось.

Тема 2

Мова – система словесного виразу думок, якій притаманні певна звукова та граматична будова, і яка слугує для спілкування між людьми.

Національна мова – це мова певного народу в усіх її виявах: літературна мова, діалекти, територіальні і соціальні жаргони, просторіччя.

Державна мова – це офіційно проголошена законодавчою владою мова сфери офіційного спілкування, мова спілкування держави з її громадянами і навпаки (мова всіх гілок державної влади – законодавчої, виконавчої, судової, засобів масової інформації, освіти, культури, науки, документації і т. д.).

Офіційна мова – поняття “офіційна мова” близьке до поняття “державна мова”, але статус офіційної мови не передбачає обов’язкового проголошення законодавчою владою.

Лінгвоцид (у дослівному перекладі – мововбивство) – це свідомо, цілеспрямована політика нищення певної мови як головної ознаки етносу – нації чи народності.

Тема 3

Літературна мова – це впорядкована форма національної мови, що має певні норми, розвинену систему стилів, усну і писемну форму, багатий лексичний фонд.

Норми літературної мови – це сукупність загальновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними і зразковими на певному історичному етапі.

Правопис – загальноприйнята норма написання слів якоїсь мови.

Культура мови – це прагнення знайти найкращу форму для висловлювання думок, яке ґрунтується на бездоганному знанні мовних норм. За словником лінгвістичних термінів, культура мови – це ступінь відповідності нормам вимови, слововживання та ін., установленим для певної мови; здатність наслідувати кращі зразки у своєму індивідуальному мовленні.

Національна мова – це тип національного мислення, тип національної культури, філософії й психології, що може реалізуватися в різноманітних варіантах мовної, мовленнєвої й національно-культурної діяльності.

Національна мова – це мова, що є засобом усного й письмового спілкування нації. Національною мовою української нації є українська мова. Поняття «національна мова» охоплює всі мовні засоби спілкування людей – літературну мову та діалекти.

Діалект (грецька назва – розмова, говір, наріччя) – це різновид національної мови, уживання якого обмежене територіальною чи соціальною групою людей. Відповідно розрізняють **територіальні та соціальні діалекти**.

Територіальний діалект є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історико-культурних традицій, самосвідомості. Основними наріччями діалектної мови є:

Соціальний діалект – це відгалуження загальнонародної мови, вживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших групах населення.

Літературна мова – це наддіалектна впорядкована форма національної мови, що має певні норми, розвинену систему стилів, усну й писемну форму, багатий лексичний фонд.

Унормованість літературної мови передбачає наявність у ній чітких, обов'язкових правил вимови звуків, наголошування, уживання слів, творення та використання граматичних форм, синтаксичних конструкцій тощо.

Норми літературної мови – це сукупність загальновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними й зразковими на певному історичному етапі.

Культура мови – це прагнення знайти найкращу форму для висловлювання думок, яке ґрунтується на бездоганному знанні мовних норм. За словником лінгвістичних термінів, **культура мови** – це ступінь відповідності нормам вимови, слововживання та ін., установленим для певної мови; здатність наслідувати кращі зразки у своєму індивідуальному мовленні.

Тема 4

Мовний стиль – це сукупність мовних засобів, вибір яких зумовлюють зміст, мета і ситуація мовлення.

Розмовно-офіційний підстиль – це засіб усного спілкування на виробництві, у громадсько-політичній сфері.

Офіційно-діловий стиль – це стиль, який задовільняє потреби писемного спілкування в суспільно-політичному, господарському житті, у ділових стосунках, у виробничій та іншій діяльності членів суспільства.

Науковий стиль – це стиль, сферою використання якого є наукова та науково-технічна діяльність, освіта; він призначений для інформування про результати наукових досліджень, обґрунтування гіпотез, класифікації і систематизації знань, впливу на інтелект читача або (рідше) слухача.

Тема 5

Документ – (від латин. *documentus* – спосіб доказу) – це матеріальний об'єкт (носій), що містить певну інформацію, оформлений у визначеному порядку і має юридичну силу відповідно до чинного законодавства.

Реквізити – окремі елементи, з яких складається документ.

Формуляр – це модель, зразок побудови документів певного виду.

Стандартизація тексту документів – це відбір певних слів, типових мовних зворотів, установлення правил побудови речень і словосполучень.

Документи з текстами високого рівня стандартизації – це документи, які складають за затвердженою формою, використовуючи типові й трафаретні тексти.

Документи з текстами низького рівня стандартизації – це документи, у яких добір слів, словосполучень, побудова речень кожного разу залежать від конкретних ситуацій. За способом викладу документи цієї категорії поділяють на розповіді, описи, міркування.

Мовний етикет – це правила мовленнєвої поведінки, вироблені національним колективом мовців.

Тема 6

Ономастика – це розділ мовознавства, який вивчає будь-які

власні імена, історію їх виникнення, розвитку і функціонування (від грец. — *майстерність давати імена*).

Власні назви – невід’ємний атрибут будь-якої документації, що вимагає від кожного професіонала розуміння їх особливого статусу, без чого звичайні правила орфоепії або написання не будуть діяти.

Вивченням власних імен людей займається порівняно молода ще наука – **антропоніміка**.

Прізвище – це оформлена офіційними документами родова назва людини, яка приєднується до її імені.

Етикет – це встановлені норми поведінки й правила ввічливості.

Тема 7

Слово – основна значуща одиниця мови, що становить собою звукове вираження окремого предмета, поняття, думки.

Лексика (словниковий склад мови) – усі слова, що вживаються в певній мові.

Лексикологія – розділ мовознавства, у якому вивчається словниковий склад мови.

Синоніми – слова, що називають те саме поняття, спільні за своїм основним значенням, але різняться значеннєвими відтінками.

Антоніми – слова із протилежним значенням.

Омоніми – слова, які звучать однаково, але значення мають різні.

Пароніми – слова, близькі за звуковим складом і вимовою, але різні за значеннями.

Власна лексика – слова, що входили в українську мову в різні історичні періоди.

Запозичена лексика – слова, що запозичені в різні історичні періоди з інших мов.

Активна лексика – це слова, які часто вживаються в повсякденному спілкуванні.

Пасивна лексика – це рідковживані слова, які не належать до повсякденного мовного вжитку.

Діалектизми – слова, які використовують жителі певних територій.

Жаргонізми, або сленг – слова, уживані в мовленні людей, об’єднаних спільними інтересами, віком, соціальним станом.

Арготизми – слова, характерні для людей, які свідомо прагнуть зробити свою мову незрозумілою для інших.

Суржик – суміш елементів української і російської мов.

Фразеологізми – відтворювані одиниці мови з двох або більше слів, цілісні за своїм значенням і стійкі за складом та структурою.

Тема 8

Термін (від латин. *terminus* – *межа, кінець*) – це слово або словосполучення, яке позначає поняття певної галузі знання чи діяльності людини

Термінологія (термінознавство) – розділ мовознавства, що вивчає терміни; сукупність термінів певної мови або галузі.

Загальнонаукові терміни, тобто терміни, які вживають практично в усіх галузевих термінологіях

Міжгалузеві терміни – це терміни, які використовують у кількох споріднених або й віддалених галузях.

Вузькоспеціальні терміни – це терміни, характерні лише для певної галузі.

Професіоналізми – це слова або вислови, притаманні мові людей певної професійної групи; виникають як розмовні, неофіційні замітники термінів.

Номенклатура (від лат. *nomenclatura* – перелік, список імен) – сукупність назв конкретних об'єктів певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо.

Кодифікація термінів – це систематизація термінів у словниках, довідниках, що орієнтують мовців на правильне їх використання.

Перекладні словники – найпоширеніший тип сучасних термінологічних словників.

Енциклопедично-довідкові словники подають пояснення наукових понять, а не просто фіксують терміни.

Тлумачно-перекладні словники – це праці змішаного типу, які перекладають термін іноземною мовою (або кількома мовами) і подають його тлумачення.

Стандартизація термінології – це вироблення термінів-еталонів, термінів-зразків, унормування термінології в межах однієї країни (якщо це національний стандарт) або в межах групи країн (якщо це міжнародний стандарт).

Тема 9

Граматика – це розділ мовознавства, який вивчає будову слова, класи слів за їх будовою й формами словозміни, а також типи словосполучень і типи речень.

Іменник – самостійна частина мови, яка має значення предметності і відповідає на питання хто?, що?

Прикметник – це самостійна частина мови, яка виражає постійну ознаку предмета і відповідає на питання який? або чий?

Числівник – це самостійна частина мови, яка відповідає на питання скільки? або котрий? і означає кількість або порядок слів при лічбі.

Займенник – це самостійна частина мови, яка замінює собою іменник, прикметник або числівник на абстрактному рівні й має відповідні граматичні категорії.

Дієслово – самостійна частина мови, яка означає дію або стан і відповідає на питання «*що робити*», або «*що зробити*».

Прислівник – незмінювана самостійна частина мови, яка характеризує дію, стан або ознаку предмета і відповідає на питання як? де?

Прийменник – це службова частина мови, яка разом із відмінковими закінченнями служить для вираження підрідних зв'язків між словами, указуючи на відмінок іменника або займенника.

Прийменник – це службова частина мови, яка разом із відмінковими закінченнями служить для вираження підрядних зв'язків між словами, указуючи на відмінок іменника або займенника.

Сполучник – це службова частина мови, яка поєднує однорідні члени речення або речення.

Частка – це службова частина мови, яка передає ставлення мовця до викладеної інформації, що надає висловлюванню чи окремому слову певного смислового або емоційного відтінку.

Тема 10

Синтаксис – це розділ граматики, що вивчає будову і значення словосполучень і речень, способи зв'язку слів у словосполученні і реченні.

Словосполучення – це проміжна ланка між окремими словами й реченнями.

Узгодження – синтаксичний зв'язок, при якому головне й залежне слово стоять в одній граматичній формі – *обдарований студент*.

Керування – синтаксичний зв'язок, при якому залежне слово має той відмінок, який вимагає головне слово.

Прилягання – тип зв'язку, при якому залежне слово приєднується до головного за змістом.

Члени речення – це зв'язані в словосполучення слова.

Підмет і присудок – граматичний центр речення.

Означення, додаток, обставина – другорядні члени речення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1 **Бабич, Н. Д.** Культура фахового мовлення: навчальний посібник/ за ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 496 с. – ISBN 966-8653-43-2
- 2 **Волкотруб, Г. Й.** Стилїстика ділової мови: навч. посібник/ Г. Й. Волкотруб. – К.: МАУП, 2002. – 208 с. – ISBN 966-608-194-4
- 3 **Волощак, М. Й.** Неправильно – правильно. Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації / М. Й. Волкотруб. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2000. – 128 с. – ISBN 966-70-16-0
- 4 **Глушик, С. В.** Сучасні ділові папери: навч. посібник для вищ. та серед. спец. навч. закладів/ Глушик С. В., О. В. Дияк, С. В. Шевчук. – 3-є вид., переробл. і допов. – К.: А. С. К., 2002. – 400 с. – ISBN 966-539-254-9
- 5 **Горбачук, В. Т.** Барви української мови / В. Т. Горбачук. – К.: Видавничий дім «КМ АСАДЕМІА», 1997. – 272 с. – ISBN 966-518-065-7
- 6 **Дорошенко, С. І.** Українська мова професійного спілкування: посібник для студентів вищих навчальних закладів. / С. І. Дорошенко, А. С. Захарчук, Г. Т. Басенко, Н. О. Лашенко – Суми: Видавництво «Довкілля», 2007. – 282 с. – ISBN 978-966-8078-55-2
- 7 **Дорошенко, С. І.** Культура усного мовлення державного управління: навчальний посібник для слухачів вищих навчальних закладів з державного управління / С. І. Дорошенко – Харків: ХІУ, 2001. – 96 с. – ISBN 966-7610-04-0
- 8 **Загнітко, А. П.** Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування/ А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2004. – 480 с. – ISBN 966-548-770-1
- 9 **Зарицька, І. М.** Українське ділове мовлення: Практикум / за заг. ред. проф. А. П. Загнітка / І. М. Зарицька, І. О. Чикаліна – Донецьк: Центр підготовки абітурієнтів, 1997. – 180 с. – ISBN 966-7177-01-7
- 10 **Зубков, М. Г.** Сучасне українське ділове мовлення. / М. Г. Зубков – Х.: Торсінг, 2001. – 384 с. – ISBN 966-670-136-7
- 11 **Лисак, Л. К.** Ситаксико-стилістичні функції речень з дієприслівником у стилях сучасної української мови. Автореф. дис. канд. філол. наук / Л. К. Лисак. – Харків, 2007. – 20 с.
- 12 **Малевич, Л. Д.** Українська мова (за професійним спрямуванням): Інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення / Л. Д. Малевич, А. В. Кочубей – Рівне: НУВГП, 2006. – 117 с.
- 13 **Мацюк, З.** Українська мова професійного спілкування: навч. посібн./ З. Мацюк, Н. Станкевич. – К.: Каравела, 2005. – 352 с. – ISBN 966-8019-43

- 14 **Михайлюк, В. О.** Українська мова професійного спілкування: навчальний посібник / В. О. Михайлюк – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 496 с. – ISBN 966-8556-70-4
- 15 **Мозговий, В. І.** Українська мова у професійному спілкуванні. Модульний курс: навчальний посібник/ В. І. Мозговий – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 592 с. – ISBN 966-364-207-6
- 16 **Олексенко, В. П.** Факультатив з української мови «Координати ономастики»/ В. П. Олексенко, О. В. Іваненко. – Х.: Вид. група. «Основа», 2006. – 144 с. – ISBN 966-333-418-5
- 17 **Пономарів, О. Д.** Культура слова: Мовностилістичні поради: навч. посібник. / Олександр Пономарів – К.: Либідь, 1999. – 240 с. – ISBN 966-06-0128-X
- 18 **Пономарів, О. Д.** Стилїстика сучасної української мови: Підручник. / О. Д. Пономарів – К.: Либідь, 1992. – 248 с. – ISBN 5-325-00171-X
- 19 **Токарська, А. С.** Культура фахового мовлення правника: навч. посібник. / А. С. Токарська, І. М. Кочан – Львів: Світ, 2003. – 312 с. – ISBN 966-603-193-0
- 20 **Сербенська, О. А.** Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. / О. А. Сербенська, М. Й. Волощак – К.: Вид. центр «Просвіта», 2001. – 204 с. – ISBN 966-7551-44-X
- 21 **Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник** / За ред. О. Д. Пономаріва. – К.: Либідь, 1994. – 256 с. – ISBN 5-325-00517-0
- 22 **Сучасна українська літературна мова: Підручник** / За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб і допов. – К.: Вища шк., 1997. – 493 с. – ISBN 5-11-004632-8
- 23 **Український правопис**/Харків, 2007. – 240 с. – ISBN 966-00-0120-7

ЛИСАК Лариса Костянтинівна

**УКРАЇНСЬКА МОВА
ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ**

Редактор

І. І.Дьякова

Комп'ютерна верстка

О. П.Ордіна

353/2008. Підп. до друку

Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Ум. друк. арк.

Обл.-вид. арк.

Тираж

прим.

Зам. №

Видавець і виготівник

«Донбаська державна машинобудівна академія»

84313, м. Краматорськ, вул. Шкадінова, 72

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
серія ДК № 1633 від 24.12.2003